ПРОЩАННЯ З ІНГОЮ

— Володю, куди ти?

— Я йду, мамо.

Він зупинився на порозі і подивився на матір. Вона зворушливо й трошечки смішно зовсім без потреби заметушилась, скинула старомодні окуляри з мотузочком. Вона ніяк не могла приховати своєї розгубленості. Кінці чорної хустки звисали з її плечей, мати похапцем протирала окуляри, дмухала на них і знову протирала, а Володя стояв перед нею, не знаючи, що далі сказати.

Мати хотіла, щоб цей останній вечір перед довгою розлукою її син побув з нею вдома, і Володя це зрозумів відразу, з перших слів. Але його чекала Інга, і він, хутко чмокнувши стареньку в лоб, уже за порогом скоромовкою кинув у відчинені двері:

— Я, мамо, недовго, зовсім скоро.

Проте за хвірткою його серце стиснулось. Він озирнувся, і хоч був темний вечір, але Володі здавалося, що мати вийшла на ґанок і дивиться йому вслід.

— От іще сентименти, — з напускною грубістю пробурчав він, намагаючись подавити в собі колюче, тривожне почуття. — Не маленький, сімнадцять років стукнуло.

Він голосно засвистів "тореадора", та смілива мелодія не прогнала з думок постаті самітної матері на ґанку з чорною хусткою.

Володя хутко йшов тихою околицею далекосхідного міста мимо присадкуватих будиночків, мимо дерев'яних парканів, за якими шемрало листя кленів і лип.

Чим ближче був знайомий провулок, де жила Інга, тим неспокійнішим робився хлопець. Він уже забув про матір. Усю його істоту захопило тепер відчуття близької зустрічі з дівчиною. Він майже біг, спотикаючись на гнилих дошках тротуару.

Йому здалося, що Інга цього вечора чомусь не зможе вийти. Може, вона вже виїхала на дачу? Коли Володя добіг до знайомої хвіртки, він задихався від тривоги.

Треба було постояти хвилину, щоб заспокоїтись. Із саду долинав томливий запах нічних фіалок. Володя штовхнув хвіртку і пішов до веранди. На клумбі чорніли бутони сонних троянд. Хлопець нагнувся і зірвав квітку. Пелюстки були вологі й холодні, троянда спала.

Будинок стояв темний, мовчазний. Тільки в одному вікні, в їдальні, світилось. Мабуть, сім'я вечеряла. Володя нерішуче спинився. Шелестів дикий виноград, низько метнувся нічний птах. Легенько тремтіла в руці троянда.

Чекати довелось недовго. Стукнули на веранді скляні двері, і хлопець упізнав легкі кроки Інги. Він зім'яв троянду й непомітно викинув. Не треба. Ясно уявилось, як Інга засміється й скаже: "Мені — троянда? Що за мерлехлюндія?"

Вона пострибала східцями вниз легко, як коза. Її маленька рука була тверда й тепла. Але Володя ледве відповів на потиск.

Інга стрепенулась і відступила:

— Що трапилось, Володю?

Він мовчки подав їй білий папірець.

— Телеграма?

— Від батька. Завтра вранці я їду, Інго. Ми розлучаємось на два місяці…

Вона схопила його під руку і сказала строго:

— Тільки не розпускай нюні!

Володя спалахнув. За кого вона його вважає? Інга зрозуміла свою грубість. Вони сиділи на лавочці під кленом, і дівчина шепотіла швидко й гаряче:

— Ти не гнівайся на мене, Володю. Слово честі, мені здалося, що ти заплачеш…

— Як тобі не соромно! Я не такий сентиментальний, як ти думаєш.

— Саме такий, Володю. Не гнівайся. Я ж щиро. Ти думаєш — мені весело? Коли ти сказав, у мене впало серце. І я… може, навмисною грубістю хотіла затамувати..

— Інго, ти правду кажеш? Інго!..

Володя хвилювався. Він міцно прикусив нижню губу, яка мала звичку в моменти зворушення, радощів чи суму, легенько тремтіти, наче юнак мав ось-ось заплакати. Ця губа завдавала Володі чимало неприємних хвилин, бо хлопець зворушувався часто, до того ж нижня губа була повніша від верхньої, і сховати її не було ніякої можливості. Володя був радий, що Інга в темряві не бачить зараз ні його губи, ні червоних плям, які, певно, з'явились на щоках.

— Але чого сумувати? — питала Інга. — Чого? Тобі мають голову відрубати? Розлука? На два місяці? Трохи більше? Ой-ра, на шістдесят шість діб і дві з половиною години! Яке взагалі значення має розлука при сучасних транспортних засобах?

— Інго!.. Розлука і... транспортні засоби... Як це на тебе схоже!

— Х-ха, чудачок ти! Краще зітхати, скиглити? Ти ж щасливий! Подумай, яку ти маєш зробити чудову подорож! На Сахалін! В тайгу! Шукати золото!

— Ти мене, здається, умовляєш? Ви чули таке, вона мене умовляє! Невже ти думаєш, що я ремствую? Я цілий рік просив батька взяти мене з собою! Ледве упросив! Полюватиму з фотоапаратом на звірів. І взагалі...

— Отже, твоя колекція знімків живої природи поповниться новими трофеями? Ну? Замислився? Про віщо? В тайзі не буде піаніно?

— Не буде, Інго. І ми не гратимемо вдвох... Вслухайся, як шелестить кленове листя. Яке таємниче шемрання, який одвічний шелест...

— Одвічний? Не думаю, щоб так шелестіли деревовидні папороті палеозойської ери.

— Ти неможлива, Інго!

— Чому? Цілком визнаю, що клен шелестить справді досить поетично. Нам не вистачає тільки солов'я.

— Ти б його порівняла з птеродактилем.

— Можливо. Я зараз читаю і захоплююсь походженням життя на Землі.

— Ти, Інго, захоплюєшся? Мені важко цьому повірити, Інго. Ти така…

— Прошу не зупинятись на півслові. Яка я? Крижинка? Дурниці! Як і ти, вмію захоплюватись. Люблю і солов'я, і краєвиди, і квіти. Але не розкисаю. В цьому між нами різниця. Я умлівати не вмію.

— Інго, ти повторюєш думки моїх товаришів-однокласників, а сама не хочеш мене узнати ближче. Я — лірик, це правда. Я глибоко відчуваю красу природи, красу людських почувань. Пам'ятаєш, як казав наш завпед: "виховуйте почуття"? Я — поет! Я, може, навіть пишу вірші. Але хіба це значить, що я "розкисаю"? Ти погано мене знаєш, Інго.

— Яка довга тирада! В такому разі ти насамперед повинен повернутись до мого справжнього імені. Мене звуть Іра. Інга — це твоя вигадка.

— Що тут поганого? В цьому слові якась солодка романтика, тривожна любов, морські хвилі… Інго, невже ти мене забудеш?

— Володю, який ти… Думаю, що не забуду. А ти?

— Інго!

— Зрозуміло без слів.

— Я бачив, як ти посміхнулась! Ти смієшся з мого почуття!

— Володимир!

— Зрозуміло… без слів.

З-за дахів і дерев викотився червоний місяць. Інга й Володя сиділи, взявшись за руки. Нічна прохолода виповзала з кущів. Інга придивилась до годинника.

— Володю! Друга година! — з жахом сказала дівчина.

Вона провела його до хвіртки. Володя побачив біля вікна драбину.

— Хто це на дах лазив?

— Я. Але не на дах. Драла сьогодні галок. Звили кубло просто над моїм вікном.

— Що ти кажеш? — зупинився хлопець. — Ти видирала гнізда галок?

— Ну да, галок. Цілий день годують малечу — крик, гам. Я не могла працювати.

— Ти повбивала пташенят?

— Поїла кішка.

Володі перехопило дихання. Він не знав, що насправді було інакше: Інга поставила драбину для того, щоб покласти в гніздо галченя, яке випало звідти.

— Інго… Це ж страшна жорстокість. Як ти могла? Невже ти така безсердечна?..

Вона якусь мить мовчки спостерігала його бліде, освітлене місяцем обличчя.

— Ці галки заважали мені працювати. Розумієш?

— Працювати? Подумаєш, який професор! Дев'ятикласниця...

— Ой-ра! Перейшла в десятий, як і ти. І пам'ятаю, як ти здригнувся, коли довелося в лабораторії різати жабу. Уявляю, що було б з тобою, коли б ти побачив, скажімо, пораненого бійця, побачив кров. До речі, ти й досі не обрав собі професію?

— Вагаюсь, Інго. Ти будеш лікарем, а я... Тягне до музики. Може, в консерваторію? І поетом бути теж не погано. Або геологом.

Інга зареготала.

— Я зараз визначу твою майбутню професію: ніжно-ліричний кролик!

Володя шарпнувся:

— Я нікому не дозволю себе ображати! Чуєш, Інго? А галченята...

— Галченята — дурниці. Чудак. Не можна було працювати, робити корисну людську справу.

Він подумав.

— Знаєш, ти трохи... ну, як це сказати? Демонструєш свою різкість, підкреслюєш свій, — Володя посміхнувся, — твердокам'яний, залізобетонний характер, наївно думаючи, ще це тобі властиве. А мене вважаєш за сентиментального, м'якотілого...

— Клас черевоногих, група молюсків!

— Не жартуй! Я цілком серйозно, Інго. Завтра я від'їжджаю. Сахалінська тайга — це не весела прогулянка. Може, я...

— Може, ти злякаєшся гнусу, трясовини, ведмедів... Побачимо. Через два місяці я тебе чекаю.

— Побачимо, Інго. Прощай!

— Будь здоров, Володю. Не гнівайся, але ти мене не переконав, і я думки про тебе не змінила. Взагалі, я не розумію навіть, за віщо ти мені подобаєшся?

Вона висмикнула пальці з його руки, крутнулась і зникла. Володя стояв, нічого не розуміючи. Інга повернулась хутко.

— Це тобі.

Вона подала здивованому й розчуленому хлопцеві сонну, мокру від роси троянду.

НА "СИБІРЯКУ"

Крізь вранішній серпанок туману синіла бухта. Сходило сонце, і далекі скелясті береги острова Аскольда тремтіли в рожевих бурунах.

Різноголосий гамір на пристані раз у раз прорізали басовиті й призивні гудки пароплавів, скрегіт якорних ланцюгів, удари парового молота. Швендяли китайці в білих фартухах з кошелями на голові, газетчики-хлопчаки поринали в юрбу, вигукуючи назви газет. Горбатий кореєць продавав зелені м'ячі. М'яч стукався об сірий асфальт, підскакував вище голови, і кореєць ловив його швидким і вправним рухом руки.

— М'яш! М'яш! — вигукував він, крутячись у заклопотаному натовпі пасажирів, матросів, вантажників.

Туман рвався, як павутиння, білі його клоччя — легкі, мов хмаринки, танули над Золотим Рогом. Бухта міняла свій колір — з синьої вона стала зеленою, як морські водорості. Свіжий вітерець дув на воду, вона мружилась під його грубою ласкою, і жмури, від яких рябіло в очах, розбігались до самого берега.

З трепетливим серцем Володя зійшов трапом на палубу. За кілька хвилин "Сибіряк" вирушить у далеку путь. Цей невеличкий, добре обладнаний пароплав мав приставити на Північний Сахалін радянську геологічну експедицію на чолі з батьком Володі — академіком Дорошуком. До Володі долинали останні слова команди, тупіт ніг, м'який і ледве чутний шум машини, схованої в глибокому нутрі пароплава.

З палуби було видно все чудове місто. Воно здіймалося над бухтою вище й вище, тераса над терасою, воно наче пливло, як велетень-корабель, у прозорому, скляному повітрі. Чиясь рука лягла юнакові на плече.

— Милуєшся, сину?

Це був батько. Він поправив на носі золоте пенсне і став поруч з Володею.

— А справді, яка краса!

"Сибіряк" дав останній гудок і повільно рушив. Він обережно плив серед численних яликів та китайських невеликих човників-шампунок, які сновигали сюди й туди як водяні комахи. Нове, незвідане ще почуття заполонило Володю. Це була його перша далека подорож, попереду були нові береги, нові люди.

Як радісно! Володя дихав поривчасто, глибоко, і, як завжди це бувало з ним у хвилини зворушення, на щоках з'явився рум'янець, нижня губа злегенька затремтіла.

Юнак жалкував, що не зможе на довгий час залишитися в тайзі. Батько працюватиме з експедицією цілий рік, а Володі вже через два місяці треба повернутись додому, де його чекав останній клас школи.

Його думки швидко мінялись, і щоразу мінявся і настрій, як це буває у вразливої і м'якої натури. То він думав, що два місяці подорожі в тайгу — занадто малий час, то раптом згадував Інгу, і тоді здавалось, що ці два місяці без неї будуть вічністю.

"Сибіряк" уже йшов у відкритому морі, і замість берега майоріла на обрії тільки вузенька лісова смужка. Зелені хвилі з білими гребінцями поспішали назустріч пароплаву; він легко їх різав гострим кілем, лишаючи за кормою довгий слід сивої піни.

Володя ще раз попрощався в думках з матір'ю, з Інгою і зійшов униз. У просторій їдальні стіл був застелений картами. Кілька чоловік членів експедиції курили, голосно розмовляли і, сьорбаючи чай, водили по карті від крапки до крапки олівцями. Низенький і опецькуватий лікар щохвилини тикав коротким пальцем у карту і застудженим, хриплим голосом питав:

— А тут що? Що тут, скажіть мені? Тайга? Чудово... Але я хочу знати топографію місцевості. Є тут гори? Річка? Болото? Вулкан? Смішно говорити — це біла пляма!

— Еге ж, нога людська не ступала, — загув громоподібним басом високий геолог. — Конандойлівський загублений світ, не інакше!

— Я не кажу цього, — бігав навколо столу низенький лікар. — Тут не раз ступала нога мисливця, тут проходили і бродяги, і колишні втікачі-каторжани, але на карту нічого не нанесено. Не можна вірити цій карті.

— Даремно ви хвилюєтесь, Кириле Дмитровичу, — втрутився Дорошук. — За експедицію відповідаю я і наосліп не поведу вас у гнилі

болота. Звичайно, карта місцями неповна. Наше завдання не тільки відшукати родовища золота, але й описати ті глухі закутки сахалінської тайги, куди справді можна дістатись тільки ведмежими стежками. У всякому разі, вам слід переглянути запаси хініну. Ми всі, певно, будемо вашими пацієнтами.

— Ви говорите про малярію?

— Тайгові болота — страшна річ.

Дорошук протер пенсне і знову схилився над картою, роблячи помітки в записній книжці. Почувши кроки сина, він озирнувся і кивком голови підкликав його.

— Як тобі здається, голубе, яке ти бачиш перед собою чудовисько?

Володя взяв у руки карту Сахаліну і зараз, же весело відповів:

— Риба! Справжнісінька риба!

— До того ж дуже смачна. Все це скидається на осетра. Два півострови — Ноторо й Сіретоко — це, безперечно, кінцівка хвоста, дві лопаті хвостового плавця. Ну, затока Тарайка утворює ще один плавець.

— Хвіст — це японський Карафуто[1], — зауважив геолог. — Ви повинні це вчити в школі.

— Із цього боку міркуючи, що це саме японський хвіст, наш "Сибіряк" має його обминути, — блиснув скельцями пенсне Дорошук. — Як відомо, в кожної тварини голова завжди була важливішою частиною, ніж хвіст.

Він обняв однією рукою сина за плече і поглянув у вікно каюти.

— Ого-го, море починає сивіти. Можливо, що нас уночі трохи похитає.

Керівник експедиції академік Іван Іванович Дорошук був відомий не тільки на своїй батьківщині, але й далеко за межами Радянського Союзу. Це він знайшов нафту на дні Каспійського моря, відкрив багатющі мідні скарби в Казахстані, нові родовища золота в холодній Якутії, величезні поклади сірки в піщаній пустині Середньої Азії. Він тонув у крижаній воді північних річок, блукав без стежок у сибірській тайзі, був на краю загибелі в безводних пісках.

Газети й журнали розповідали про останній випадок, який трапився з академіком. Розвідувальна експедиція під його керівництвом шукала в пустині нафту. Всі розшуки були марні. Експедиція потрапила в жахливі умови — п'ять діб ніхто не мав у роті краплини води. Люди вже не могли йти і повзли, загрузаючи в розпеченому піску. Раптом зовсім недалеко перед їхніми запаленими очима блиснуло на сонці озеро. Це не було марево. Вода блищала за два десятки кроків — рукою подати. З останніх сил божевільні від спраги мандрівники поповзли вперед. Там був порятунок, було життя! Справді, велике озеро лежало серед піщаних дюн. Чорна вода відбивала на рівній, наче полірованій поверхні сліпуче сонце пустині. І враз розпачливі хриплі прокльони вихопилися з сухих горлянок:

— Прокляття! Це — нафта!

Чорне озеро було озером смерті.

І тільки одна людина мала в собі силу сказати:

— А все ж таки ми знайшли нафту!

Це був академік Дорошук.

Експедиція не загинула. Напівживих людей відшукав у сипучих пісках літак.

Сувора природа не зломала відваги й енергії геолога-розвідника. Рік у рік він знаходив нові скарби, нові родовища нафти, вугілля, заліза. Увесь науковий світ чудово знав цю людину з гострим клинцем борідки, з попелястим волоссям відтінку спаленої сонцем трави, людину, яка вміє працювати без відпочинку і в якої завжди напоготові сміх у блакитних короткозорих очах, схованих за незмінним пенсне в золотій оправі.

Першого ж дня плавання на "Сибіряку" Володя потоваришував зі штурманом Хоттою. Це був низенький і меткий японець, родом з острова Хоккайдо. В тисяча дев'ятсот вісімнадцятому році батальйон, де Хотта був солдатом, послали на радянський Далекий Схід. З першого ж дня, як тільки молодий солдат зійшов з крейсера "Івамі" на пристань у Владивостоці, його не кидала думка ближче познайомитися з більшовиками, про яких він читав у підпільній листівці. Вантажник з Хакодате, він ненавидів випещених офіцерів, що так яскраво нагадували йому тих хазяїнів, у яких він працював, ледве-ледве заробляючи собі на обід. Плескатий ніс у Хотти був розсічений гнучким ціпочком доглядача портових пакгаузів — пам'ятка на все життя.

Минув ще рік. Японські інтервенти не встигали посилати карні загони в повсталі села. Партизани насідали з усіх боків. У тайгу до партизанів прийшли троє японських солдатів-дезертирів. Вони принесли з собою кулемет і мішок з головою японського офіцера. Один з цих солдатів був Хотта. Разом з бородатими повстанцями він воював проти інтервентів. Японці втекли, Хотта залишився в країні, яка стала йому батьківщиною. Він вступив у Комуністичну партію, був матросом на криголамі, а зараз плавав штурманом на "Сибіряку".

Володя з дозволу капітана часто заходив у штурманську рубку. Хотта сипав морськими назвами і дуже радів, що знайшов старанного учня. Володя чудово знав тепер, що таке спардек, бак, шкафут, рангоут, такелаж, фок-щогла...[2]

— У мене син — старий морський вовк, а я цього, уявіть собі, досі й не знав, — жартував Дорошук.

Допитливий з природи, Володя зробив відкриття, що існує справжня морська мова, яку вивчити не так-то легко. Одних морських вузлів було безліч, і моряк повинен не тільки знати назву кожного, але й сам мусить уміти швидко в'язати ці вузли.

Хотта охоче демонстрував перед хлопцем своє вміння за секунду зв'язати найскладніший вузол. Він зовсім не здивувався, коли Володя, придивившись, і сам швидко вв'язав кілька морських вузлів.

— Капітан будеш! — прирік Хотта.

Але найцікавіше було розмовляти з Хоттою японською мовою. У Володі з п'ятого класу був шкільний товариш, японець. Від нього хлопець перейняв багато слів, а з сьомого класу серйозно почав вивчати японську мову. Дорошук дуже заохочував до цього сина.

Смішно було дивитись, як Хотта намагався повільно, дуже повільно вимовляти слова, допомагаючи собі в цьому притупуванням ноги й розмірeними рухами рук. Він дуже радів, що Володя розумів його.

Увечері, коли Володя залишився в каюті вдвох з батьком, Дорошук раптом запитав:

— Ти, сину, забув?

Геолог вийняв з портфеля якісь папери і став перегортати їх на столі.

— Що саме, тату?

— Так і знав, що забув. Пам'ятаєш, я казав тобі колись про один цікавий документ?

Володя схопився і хутко сів біля батька.

— Зовсім не забув, але ти тоді нічого мені не розповів і сказав, що зробиш це згодом.

— Ось я і хочу зараз дещо тобі показати.

Дорошук взяв з купи паперів зошит і подав його синові.

— Перш ніж ти прочитаєш це, — сказав він, — вислухай кілька слів. Справа в тому, що це — щоденник учителя. Два роки тому цей щоденник потрапив у крайовий геологічний комітет. Оригінал щоденника загинув при нез'ясовних обставинах. Можна думати, що його вкрадено. Але в мене була копія, ось вона. Будь ласка, читай. Часу маємо досить.

Володя розгорнув зошит. Сторінки були заповнені акуратно надрукованими на машинці рядками. На полях зроблені олівцем помітки, певно рукою батька. За мить хлопець заглибився в читання.

"МІЙ ЩОДЕННИК"

"20 серпня 1919 року. Надворі темрява. Ніч. Тайга обступила наше село Курунзулай. Тиша в порожній школі. Зловісна тиша в селі. Я щільно затулив кожухом чорні шибки, щоб не прорвався надвір промінь від світла, і пишу. Каганець ледве блимає, болять від напруження очі і сходять сльозою. Пишу й прислухаюсь до кожного шелесту під вікном, до кожного звуку на вулиці. Страшний час. Забайкалля сходить кров'ю під п'ятою японців та білогвардійців-козаків. З нашого села багато молодих і старих покинули свої хати і пішли в тайгу партизанити.

Вчора, ввечері, до мене прийшов незнайомий мені старик. Видно, що йшов він здалека. Його ноги були обмотані ганчір'ям, одежа драна й запилена.

— Ти — вчитель? — спитав він, блимаючи червоними повіками. — Якщо твоя ласка, дай мені на три дні притулок… дуже далекий у мене шлях… Стомився я — не сказати як…

Я почав його розпитувати, хто він і куди йде.

— Мене звуть Ригор Древетняк, — сказав старик. — Чув я, що ти — свій чоловік, і можу тобі розповісти про мою путь-дорогу. А йду я в Москву Білокам'яну до самого Леніна Володимира Ілліча. Хочу я йому одну таємницю державну розповісти.

Звичайно, я почав з цікавості розпитувати, що воно за таємниця і як про неї старий довідався. Та він аж розгнівався — не маю, мовляв, права в нього питати, бо кругом біляки і таємницю ту, мовляв, належить знати одному Леніну.

23 серпня 1919 року. Не знаю, як почати описувати вчорашній день. Ніколи не можна забути того жаху, який пережило село. Я думав, що збожеволію. Подивився сьогодні в осколок розбитого дзеркальця і побачив, що сивина густо вкрила мої виски. Це пам'ятка вчорашнього дня.

В село зранку вступив ескадрон японців та козаків. Усіх жителів козаки зігнали до школи. На шкільному ґанку з'явився японський офіцер з козачим хорунжим.

— Навколішки! — гаркнув хорунжий.

Нас оточували японці з кулеметами й націленими гвинтівками. Юрба впала навколішки. Тоді хорунжий по списку почав викликати людей,

яких виказали куркулі. Раз у раз з юрби виходили наперед старі й молоді і ще молодші, безвусі, зовсім зелені хлоп'ята. Дивлюсь — викликав хорунжий і Ригора Древетняка. Саме в той день збирався старий рушати далі в путь, до Леніна. Вже пізніше я довідався, що хтось із куркулів указав білим па Древетняка як на "підозрілого".

Щохвилини я чекав, що почую своє прізвище. Але хорунжий згорнув список. Викликав він сімдесят чоловік, їх зараз же таки збили японці докупи, відокремили від нашої юрби. Хорунжий оголосив, що всі сімдесят негайно будуть розстріляні за співчуття більшовизмові та за допомогу партизанам.

Тут же на очах у нас почався розстріл. Японці хапали божевільних від горя жінок за волосся і відтягали їх від приречених. Відчайдушне нелюдське голосіння й прокльони всієї юрби, плач дітей, зойки жінок, стогін недобитих, короткі, глухі постріли — все злилося в моторошний лемент, від якого стигла в жилах кров.

Приречені старики обіймались один з одним, прощалися. Дехто лягав на землю і так чекав смерті. Дехто вигукував прокльони і погрози убивцям, волав про помсту.

Я бачив, як Ригор Древетняк підняв руку, погрозив кулаком скерованим на нього японським карабінам і хрипло крикнув:

— Правди Леніна не вб'єте довіку! — І тут же впав навзнак.

Якась жінка, не випускаючи немовляти, вчепилася зубами в руку японського солдата. Підскочили інші японці, вихопили в жінки немовля й кинули коням під копита. Від самої жінки за кілька хвилин лишився спотворений труп.

До вечора японський загін знущався над жителями. Багато людей, "запідозрених у більшовизмі", було скалічено й побито нагаями. Трупи

сімдесяти розстріляних лежали купою — японці не дозволяли нікому до них підходити.

Була глупа ніч, коли хтось тихо постукав до мене в двері. "Хто там?" спитав я. У відповідь почувся стогін. Тремтячими руками я відкинув дверний гак. За порогом лежала людина. Не довго думаючи, я схопив невідомого за руки і втяг у хату. Заблимало світло каганця. Це був Ригор Древетняк. Я швидко розірвав на ньому одежу. На грудях у старого чорніла рана, а він приповз від місця розстрілу до порога школи. Це був виходець з могили. Я обмив закипілу на його обличчі кров і перев'язав як умів.

— Я, мабуть, помру, — проказав він. — І перед смертю… скажу тобі… а ти… поклянися… що Леніну… таємницю… Не можна йти в могилу…

Я поклявся, і він, часто зупиняючись, розповів мені свою таємницю, яку п'ятнадцять років носив у серці.

ТАЄМНИЦЯ РИГОРА ДРЕВЕТНЯКА

26 серпня 1919 року. Три дні пролежав з раною старий, — сьогодні помер. Ригор Древетняк не доніс до Леніна своєї таємниці, але тепер замість нього це зроблю я. Ось що розповів мені перед смертю старик.

Ригор був селянин-бідняк. Землі в нього було — нікуди курки випустити, а сім'я велика, і все малеча. Щороку заробляв він на жнивах у пана Браницького.

Одного літа возив Ригор снопи в економію. На крутому узвозі порвався ланцюг, звільнив загальмоване колесо. Важка гарба із снопами, з хату заввишки, шугнула вперед, покотилась. Коні не стримали, гарба на них напирала з страшною силою. Понесли коні учвал, від гарби самі тріски залишились, а найкращий кінь зламав собі на греблі ноги.

За коня звелів пан вивернути у Древетняка весь його заробіток.

Управи на пана ніде було шукати. Ціле літо робив, а зароблено хліба не одержав і фунта. Голодна смерть загрожувала всій сім'ї.

Ну, як запекла лють біля серця, підпалив Ригор темної ночі панські скирти. І впіймався. Панський хліб згорів, пожежі вже не можна було загасити, а Ригора суд заслав на острів Сахалін: десять років каторжних робіт йому присудив.

Два роки пробув на каторжній копальні Ригор, вугілля видобував, а на третій рік удвох з товаришем втік у тайгу. Була думка переправитись через морську затоку на Амур-ріку, та, на лихо, обидва в тайзі заблудились. Блукали три місяці, товариш від трясовиці-лихоманки і з голоду загинув, а Ригора впіймали солдати. Може б, дали втікачеві "гарячих" та на цьому б і справа скінчилась. Але в Ригоровій торбині знайшли замотані в ганчірку два золоті самородки вагою мало не півтора фунта кожний.

Взяли каторжника на допит. Два дні били — зуби, як кремінці, на кам'яну підлогу сипались. Шкіру смугами розписали, а Ригор — ані пари з уст.

Генерал-губернатор острова звелів привести Ригора до себе на квартиру. Був каторжник у сірому халаті з тузом на спині, сіру арештантську шапку скинув — півголови виголено. Роздивляється на килими, на картини — ніколи до того не бував у панських хоромах.

Увійшов генерал-губернатор, сів і Риторові вказує на крісло:

— Сідай, Ригоре Древетняк.

— Ніяк неможливо, ваше високоблагородіє. Не то що сісти — торкнутись боляче.

Генерал-губернатор зморщив обличчя.

— Ну, нічого, — каже, — постій. Вищий виростеш.

— Не хочу вас у збитки вводити, ваше благородіє.

— Як так?

— Високому труну треба довшу робити, дощок піде більше.

— Ти, братець, не турбуйся про труну. Ми тебе казенним коштом поховаємо.

— Розумію.

— Що ти розумієш?

— Казенних коштів не шкода, ваше високоблагородіє.

Генерал-губернатор знову поморщився.

— Ось що, братець, закурюй, — і простяг Ригорові цигарку.

— Не візьму, ваше високоблагородіє. Глупостями не займаюсь.

Генерал-губернатор закурив пахучу цигарку і лагідно загомонів:

— Слухай, братець, я чув, що ти не хочеш указати місце, де знайшов самородки. Адже ти, певно, натрапив у тайзі на нечуваний скарб, на багатюще розсипище золота. Коли ти вкажеш місце, я даю слово переглянути гною справу — ти підеш на волю.

— Я, ваше високоблагородіє, піду на волю, а ви на те золоте розсипище через гнилі болота пошлете. тисячі таких, як я зараз. Їм, ваше високоблагородіє, воля тоді буде одна — поганяй у могилу. Хіба до мене, вільного, не долетять їхні прокльони, що заплатив я за свою волю їхніми кістками? Ні, слово моє тверде. Я і то жалію, що не закопав самородків у землю. Та думка була — вирвуся з тайги, з проклятого острова, сімейство побачу.

— Побачиш, Древетняк. Давай по-хорошому. Ти чув мої умови: вкажи місце — і я даю слово, що…

— Я вже чув, ваше високоблагородіє, ваші умови. А тепер послухайте мої. Я вам покажу місце, де я знайшов золото. Там його стільки — греби руками, доки поперек не заболить. Та й показувати не треба, тільки скажу, і то знайдете, хоч дістатись туди — тричі можна дуба дати. Ну, от. А за це — не мені одному волю дайте, а всьому острову Сахалін!..

Генерал-губернатор вирячив очі:

— Ти з глузду з'їхав? Звільнити тридцять тисяч каторжників?

— Усі тридцять тисяч до одного, ваше високоблагородіє! І щоб сам цар мені в цьому розписку видав. А на розсипищі золотому щоб тільки добровільно, хто хоче, працював і щоб кожному жалування від казни золотими п'ятірками платили без обману.

Ригор побачив, як генерал-губернатор зненацька почав червоніти. Потім з червоного зробився його високоблагородіє синім, наче вимазали його ягодою-шовковицею. Не стримався Ригор і посміхнувся. Підскочив генерал:

— Як ти смієш? Як розмовляєш зі мною?

— А як же інакше, ваше високоблагородіє? Я, — як рівний з рівним. Ви багатий, а я — ще багатший, у мене золоте розсипище в тайзі. Схочу — весь Сахалін куплю разом з вами.

Генерал ошелешено глянув на каторжника. Він не міг навіть сподіватися таких зухвалих слів від цієї заростої щетиною людини в сірому халаті.

— Битий батогами мужик… — пробурмотів він.

Древетняк знизав плечима.

— За битого двох небитих дають, та й то не беруть. Самі це знаєте, ваше високоблагородіє, грамотні…

Далі генерал-губернатор не міг стерпіти. Гукнув вартових, побачення з Ригором Древетняком скінчилось. Ще два дні били, потім почали бити через день, потім через три дні на четвертий. Мужицька шкіра видалася на диво міцною, все витримала.

Ще з рік після того вимагали від Ригора вказати місце, та він як уперся на своєму, не здав і кроку. Присудили його за впертість і втечу на довговічну каторгу й прикували до тачки.

Часто потім приходили сахалінські чиновники дивитись на Древетняка, як на диво.

— Ану, розкажи, як ти розмовляв з його превосходительством генерал-губернатором? І як у тебе язик повернувся?

І, озираючись, чиновник тихо додавав:

— Мужик, а такий молодець, чортів с-син!..

Тільки після революції, вже дідом, побачив Ригор Древетняк волю. Дійшла до нього чутка про Леніна. І вирішив тоді старик іти в Москву. Прийшов час розповісти про золоте родовище в сахалінській тайзі...

Не дійшов старий. Але я дійду. Проженемо інтервентів, і піде тоді золото на будову пролетарської держави, на її силу і розквіт.

— Запам'ятай, — сказав мені, помираючи, Ригор. — Чорна падь, де протікає тайгова річечка Ганза (так її звуть гіляки). Треба йти вздовж цієї річечки проти течії аж до вузької ущелини в горах, звідки Ганза бере свій початок. Дедалі ущелина ширшає і переходить у долину. З гір спадає водопад, буруни скажено стрибають по камінню. Ось у цій долині, в піщаному намулі, я і знайшов самородки. В піску, навіть не промиваючи, можна бачити безліч золотих крупинок: одні — як макове зерно, інші — з горошину...

Путь туди важка, згубна. Тайга непрохідна і болота..."

На цьому щоденник обривався. На доданій карті пунктиром був позначений шлях до Чорної паді. Цю карту вже пізніше нарисував Дорошук з допомогою мисливців та розвідувачів тайги.

БАТЬКО І СИН

— Ну, що скажеш, сину? Хіба не цікаве те, що ти прочитав?

Дорошук дивився на Володю короткозорими усміхненими очима, наперед знаючи, що відповість син.

— Тату! — скрикнув Володя. — Та це ж надзвичайний документ! Тут же зовсім точно вказано місце!

Дорошук засміявся весело, розкотисто.

— Голубе мій, ти — страшенний романтик!

— Я тебе не розумію, батьку.

Дорошук побачив, що Володя образився і поспішив пояснити, в чому річ.

— Ти говорив з таким захопленням, наче вже відкрив золоте розсипище. Але це непогано, зовсім непогано захоплюватись і вигукувати, особливо, коли маєш сімнадцять років.

— Мені всі дають двадцять.

— Ну, в тебе ж м'язи які, плечі. Спорт, голубе, багато значить. Та не в тому річ. Мушу сказати, що я не надаю особливої віри тому щоденникові в тій частині, звичайно, де мова йде про золоте розсипище.

— Це ж документ, тату…

— В тому ж і справа, що документ — сумнівний. Хто знає, чи можна його взагалі назвати документом.

— Хіба важко перевірити, будучи на Сахаліні з геологічною експедицією?

— Безперечно, я маю намір розшукати цю долину в ущелині. Місце вказано досить точно. Було б нерозумно зовсім не звернути уваги на цей щоденник. Як бачиш, я навіть звелів передрукувати його. Але все це дуже скидається на таємничі папери в пляшках, про які писав Жюль Верн.

— Невже ти вважаєш, що автор щоденника вигадав усю цю історію з самородками? Адже ти подивись, тату, як усе правдиво описано. Не можна не вірити.

— Ти мене підбадьорюєш, голубе. У всякому разі, кажу тобі, що наша експедиція насамперед піде вгору проти течії річки Ганзи. До речі, "ганза" по-гіляцькому — люлька. Думаю, що шлях до верхів'я цієї Ганзи не змінився, хоч минуло чимало років. Він, певне, залишився таким же диким і непрохідним, як розповідав покійний Ригор Древетняк.

— Тату, а що ж сталося з автором щоденника?

— Бачиш, до зошита була додана записка, що вчителя по-звірячому вбили японці, але його щоденник заховали партизани і, коли повернулася Радянська влада, передали до місцевого ревкому. Після того зошит мандрував більше десяти років, поки не потрапив у Владивостоцький геологічний комітет. От і вся історія.

— Вибач, тату, не вся.

— Ах, так, так. Я вже говорив тобі, що засмальцьований, брудний оригінал щоденника зник.

— Після того, як ти вже мав переписаний оцей примірник?

— Так, так. Ти — не тільки "морський вовк", з тебе вийде прекрасний слідчий. А втім, я сам замислювався, як міг зникнути зошит і... кому він був потрібний?

— От, тату, то ж і головне, що він був комусь потрібний,

— Мій любий слідопите, ти робиш геніальні відкриття. Признайся, скільки ти перечитав томів Буссенара, Жюля Верна, Майн Ріда, Купера?

— Певно, не менше, ніж ти, тату. Але це було давно. Ти розмовляєш зо мною так, наче я школяр п'ятого класу.

Цієї хвилини обидва — батько і син — хитнулись. Кришка графина з водою жалібно задзвеніла. Підлога каюти вирівнялась, але знову нахилилась уже в другий бік.

— Не інакше, як землетрус, — спробував пожартувати геолог. — Ми наскочили на підземний вулкан. Зараз на цьому місці постане з морських хвиль острів і "Сибіряк" опиниться на вершині гори.

— Лаври барона Мюнхаузена не дають тобі, тату, спокою, — в тон відповів батькові Володя.

Але пароплав раптом так хитнуло, що графин не встояв на столику і брязнув на підлогу. Мимо каюти хутко прогупали чиїсь поквапливі кроки. Грюкали двері, чулись неясні слова команди.

Дорошук, а за ним Володя вибігли з каюти. На трапі, який вів на палубу, вони наздогнали капітана. Той повернув до геолога спокійне, рум'яне обличчя.

— Нічого небезпечного. Нас краєчком зачепив тайфун, — сказав він. — Гадаю, що це триватиме недовго, і тайфун зовсім, зовсім невеличкий.

Проте "Сибіряк" так хитало, що встояти можна було, лише міцно тримаючись за поруччя.

Довго бути на палубі ні Дорошук, ні Володя не змогли. Дув штормовий вітер, який забивав дихання. Бризки від хвиль долітали навіть до капітанського містка і рясно кропили палубу.

— А все-таки ми з тобою мімози, — сказав уже в каюті геолог. — Втекли. А як там, на палубі, матросам?

Володя почервонів. Він відчув батькову делікатність. Мімоза саме він, Володя, і тільки він один. Хіба батька, який гинув від пекучої спраги в пустині, який купався в північних крижаних річках, можна назвати мімозою? Ні, ця назва, звичайно, стосується тільки до нього. Що батькові та буря на палубі? Він і спустився вниз тільки для того, щоб не вразити гордість свого сина.

Володя згадав, як Інга назвала його кроликом. "Кролик і мімоза. Яке зворушливе поєднання!"

Володі хотілось вискочити на палубу, підставити ураганові розхристані груди і вести "Сибіряк" назустріч грізним хвилям і нічному шторму. Образа сповнювала серце. Захотілось довести батькові, що він помиляється, що його син — не мімоза.

— Ти, мабуть, батьку, забув, що я маю перший приз з плавання? — обізвався раптом Володя.

Дорошук сів поруч сина, глянув йому у вічі і серйозно, тихо вимовив:

— Ні, Володю, я це пам'ятаю. І знаю, що мій син — комсомолець.

Пароплав повільно і важко хитався на хвилях, хоч буря опівночі стихла. Володя прокинувся і довго прислухався до тиші. Лампочка в каюті горіла тьмяно й самітно. Рівно й спокійно дихав уві сні батько. Затиснута в його спущеній з койки руці газета ритмічно тремтіла.

Володя тихо схилився над сонним. На перенісся батька сіла муха, і він легенько морщив широкий лоб і смішно ворушив губами, наче ось зараз хотів когось поцілувати.

Затамувавши подих, Володя ніжно і з цікавістю вдивлявся в рідні риси. Він любив батька пристрасно, тією глибокою, схованою в собі любов'ю, з якою задля любимої людини йдуть на велику жертву. Батько

в очах юнака був відважним героєм, переможцем стихій. Мрією Володі було прийти на допомогу в скрутний і небезпечний для батька момент. У юнацьких снах він не раз витягав славетного геолога з глибокого колодязя, куди його, мовляв би, вкинули басмачі.

Він заздрив батькові і, як тільки міг, наслідував його і в рухах, і в розмовах, і в звичках. Дивлячись на мужнє батькове обличчя з веселими золотими віхтиками в очах, Володя сам почував себе твердіше, до нього припливала енергія, велика, безмежна радість. Батько спав. Легкі зморшки на лобі здавались миготливими тінями. Клинчик борідки стримів угору, назустріч синові. Володя не стримався і двома пальцями обережно взяв борідку за кінчик. Батько не поворухнувся. Син засміявся ледве чутно щасливим сміхом.

— Шановний академіку Дорошук, — прошепотів Володя, — про вас знає весь світ, але батько ви тільки мій, тільки мій...

СМЕРТЬ

Коли Володя вранці вийшов на палубу, його вразив колір моря. Він був ясно-зелений з безліччю ледве вловимих відтінків. Море ще не заспокоїлось, здіймалися великі хвилі, але на їхніх гребенях уже не було білого шумовиння.

— Вночі минули Хоккайдо, — сказав Володі капітан. — За Лаперузовою протокою почнуться береги Карафуто.

"Японський хвіст", згадав Володя і посміхнувся.

"Сибіряк" часто затримувався на своєму курсі — цього вимагали дослідження, які проводили гідрографи, що їхали на Сахалін разом з геологічною експедицією. Завчання "Сибіряка" було пройти з Японського моря через Татарську протоку вздовж західних берегів Сахаліну. Пароплав мав зовсім малу осадку, і капітан був певний, що навіть між

мисом Лазарева і мисом Погобі, де глибина невелика, він проведе "Сибіряк", не рискуючи сісти па мілину.

Володя сприймав затримки в дорозі з потайною радістю. Чим довше в морі — тим краще. Хлопець думав про те, як він наче між іншим, скаже Інзі: "Сибіряк" ішов п'ятнадцять діб — нічого собі мандрівочка..."

Запис у щоденнику про Ригора Древетняка з його золотими самородками дуже вразив Володю.

Хлопець не мав ніякого сумніву, що казкове золоте розсипище в глухому й неприступному закутку сахалінської тайги справді існує. Хіба це не можлива річ? Адже надра сахалінських гір у серці тайги ще й досі не розвідані. Безперечно, батько знайде це розсипище, якому дадуть ім'я Ригора Древетняка, а Сахалін відтоді матиме назву Золотий острів...

Наприкінці дня трапилась подія, яка приголомшила всіх пасажирів "Сибіряка". В машинному відділі померли наглою смертю змінний машиніст, механік і його помічник. Минула всього година, як вони, веселі і здорові, стали на свою вахту. Ще п'ять хвилин тому капітан дзвякав машинним телеграфом, передаючи розпорядження машиністові, і одержав від нього у відповідь сигнал, що наказ виконано.

Кочегар, який випадково зайшов після цього в машинний відділ, застав уже там тільки три трупи. Все доводило, що смерть сталася моментально. На обличчі в механіка ще застигла усмішка — він щось розповідав веселе, і тут нагло урвалося життя; в руці машиніста було затиснуто півплитки шоколаду; обличчя молодого помічника механіка зберігало ще сліди надзвичайного подиву, наче хлопець був страшенно здивований, що отак раптом прийшла до нього смерть.

У кишені піджака механіка знайшли зелений м'яч. Володя згадав, що бачив, як механік купував цей м'яч у горбатого корейця на пристані. Всі

знали, що в механіка на Сахаліні живе його сім'я, і батько, певно, віз своїй доньці подарунок.

Матрос випадково упустив м'яч з рук, він покотився по дерев'яному помосту і впав у море.

Загадкова смерть трьох чоловік з екіпажу "Сибіряка" найбільше, мабуть, приголомшила капітана. Він навіть не намагався приховати свою тривогу і наказав лікареві негайно зробити розтин тіла померлих. У каюті капітана зібралися кілька членів експедиції.

— Надзвичайний випадок, товариші, — сказав лікар. — У всіх трьох розрив серця. Це і було причиною смерті.

— Дозвольте, — загув басом високий геолог, — це, так би мовити, безпосередня причина. А що її викликало?

Круглий, опецькуватий лікар безпорадно розвів руками.

— В тому ж і річ, що я цього неспроможний установити. Це вже належить до компетенції слідчих органів...

— Слідчих? — обізвався Дорошук, який досі мовчазно сидів у кутку каюти, щось зосереджено обмірковуючи. — Ви гадаєте, що тут є вказівки на злочин?

— Я не кажу цього, Іване Івановичу. Але загадковість цієї смерті наштовхує на деякі думки.

— Чи немає ознак отруєння? — запитав капітан.

— Ніякісіньких ознак, капітане. Я боюся, що ми маємо випадок якоїсь невідомої блискавичної хвороби. Я вже наказав зробити дезінфекцію.

— А про отруйний газ ви не подумали?

— Я про все думав, капітане. Але, коли б у машинному відділі справді був такий газ, то загинув би також і кочегар, який туди зайшов, загинув би я, ви, капітане. Зараз там працює нова вахта — люди почувають себе прекрасно.

Лікар дістав цигарку і нервово запалив. Уся його постать виказувала цілковиту розгубленість.

— Не можна ж думати, — знову загомонів лікар, — що в усіх трьох стався розрив серця від надзвичайного жаху. Ніхто з них у привиди, певно, не вірів, і привиду, мабуть, прийшлося б скрутно, хай би він тільки зустрівся з моряками. Що ж до газу, то... ні, це дурниці. Ніяких ознак отруєння. Тварини, правда, більш чутливі до отруєного повітря. Я вкинув у машинний відділ кішку. Спочатку вона занявчала й занепокоїлась. Але це, можливо, було від нової обстановки. Незабаром вона спокійнісінько почала винюхувати в кутках мишей. Ні, що не кажіть, ця смерть загадкова.

Хтось голосно постукав.

— Увійдіть! — гукнув капітан. У каюту хутко вскочив радист.

Він був дуже схвильований. В його руці тремтів клаптик паперу.

— Я до вас, товаришу капітан. Радіограма!

Він подав папірець. Капітан прочитав, і його брови враз насунулись на перенісся. Він схопив свій формений кашкет і, на ходу попросивши пробачення, поспішно вийшов з каюти.

Що сталося — ніхто не знав. Але кожному було ясно, що трапилось якесь нове лихо.

ТАЙФУН

Незабаром усі довідалися, в чому річ. Радист прийняв радіограму метеорологічної станції про тайфун, який наздоганяв "Сибіряка".

Екіпаж пароплава робив величезні зусилля, щоб вийти із смуги тайфуну. "Сибіряк" різко змінив курс. Він ішов повним ходом. Без перепочинку працювали кочегари, намагаючись підтримувати високий тиск пари. Весь корпус пароплава дрібно тремтів від напруженої роботи машин.

— Учорашня буря, — сказав Дорошукові капітан, — невеличкий вітерець порівняно з силою тайфуну, який наздоганяє нас. Радіограма говорить про десять балів. Під час такого шторму були випадки, коли важкі, повнісінько навантажені лісовози ламало пополам, як сірник.

Капітан енергійно переводив ручку машинного телеграфу. Володя підійшов ззаду до батька. Саме в цю хвилину почулися швидкі кроки, і Хотта спинився перед капітаном.

Штурман був дуже збуджений. Забувши про пошану до капітана, Хотта досить безцеремонно схопив його за рукав.

— Капітане! Дивися, капітане! — гукнув штурман, показуючи на південь. — Бачиш?

Усі глянули в напрямку витягненої руки Хотти. Там, далеко за кормою "Сибіряка", майже на обрії, який утопав у зловісному лілово-сірому мороці, пливла біла, зовсім біла хмарка. Можна було подумати, що це — густий клубок білої пари здіймається з моря, щохвилини зростаючи. "Вона женеться за нами, — майнуло в голові Володі. — Невже це тайфун?.." І стало навіть незрозуміло, чому так хвилюється Хотта і чому капітан, покинувши машинний телеграф, кричить щось, надриваючись, у переговорну трубку.

На палубі, на трапах метушилися матроси. Вони поспішаючи кріпили якісь канати, гримів ланцюг, тупали ноги. Кілька матросів перевіряли, як закріплені шлюпки на шлюпбалках.

Володя знову глянув на зловісну хмарку. Вона вже не була білою. На очах у команди "Сибіряка" хмарка міняла свій колір. Вона зробилася сірою, потім наче хто хлюпнув на неї фіолетового чорнила — хмарка почорніла, її вже не можна було назвати хмаркою: чорні сувої клубочилися над морем, здіймаючись вище й вище.

Раптом настала повна тиша. Вітрець, який весь час дув на палубі, враз ущух. Безсило повиснув на флагштоці кормовий прапор.

— Ну, тепер тримайтеся, хлопці, — пролунав у цій тиші голос капітана. — Хотта, наказую стати за штурвал вам. Бути всім напоготові. Товаришу Дорошук, забирайте сина і спускайтесь у каюту!

Капітана не можна було впізнати. Голос його зробився суворий і владний. Це була інша людина, зовсім не схожа на того капітана, якого часто бачив Володя в каюті або за столом у їдальні. Матроси ловили кожен його рух. Це був справжній начальник і господар пароплава, який перед лицем грізної небезпеки думає насамперед про величезну відповідальність за доручене йому судно і людей.

— Ходімо, Володю, — промовив Дорошук. — Зараз справді почнеться щось неймовірне.

Він не доказав. Рвучкий порив дужого вітру промчав палубою. З Володі зірвало кепі, воно закрутилося над головою і зникло за бортом. Враз споночіло. Линув дощ.

— У каюту! Вниз! — намагаючись перекричати ревіння вітру, гукнув над вухом Володі батько. Він схопив сина, як малого, за руку і потяг за

собою до трапа. Володя чув, як разом зарипіли щогли, засвистів дріт, пароплав підстрибнув угору і провалився кудись униз, в глибоку яму.

Над головою щось глухо ухкало, ревло, стогнало. Скреготіло залізо, десь перекочувалися з місця на місце важкі бочки. Чи то плач, чи то зойк пролунав зовсім близько, але де — не розібрати: чи в сусідній каюті, чи на палубі, чи, може, під ногами, в глибокому трюмі. В каюту вскочив матрос перевірити, чи добре задраєний ілюмінатор. Дорошук хотів щось спитати в нього, торкнув матроса за руку, але той не звернув на це ніякої уваги. Він був строгий і зосереджений, дуже поспішав, очі тривожно дивилися кудись всередину, в самого себе.

"Сибіряка" важко кидало на хвилях. У каюті було чутно, як на палубу з гуркотом падали маси води. "Що ж там робиться? — майнула у Володі думка. — Мабуть, нагорі вже нічого не залишилось — ні капітанського містка, ні рубок".

І зненацька непереможне бажання вийти хоч на хвилину з душної каюти охопило Володю, йому уявилося, що на судні вже не лишилося жодної живої людини, що "Сибіряк" без управління сам стрибає на розлючених хвилях.

Володя схопився і кинувся до дверей. Він відразу й упав, бо підлога ходила й гойдалася під ногами, як жива. Намагаючись підвестися, навколішках, він побачив рядом, теж на підлозі, голову батька без пенсне. Геолог намагався схопити сина за плече. Це йому вдалось, і він прокричав:

— Куди?

Володя вирвався і штовхнув двері. Навкарачках долізши коридором до трапа, знову штовхнув якісь двері і здивований побачив людину з навушниками, яка, наче кам'яна, сиділа за апаратом.

"Це ж каюта радиста", догадався Володя.

— Пташко! — позвав він. — Товаришу Пташко!

Але той не відповідав, працюючи над передавачем.

Хтось штовхнув Володю, і в каюту вскочив, тримаючись обома руками за стіни, другий механік.

— Наказ капітана, — закричав він, — давай "SOS"[3]. Машина спиняється!

Володя не пам'ятав, як опинився на верхній палубі. "Сибіряк" стрімголов злітав на гребені виючих бурунів, заривався в клекочучу безодню розбурханого моря, оповитий темрявою, безсилий змагатися з розлюченою стихією. Тьмяні ліхтарі ледве освітлювали палубу, напівзруйнований капітанський місток і групу людей на кормі, які робили неймовірні зусилля, щоб утримати шлюпку. Серед них Володя помітив високого геолога і ще кількох членів експедиції.

Хвилі раз у раз перекочувались через палубу. Кормова бізань-щогла раптом звалилася за борт, її тріск загубився в глухому реві моря і витті урагану.

Проти вітру можна було тільки повзти, чіпляючись за канати. Товсті обаполи, які невідомо звідкіля опинились на палубі, підхоплені хвилями, громили борти. Два матроси марно намагалися викинути їх у море. Володя підліз піл обапол навколішках і піддав його плечем. І тільки тут знову побачив перед собою свого батька.

— Дружно! Раз! — прокричав геолог, і обапол, підкоряючись силі восьми рук, сковзнув за борт. Хвиля зненацька вкрила Володю з головою. Він схопився за канат і вдержався. Дорошук поповз уздовж палуби, давши знак синові лізти слідом. Ледве дістались вони до

капітанського містка. Вентиляторні труби, немов велетенські вуха якоїсь потвори, здавалося, прислухалися до ревіння бурі. Дорошук не впізнав голосу капітана.

— Коли б нам протриматися ще з годину, — прохрипів він. — Сила тайфуну слабшає, але на "Сибіряку" потекли казанові труби. Пари не вистачає, машина спинились. Нас несе на схід... Близько береги Карафуто. На "SOS" ніхто не відповідає, в такий шторм мало надії на допомогу інших суден.

— Дуже небезпечно? — гукнув Дорошук.

Капітан не відповідав. Перемагаючи рев і гуркіт, звідкілясь долітали уривки слів:

— Земля!.. Несе на скелі!..

Прожектор на носі пароплава вихопив з непроглядної пітьми чорні ребра кам'яних скель. Це, певно, був якийсь острівець. "Сибіряк" мчав назустріч своїй загибелі. Але на пароплаві ще залишалася шлюпка, одна єдина шлюпки, бо другу змили хвилі.

Це була остання надія. І коли капітан переконався, що пароплав несе на скелі, він наказав спускати шлюпку. Та острівець наближався з величезною швидкістю, І, перш ніж був виконаний наказ капітана, чорні скелі промайнули всього метрів за десять від лівого борту "Сибіряка". Всі зітхнули з полегкістю. Небезпека минула. Тільки випадково судно не налетіло на острівець.

У капітана тепер з кожною хвилиною зростала надія на порятунок. Тайфун довго не триватиме. Коли б лише не трапився десь поблизу новий такий острівець. Можливо, що небезпечний берег ще далеко, судно вийде зі смуги шторму.

Зненацька дужий поштовх струсонув "Сибіряка". Пароплав різко накренився на лівий борт.

… Капітан уже знав, у чому річ. "Сибіряк" наскочив на підводну скелю. Вода ринула крізь пробоїни в трюм, у машинний відділ. Полагодити пошкодження було неможливо.

Хтось збив Володю з ніг, але він підвівся і навколішках поповз до борту. Зняв рятувальний круг і притиснув його обома руками до грудей, йому треба було негайно розшукати батька.

— Доро-шу-ук! — надсадно закричав Володя. — Тату! — Батьків голос прозвучав несподівано за два кроки.

— Тату! — схлипуючи від хвилювання, скрикнув юнак. — Де ти? Візьми… Це тобі круг. Ти гірше за мене плаваєш…

— Круг я віддам…

— Кому? — злякався Володя.

— Тому, хто не вміє плавати. А портфель у каюті. Щоденник і карта, — гукнув раптом геолог на вухо синові, намагаючись перекричати виття тайфуну. — Та вже тепер пізно!

Він поповз з кругом до шлюпки.

— Шлюпка візьме всіх до одного, — гукав капітан. — Обережніше! Рятувальні круги віддати тим, хто не вміє плавати! Спокійно!

Володя поповз слідом за батьком, але враз спинився і круто звернув до трапа, йому здалося неймовірним, здалося безглуздям, що можуть загинути щоденник і карта. Ні, ще не пізно, зовсім не пізно!

Міцно тримаючись за поруччя трапа, Володя зійшов униз. Він брів коридором по коліна у воді. Тьмяно блимала єдина на весь коридор лампочка. Із стелі де-не-де зривалися важкі краплі.

Юнак ішов, напружено прислухаючись до хаотичних ударів важких хвиль об корпус судна. Він не міг знайти потрібну каюту, йому здалося, що він бачить знайомі двері. Штовхнув їх і переступив поріг. Тіні від лампочки, яка весь час гойдалась, стрибали по стінах. Тільки тут Володя побачив, що помилився. Це була зовсім незнайома каюта.

Він повернувся, щоб вийти. І тут трапилось те, чого не передбачав юнак. Світло погасло. За мить лампочка знову блимнула — раз, другий, і потім чорна пітьма огорнула все навколо. Динамомашина перестала працювати. Володя кинувся назад, на палубу, де вже, мабуть, спускали на воду шлюпку.

Він витратив кілька хвилин лише на те, щоб знайти вихід з каюти. Наосліп тицявся в стіни, які гойдалися, наче качелі. В коридорі безладно хлюпала вода. Володі здалося навіть, що в нього під ногами стрілою майнула якась велика риба. Він брів, держачись однією рукою за стіну, намагаючись не посковзнутись на слизькій підлозі.

Юнак зненацька спинився. Він думав про те, що давно вже повинен бути трап. Простяг руку і наткнувся на стінку. Праворуч і ліворуч теж були якісь дерев'яні перебірки. Володя зрозумів, що потрапив у незнайомий закуток. Ну, звичайно ж! Вийшовши з каюти, треба було взяти ліворуч, а він пішов зовсім у протилежний бік.

Повернувся назад. Але не пройшов він і п'яти кроків, як наткнувся на стіл. Спантеличений, не знав, що робити. Куди він потрапив? Куди податися? І чому в коридорі має бути стіл?

Холодна моторошна думка про те, що він заблудився і не зможе знайти вихід, уперше майнула в мозку Володі. Він знав, що кожна згаяна

хвилина може коштувати йому життя. Кожної хвилини "Сибіряк" міг піти на дно.

Відчай і палка, непереможна жадоба життя пройняли Володю. Він наосліп рвонувся вперед. Стіл перекинувся і поплив. Удар по голові оглушив юнака. Мацнув обличчя — на пальцях відчув теплу і липучу кров. Він наскочив у темряві на гострий одвірок.

Тепер Володя вже знав, що він безнадійно заблудився. Він зовсім загубив напрямок. Скільки він отак блукає? Десять хвилин? Годину? Дві?

Здавалося, що минуло багато-багато часу відтоді, як він спустився в нутро пароплава. Звичайно, шлюпку вже спустили. Не будуть же рискувати життям двадцяти моряків та пасажирів заради нього одного. А може, про нього навіть ніхто і не згадав?

Зринуло враз в уяві обличчя батька.

— Тату! — прошепотів Володя, почуваючи, як важкі сльози котяться в нього по щоках. — Тату!..

І зненацька, набравши повні груди повітря, він щосили закричав голосом, повним розпачу й надії:

— Сюди-и! Рятуйте-е!

Коротка луна завмерла тут же, під невисокою стелею. Тільки плескалась і хлюпала навколо вода та було чути, як із страшною силою б'ють об борт пароплава хвилі. Володя переконався, що ніхто його тут уже не почує і ніхто не знайде.

ПАРОПЛАВ ГИНЕ

Зовсім розгублений, спантеличений, Володя брів тепер навмання, чіпляючись за стіни, натикаючись на якісь речі, загубивши напрямок і напружуючи всі сили, щоб не впасти.

Іти було майже неможливо, бо судно ще дужче лягло на борт. Володя опустився обережно навколішки і поповз.

Несподівано йому спало на думку порівняти себе з кротом. Він лізе в темряві під землею десятками розгалужених переплетених ходів. Але кожний кріт зараз у тисячу разів щасливіший від нього, бо він, Володя Дорошук, через хвилину-другу має загинути. Вода сягала до грудей. У юнака не було ніякого сумніву, що пароплав уже залишили всі. Шлюпка давно відчалила. Тільки він сам один зостався десь глибоко всередині гинучого судна.

Знесилений, він уже кілька разів готовий був звалитися. Але кожного разу могутній інстинкт життя ставив його на ноги, штовхав уперед, змушував іти, лізти, повзти.

Йому почали вчуватися крики, голоси. Одного разу він ясно почув голос батька, який кликав його. З серцем, що ледве не вискочило з грудей, Володя гукнув:

— Я ту-ут!

Він сам злякався звуків, які вихопились у нього з горла. І тут же хлопець догадався, що ніякого батька немає, що це тільки вчулося, що це сама лише омана.

Серед безпросвітної задушливої темряви Володя знову закричав. Це вже був короткий придушений крик жаху: хлопця оточили в воді десятки живих мокрих істот. Невеличкі тварини хутко повзли йому на руки, на плечі, видирались на голову.

Це були пацюки. Вони рятувалися від поводі, яка захопила їх на судні в їхньому підпільному пацючачому царстві.

Зціпивши зуби, Володя уперто й довго боровся з ними, скидаючи їх з себе вільною рукою. Пацюки кусали його за пальці і знову повзли й повзли, втративши всякий страх перед людиною, яка зараз була для них єдиним острівцем на воді.

Володя напружився і підвівся на ноги. Він почав тупотіти і бовтати навколо воду. Це трохи допомогло. Зграя пацюків поволі розсіялась і лише кілька з них оскаженіло намагалися вчепитись юнакові за ногу. Та незабаром остаточна перемога лишилась за Володею.

Знесилений, він прихилився до мокрої стінки. Щось схоже на отупіння повільно сковувало всю істоту. Зрештою — однаково. Навіщо рухатись, шукати, надіятись, коли все марно, коли ось-ось усьому кінець? Але десь у далекому куточку його істоти ще ховався інший Володя — непокірний, невгамовний. Він не хотів здаватися, він хотів боротися, хотів жити. Юнак знов пішов уперед.

Мимоволі він почав прислухатись. Це, безперечно, знову була омана. Він прислухався, затамувавши подих, хоч і знав, що це лише вчувається його напруженому слухові.

Потім він почав стукати кулаком у дерев'яну перебірку. Він кричав, надсаджуючись. І тоді знову почув… так, це справжній голос, голос живої людини!

Мабуть, не таким благодатним і чарівним здається після холодної дощової ночі тепле, животворне сонце, яким здалося Володі тріпотливе й бліде світло кишенькового ліхтарика. Назустріч брела людина.

Вода пінилась і хлюпала, а людина — ближче й ближче, її ліхтарик пронизує цей смертельний морок…

— Знайшов! — пролунав зовсім, зовсім близько такий знайомий і невимовно рідний тієї хвилини голос.

— Хотта! — прошепотів юнак, йому спало на думку сказати японцеві кілька слів його рідною мовою. Але як не силкувався Володя, він не міг знайти зараз таких слів. Та і які це мали бути слова? Подяка? Хіба можна було висловити те, що почував Володя?

І другий голос, простуджений на вітрі, голос батька, сказав:

— Давай його, Хотта, сюди.

Володя відчув, як дрібно застукала об зуби шийка від пляшки і щось гаряче полилось у горло.

— Годі, Хотта, — знову сказав голос батька, — а то ще уп'ється...

Остаточно отямився Володя над шлюпкою, в якій було повно людей.

— Стрибай! Стрибай! — гукали юнакові.

Шлюпка то злітала вгору, то поринала, глухо б'ючись об борт судна.

— Швидше! Відчалюй!

У цей момент, залишаючи півзатоплений пароплав, стоячи над шлюпкою, схожою на горіхову шкаралупу. Володя раптом згадав Інгу. Її образ спалахнув десь у найглибшому кутку мозку, — образ Інги, якою бачив її юнак в останню годину розставання. Відстороняючи руки батька й Хотти, Володя зажмурився і стрибнув.

Юнакові здалося, що шлюпка потрапила в кратер діючого вулкана. Море клекотіло, гори білої піни скидались у темряві на снігові кучугури.

Вітер і непроникна стіна бризок перехоплювали дух. Було страшно подумати, що від цього бурхливого, зловісного хаосу людей відокремлює тільки тонкий, ненадійний борт шлюпки.

На одну мить шлюпка наче застигала на височезному шпилі хвилі і враз із запаморочливою швидкістю зривалася вниз, у безодню.

Були хвилини, коли здавалося, що зараз — кінець. Рев оскаженілих бурунів глушив голоси людей. Дорошук вже кричав на вухо синові, але той розбирав тільки окремі слова. Для того, щоб подати якусь команду, капітан повинен був нахилятися до кожного матроса і щосили гукати, не шкодуючи легенів.

Чорний силует півзатопленого "Сибіряка" ще деякий час танцював на хвилях. Потім почувся оглушливий гуркіт, наче вдарив над рухом грім. Корпус судна переломився надвоє і зник у морській прірві.

Білий вогник раптом виринув з чорного мороку. Минуло ще десять хвилин, п'ятнадцять… Знову блимнув удалині той же білий тріпотливий вогник.

— Пароплав!

Це слово було на устах у кожного, його повторювали пошепки, як найдорожче ім'я, очі людей хотіли прозирнути темряву, щоб побачити свого рятівника. Незабаром блиснув і другий вогник. Капітан знав, що горять вогні на щоглах великого пароплава. Два білих вогники.

Змочене в бензині клоччя спалахнуло яскравим жовто-синім факелом. Вітер розвівав над шлюпкою вогняне волосся. Це був сигнал нещастя, заклик на допомогу. Підвелись навколішки навіть ті, що нерухомо лежали на дні шлюпки. Надія на порятунок повертала сили знеможеним людям. Вони житимуть, вони знову ходитимуть по землі, побачать своїх дітей і друзів.

Вогні наближались. Смуга світла від дужого прожектора лягла на гребені скуйовдженого моря. Світло сліпило людям очі. Від пароплава відійшов катер і наблизився до шлюпки.

— Хто такі? — долетіло з катера японською мовою.

Капітан склав рупором долоні й гукнув:

— Радянські моряки... Із загиблого пароплава "Сибіряк". Зазнали аварії...

І десятки голосів у шлюпці, намагаючись перекричати бурю, допомогли капітанові:

— "Сибіряк"... Тайфун... Радянське судно.:. Експедиція... Гинемо...

Якісь слова команди долетіли з японського катера, він круто повернув і пішов, зариваючись у хвилі, назад, до пароплава.

Капітан стояв ошелешений, не розуміючи, що сталося. Факел дотлівав у руці геолога Дорошука. Японський пароплав на ходу повернувся правим бортом, посилаючи в темряву промені зелених вогнів. Віддаль між ним і шлюпкою почала хутко збільшуватись.

— Пішли... — не вірячи своїм очам, прошепотів Дорошук. — Капітане, невже вони залишили нас?

Капітан не чув. Стиснувши кулаки, він напружено вдивлявся в той бік, де зникав пароплав.

Зненацька Володя здригнувся від пронизливого крику. Хотта стояв на носі шлюпки і японською мовою посилав прокльони своїм колишнім землякам.

Незабаром вогні пароплава сховалися за чорною стіною пітьми. Розпач і обурення охопили пасажирів шлюпки. Було їх двадцять п'ять — моряків і геологів експедиції. Ніхто не міг збагнути вчинку командування японського пароплава. Залишити гинучих людей без допомоги в зубах лютого тайфуну — це все одно, що вбивство.

— Нечувана підлість! — гукав у вухо капітанові Дорошук. — Саме тому, що ми радянські громадяни...

Геолог не скінчив. Раптовий поштовх, незрозумілий скрегіт — шлюпка стрибнула вгору, вниз, хвиля покрила з головою людей. Володя відчув, що він уже не сидить на банці і його ноги не торкаються днища.

Оглушений масою води, яка гупнула на нього, юнак на мить розгубився, його вразила блискавичність катастрофи. Ще мить, і він загинув би у клекотливому вирі. Та це тривало лише кілька секунд. Володя виплив. Хвиля підхопила його і винесла на самісінький гребінь. Здалося, що це краще, ніж бути в безодні, чекаючи, що ось зараз знову оглушить вода. Юнак намагався робити якомога менше рухів. Він заощаджував силу. Озираючись, хлопець сподівався побачити біля себе батька або перевернуту шлюпку. Темрява виїдала очі. Володя не чув ні зойків, ні криків на допомогу. Промайнула неясна думка: невже всі загинули?

Зовсім близько чувся страшенний, безперервний гуркіт. З гребеня високої хвилі він на секунду побачив сиву моторошну стіну і догадався, що то — береговий прибій. За два десятки метрів клекотіла біля скель піна. Володя мимохіть відчайдушно запрацював руками й ногами, намагаючись затриматися. Він сковзнув униз, і в ту мить, коли багатотонна маса води мала впасти на юнака всією своєю вагою, він склав докупи стрілою руки, пірнув під хвилю і проплив її наскрізь. Він плив назад, у море, змагаючись за кожен метр. Невимовний жах гнав його подалі від скель, від сивої лінії прибою.

Хлопець знав, що там, на камінні, смерть. Але пливти проти хвиль було безмірно важче, ніж гойдатися на їхніх гребенях. Володя швидко переконався, що далі боротися він не має сили.

Могутній велетень-бурун насувався на нього. Юнак хотів пірнути, але знеможене тіло ледве рухалось. Бурун ввалився на голову з страшною силою.

МАТИ

Цілий день не зачинялися двері квартири геолога Дорошука. Ще вранці до Віри Гарасимівни приїхав голова міської ради — високий рудовусий чоловік. Він перший приніс звістку про загибель "Сибіряка". Дуже обережно, лагідно почав він говорити з Вірою Гарасимівною, але вона відразу ж догадалася, що трапилося нещастя, і сполотніла.

Приїздив лікар, двічі навідувався секретар партійного комітету, приходили сусіди, знайомі, товариші Володі. Віра Гарасимівна лежала на кушетці з синьцями під очима, знесилена і жовта.

Страшне горе, яке так несподівано звалилося на жінку, спустошило серце, затьмарило розум. У думках снувалися слова співчуття й скорботи, висловлені людьми, які хотіли підтримати її в горі. І багатьох з них Віра Гарасимівна лише вперше бачила. Вони входили й виходили суворі, засмучені, тихомовні...

Ніч минула без сну. В хворобливому маячінні жінці ввижалися образи чоловіка й сина, потім здіймалися високі хвилі, Віра Гарасимівна чула, як, потопаючи, гукав її Володя. Вона зривалася з ліжка й босоніж бігла до порога. Її перестрівала сестра, заспокоювала і знову вкладала в постіль.

Наступного дня літак привіз центральні газети. В чорній рамці було надруковано некролог і великий портрет Дорошука. В замітці про

загибель "Сибіряка" з усім екіпажем і з пасажирами повідомлялося, що на місце катастрофи прибув пароплав "Куйбишев", який почув сигнали "SOS", але було вже пізно.

Пізніше на сахалінський берег, біля мису Пільво, за кілометр від японського кордону, викинуло мертві тіла капітана "Сибіряка", лікаря й трьох матросів, а також уламки шлюпки, яка, за всіма ознаками, належала загиблому пароплаву. Незабаром на прибережних скелях знайдено було ще один знівечений труп, в якому ледве можна було впізнати радиста з "Сибіряка" Пташку.

Те, що ні Володі, ні чоловіка не знайшли, часом породжувало у Віри Гарасимівни неясну надію, але газети в один голос говорили про загибель усіх членів геологічної експедиції.

Після того як з'явився некролог, почали пачками надходити телеграми й листи. Вони йшли з усіх кінців Радянського Союзу. Листи купою лежали в шухляді, на ліжку, біліли на столі. Віру Гарасимівну це глибоко вразило, її власне горе було горем тисяч і тисяч людей, більшість яких навіть ніколи особисто не бачили Івана Івановича. Це прогонило розпач — важкий, немов ті хвилі, що поглинули любі, рідні очі...

Мабуть, на третій чи, може, четвертий день після катастрофи Віра Гарасимівна тихо підійшла до дверей Володиної кімнати. Було далеко запівніч. Мати стала під дверима й почала прислухатись. Хай буде так, як було раніше. Нічого ж не змінилось. Володя в своїй кімнаті, мабуть, лагодиться спати, чути, як він накручує годинник. Він одержав його в подарунок від батька, коли перейшов у сьомий клас. Тоді йому було чотирнадцять років. Як швидко лине час! Зараз у хлопця вже почали пробиватися на верхній губі вуса, і він їх іноді задумливо щипає двома пальцями. А коли хвилюється, нижня губа так зворушливо, по-дитячому тремтить.

На підлозі в кімнаті Віра Гарасимівна підняла якось папірець, і на ньому було намальовано серце, пронизане стрілою, а під серцем струменіли поквапливі нерівні рядки:

"Любий Володю! Це моє серце так за тобою страждає!" І хоч мати удала, що не прочитала, але Володя почервонів, бідолаха, аж вуха засвітились... Юність, юність!..

Віра Гарасимівна пригадала свої шкільні роки і вірші, які вона колись написала і які починались так:

Вітер тихо віє, віє,

Місяць яблуні сріблить,

Про кохання серце мріє,

Б'ється палко і горить...

А Володя теж пише вірші. У нього є навіть альбомчик, тільки він замикає його в шухляду. По стінах його кімнати розвішані мисливські трофеї — фото різних тварин і птахів, сфотографованих у природній обстановці. Особливо Володя пишався знімками вужа, який ковтає верховода, і пташенят яструба в гнізді. Він любив розповідати, з якими труднощами він доліз до гнізда і як, рискуючи розбитися та скуштувати яструбиних дзьобів, все ж таки сфотографував його.

Зарипіло ліжко. Мати слухає, як син лягає спати. Все так, як було раніше, і нічого, нічого не змінилось. Ось зараз можна увійти й побачити його карі очі, сказати "на добраніч", можна погладити його м'які кучері. Ні, це житиме вічно, це ніколи-ніколи не може змінитись!

— Володю! Де ти? — зненацька шепоче розпачливо мати. — Сину, чому ти мовчиш? Хлопчику мій коханий!

Вона йде до іншої кімнати і, зціпивши зуби, відчиняє двері. Це кабінет чоловіка. Здається, він ось зараз ще сидів на цьому кріслі, воно ще тепле, він сховався, жартуючи, за портьєру. Він умів жартувати, як дитина...

Віра Гарасимівна підходить до широкої шафи. Електрична лампочка відбивається і тремтить у глибині її гранчастого скла. Це колекція мінералів, яку любовно зібрав Іван Іванович на неозорих просторах батьківщини. Одну за одною висовує Віра Гарасиміва шухлядки і м'якою щіточкою змахує з мінералів пил. Кожний камінчик, як кокон, лежить прикритий м'якою ватою. Ціла серія галаїтів — прозорих, блакитних, як світанок у горах, червоних і жовтих, як охра, займає окремий ряд у шафі. Надзвичайної краси мармури Вірменії розцвітають у шухлядах, як химерні квітки екзотичних країн. Чорний із золотими жилками мармур Давалінського родовища; молочно-білий, з ніжними переливами янтарно-зелених відтінків амгазалінський мармуровий онікс; ясно-рожевий, як фламінго, агверан з верхів'я гірської річки Агверан-Чая. Уральські рожево-жовті сидерити, дорогоцінні демантоїди чудесного золотисто-зеленого кольору, сірий і рожевий граніт із Карелії і темно-червоний кременчуцький, звичайна залізна руда і сіра пемза — кожний мінерал розповідає про шлях геолога, про уперті розшуки корисних копалин.

В окремих шухлядках зібрано зоогліфи — мінерали, то випадково скидаються на яку-небудь тварину чи птаха. Це — маленька примха славетного геолога. Шматок пемзи, що застигла у вигляді ведмедя на задніх лапах, довгастий кремінь з червоними плямами, який агадує саламандру, кам'яні півники, собаки, фігурки людей.

І це страшно, це зовсім-зовсім неможливо, що тих рук, чудових живих рук, які з любов'ю зібрали оці різноманітні камінці, вже немає...

Віра Гарасимівна притуляє до лоба чотирикутний кусок білого мармуру й застигає. Камінь холодний, як безодня Японського моря. Жінка довго стоїть отак без руху. Мармур нагрівся, пізня ніч за вікном.

Жовтіють і червоніють у відсунутих шухлядках мертві камені і блищать загадковим блиском, як очі утоплених…

Ранок застає Віру Гарасимівну в кабінеті чоловіка в глибокому кріслі. Чиїсь обережні кроки чує вона в коридорі. Хтось легко, боязко ступає, ледве риплять дощечки паркету.

— Хто там? — Їй самій здається свій голос чужим і порожнім після довгої безсонної ночі.

— Це я… Іра Котлова… Інга…

На Віру Гарасимівну дивляться сірі очі дівчини-підлітка. Її чітко окреслені губи пухнуть, але дівчина робить зусилля, щоб не заплакати, і страшенно зацікавлюється мінералами.

— Іра Котлова… Інга… — повторює жінка і ніяк не може пригадати, коли бачила і ці очі, і цей сміливий зліт тонких брів.

— Я друг вашого сина… Володі… — проказує тихо дівчина. — Ми з ним… були… такі друзі… такі друзі… Клас дарує вам квіти… Щоб поставити в його кімнаті.

Дівчина простягла букет. Зненацька її погляд спинився на фотографічній карточці Володі, яка стояла на письмовому столі. Любе юнацьке обличчя з ясним лобом, з трохи товстуватою нижньою губою дивилося з портрета на Інгу. Вона скам'яніла. В одну мить до болю яскраво промайнув спогад про останній перед розлукою вечір. Вона не знала, і ніхто, ніхто не знав, що ця розлука буде навіки.

Не в силах стриматись, Інга заридала. Ніжна рука Віри Гарасимівни тихо погладила її волосся.

— Плачте... Це нічого. Буде легше. А в мене вже немає сліз. Усі очі виплакала... а горе, горе зосталося в серці, його не виплачеш, не вискажеш нікому... Бо немає для цього таких слів...

НА ОСТРОВІ

Володя судорожно зітхнув і розплющив очі. Сліпуче сонце, здіймаючись з-за скель, припікало голову. Мокра одежа парувала. Але спина задубіла.

Володя підвівся і сів. Здивовано озирнувся навколо і вголос спитав:

— Живий?

Йому відповів недалекий шум прибою. Все враз пригадалось. Юнак мацав кожний свій м'яз. Буруни викинули його на берег, тайфун пройшов, але море ще й досі вирувало, і хвилі із злобним шипінням лизали піщану обмілину, докочуючись хлопцеві до ніг.

Він зіп'явся на ноги і, похитуючись, відійшов далі, його порятунок був у тому, що море викинуло його на цей пісок. Прибережне каміння було далеко ліворуч.

Другою думкою Володі була згадка про батька. Де він? Невже ніхто не врятувався з шлюпки?

За обмілиною берег здіймався крутими горбами, які біліли вапняковими урвищами. На скелях росли низенькі корячкуваті сосни, скарлючені бурями, схожі на потворних гномів.

Володя вирішив видертися на найвищу скелю і звідти оглянути землю, на яку він потрапив. Юнак був певний, що незабаром зустрінеться з людьми, які допоможуть йому, нагодують. Він розповість

про страшну катастрофу з "Сибіряком", йому здавалося, що трагедія на морі не скінчилась і ще можна врятувати життя багатьом "сибіряківцям".

З великими труднощами Володя видерся на крутий горб. Хлопець дуже знесилів. Оступались ноги, осипалася глина й камінці, боліли подряпані руки.

З горба відкрився широкий краєвид навколо. Здивований юнак переконався, що потрапив на невеличкий скелястий острів. Каміння і гострі скелі оточували його навколо, і тільки у двох чи трьох місцях жовтіли обмілини, які вузенькими смужками вклинювалися в берег.

Найбільше ж здивувало Володю те, що вдалині він побачив новий берег. Довга смуга землі губилася аж за обрієм. До берега було кілька кілометрів, і Володя добре бачив ліси й скелі, якісь будівлі та низенький присадкуватий будиночок.

Зненацька шалена радість, що він врятувався від смерті, що він живий і навіть не поранений, сповнила всю істоту. Мов божевільний, Володя вигукнув щось дике й незрозуміле, схопив величезний камінь і пошпурив його вниз. Камінь стрімголов пострибав крутим узгір'ям, захоплюючи по дорозі інше каміння, докотився до берега, і в море вже посипався справжній кам'яний град.

Коли притишилася перша бурхлива радість, юнак почав обмірковувати своє становище. Насамперед треба обійти весь острів і уважно пошукати якихось слідів від "Сибіряка". Дуже можливо, що море викинуло ще когось — живого чи мертвого. Уявлялось, що десь у затишній бухточці, учепившись за уламок розбитої шлюпки, плаває батько, знесилюючись у безнадійних спробах видертися на стрімкий скелястий берег.

Та хоч який невеличкий був острів, але Володя незабаром упевнився, що за день обійти його навколо берегом дуже важко. Доводилося

видиратися з скелі на скелю, а це виснажувало і без того стомленого хлопця. Інша річ, коли б був човен. Тоді можна було б об'їхати острів за дві-три години.

Володя знову подався на найвищий горб. Він скинув із себе білу сорочку і почав вимахувати нею над головою. Треба насамперед подати про себе звістку. Безумовно, з землі добре видно вершину горба на острові і постать людини, яка сигналізує.

Вкрай стомившись, Володя сів. Він відчув страшну самотність. Ніхто не відповів йому на сигнали. Пригрітий сонцем юнак підмостив кулаки під голову і незабаром заснув. Він, мабуть, спав довго, бо сонце вже схилилось на захід, коли хлопця розбудив жук, який лазив по обличчю.

Володю мучив голод. І справді, він давно не їв. З кожною хвилиною все дужче й дужче смоктало в шлунку.

Юнак помацав у кишенях. Нічого їстівного він не знайшов, але в одній кишені нашкрябав купку трояндових пелюсток. Володя згадав, що це та троянда, яку подарувала йому Інга в останній вечір перед розлукою.

Пелюстки були вогкі і зів'ялі, скручені, вони втратили навіть свій колір. Спогади навіяли смуток і жаль. "Інго, що ти скажеш, коли довідаєшся про все?"

Але спогади ніяк не могли задовольнити голод. Він дедалі ставав нестерпніший. Вітер підхопив пелюстки і розвіяв їх. Володя спустився вниз.

Лютий тайфун сколихнув морську глибінь і викинув на берег химерних мешканців моря. На обмілині поблискував сірий холодець невеличкого спрута, танули на сонці кілька блакитно-червоних медуз. Зеленкуватий краб, схожий на гігантського павука, поспішав до моря.

Він повз кумедно, боком, але досить швидко. Володя схопив камінь і розбив краба. Та хоч як мучив голод, юнак не наважився їсти сире м'ясо. Від краба тхнуло водоростями, морем і ще чимсь неприємним, гидким.

Юнак ломачкою розрив велику купу молюсків і водоростей, але нічого для їжі не знайшов. Інша річ, коли б були сірники! Можна було б спекти краба, та й молюски, певно, придатні на обід.

До голоду долучилася спрага. Володя знайшов соковите зелене листя. Воно нагадувало на смак капусту і росло у вибалочку під урвищами. Юнак жував його, листя хрумтіло на зубах, сік сповнював рот. Але це мало вгамовувало спрагу.

Вже пізно ввечері, обходячи острів, Володя знайшов печеру. Це був невеличкий грот, зовсім сухий усередині. Хлопець зрадів цій знахідці. Невідомо, скільки часу доведеться жити на острівці робінзоном, а в цій же частині моря, мабуть, дуже часто трапляються страшні бурі із зливами. Отже, печера буде чудовим захистком.

Володя вирішив, що тут має бути його житло. Він приніс два оберемки сухих водоростей і постелив собі постіль. Знесилений цілоденним лазінням по скелях, юнак хутко заснув.

Прокинувся він уночі від якогось незвичайного звуку, схожого на стогін. Сперся на лікоть і прислухався.

Ні, навколо тиша. В печері темно й затишно. Пахнуть сухі водорості. Голод черв'яком заворушився під серцем. Краще знову заснути, тоді не відчуватимеш голоду.

Володя вже повернувся був на бік, коли знову долинув до нього протяжний жалісний звук. Хлопець зірвався на ноги. Десь зовсім недалеко стогнала людина.

Володя вийшов з печери і гукнув у темряву:

— Хто там?

Йому відповіла тільки луна.

— Хто там? — знову гукнув хлопець.

І знову мовчання. Невже це була тільки галюцинація?

Володя хотів вернутись у печеру, коли вже зовсім ясно долинув з мороку стогін.

— О-о-ой!..

Юнак схопився з місця бігти шукати невідомого, якому, напевне, потрібна була допомога. Але не зробив він і трьох кроків, як ледве не зірвався з кручі.

Ні, це неможливо — блукати вночі по гострих і стрімких скелях! До того ж Володя переконався, що невідомий десь далеко, може на протилежному краю острова, але в надзвичайній тиші здавалося, що кожний звук чути зовсім близько.

Як не гукав хлопець, ніхто йому не відповів. Дуже схвильований вернувся Володя в печеру. Завтра вранці, ледве розвидниться, він піде і обов'язково знайде невідомого. Хто він? Володя був певний, що це хтось із "Сибіряка".

Серце хлопця завмирало в страшній тривозі, коли вік думав, що це може бути батько...

Майже всю ніч перевертався юнак з боку на бік, дослухаючись. Ледве діждався світанку. Тільки засіріло, він уже був далеко від печери, не забувши почепити біля ходу білу хусточку, щоб можна було потім легко знайти своє житло, сховане між скелями.

На високій кручі Володю застав схід сонця. Гарячий малиновий штандарт сонця здіймався над смугою землі, яка розтопленим золотом струменіла на обрії. Золотисті потоки заливали море, змішуючися з малиновим, найніжнішого відтінку, кольором. І зелене полотнище моря повільно відступало далі й далі, аж до острівця, на якому стояла застигла, зачарована постать Володі.

Але хлопця враз пронизала думка, що смуга землі, яка тягнеться за обрій, лежить на сході.

— Невже… невже це Сахалін? — прошепотів Володя. — А може… це один з японських островів, наприклад Хоккайдо?..

Та не було часу ні міркувати, ні довго милуватися на сонячний схід. Треба було якнайшвидше відшукати невідомого, стогін якого Володя чув уночі.

Голод прокинувся з новою силою. Юнак жував на ходу соковите листя і дрібно тремтів від вранішнього холодного вітру. Проте незабаром мандрівка по скелях так нагріла хлопця, що в нього змокрів чуб.

В одному місці, підійшовши до води, Володя побачив невеличку затишну бухточку. Придивившись, юнак здригнувся. На мілкому дні, поміж дрібним камінням, він побачив якусь велику чорну потвору з багатьма рухливими клешнями. Крізь прозору зелену воду ясно було видно, як потвора ворушилась, наче огидний живий клубок. Зелені, руді й червоні водорості, злегка похитуючись, раз у раз закривали клубок від очей юнака.

Та за мить Володя роздивився, що потвора не що інше, як безліч морських великих крабів, які натрапили на щось їстівне. Переплітались когтисті клешні, настовбурчувалася щетина вусів, і колючі панцири, здавалось, скреготали під водою, чіпляючись один за одного.

— Бухта крабів, — проказав Володя.

Спрага мучила його нестерпно. "Невже на острові не знайдеться Долини Прісного Джерела?" Але такої долини юнак не знаходив. Інколи він натрапляв під скелями на траву, вкриту росою. Тоді хлопець ставав навколішки і, припадаючи до землі, злизував блискучі холодні краплини. Але сонце здіймалося все вище, і незабаром роси вже ніде не можна було знайти.

Перемагаючи млявість у всьому тілі і раз у раз облизуючи сухі, порепані губи, Володя видирався на кручі, спускався в неглибокі вузькі ущелини, простував горбами, зарослими низенькими, скаліченими вітром соснами й жовтою травою.

Сонце було вже над головою, коли юнак присів спочити під навислою скелею, ховаючись від сонячного проміння. Навколо не було жодних ознак присутності людини. Володя подумав, що невідомий, який стогнав уночі, міг досі померти. А може, він безмірно страждає під гарячим промінням, не в силі сховатися в холодок?

Ні, не можна відпочивати. Треба негайно шукати далі.

Володя схопився. Та не зробив він і кількох кроків, як зупинився мов укопаний. Здавлений покрик застиг у нього на устах…

Не далі як за десять метрів у невеличкому вибалку сиділа людина. Володя бачив тільки її широку спину й потилицю. Людина схилилась над чимсь довгим, зчорнілим…

Так минуло кілька секунд. Потім, наче відчуваючи, що в нього втупилися чиїсь очі, невідомий повільно повернув до Володі худе, змучене обличчя.

— Тату! — несамовито гукнув хлопець і кинувся до батька.

ХАГІМУРА

Коли вгамувалася перша гаряча, безтямна радість несподіваної зустрічі, почалися безконечні квапливі запитання й розповіді. Вислухавши сина, Іван Іванович розказав свої пригоди. Вони мало відрізнялись од пригод Володі. Дорошукові вдалося впіймати на хвилях і вдягти на себе рятувальний круг. До геолога підплив Хотта, і вони намагалися не губити один одного з очей, хоча це було надзвичайно важко. Буруни несли просто на скелі. Тоді обоє вирішили будь-що-будь дістатися до землі.

Хотта впіймав дошку від шлюпки, і, користуючись нею як бар'єром, обидва попливли вперед. Іван Іванович щасливо уникнув зустрічі з гострим камінням, йому лише дуже поранило ногу. Хотту ж ударило об скелю головою. Геолог ледве встиг підхопити його мертве тіло і витягти ось на берег.

Труп Хотти лежав тут же поряд, втупивши в небо скляні, застиглі очі.

Іван Іванович похитнувся. Блідість вкрила його обличчя.

— Що з тобою, тату? — кинувся Володя.

— Нічого, сину, — прошепотів Дорошук. — Втратив багато крові… І потім… Їсти хочу й пити… пити…

Минулої ночі геолог був непритомний, тому й не чув, як гукав Володя. Прийшов до тями він тільки на світанку. Перев'язав собі рану на нозі і, шкандибаючи, вирушив оглядати землю, на яку він потрапив. Але, відчуваючи, що втрачає останні сили, Іван Іванович повернувся до мертвого Хотти.

Володя схопився. Він бачив, що батькові треба негайно дати попоїсти. Юнак згадав про Бухту крабів. Довго міркувати не доводилося. Він залишив батька самого і подався понад берегом. Увійшовши по коліна в воду, він спритно вхопив одного великого краба і викинув його на сухе. Потім другого і третього. Решта крабів швидко розбіглись.

Володя повернувся із здобиччю. Він боявся, що батько не стане їсти сирого м'яса крабів. Воно було жовтувате й гидке на вигляд. Але хлопець помилився. Іван Іванович затулив собі двома пальцями ніс, щоб не чути запаху, і почав їсти так, наче приймав рицину. Дивлячись на нього, почав їсти й Володя. Юнак відчував, як з кожним шматком проковтнутого м'яса відновлювалися сили і кров починала жвавіше пульсувати в жилах.

— Чудове меню! — посміхнувся Іван Іванович. — Слово честі, що я далі навіть не торкнуся свого носа, бо цей запах починає мені навіть подобатися. Просто чудове, смачне й ніжне м'ясо, яке трохи відгонить морем і водоростями.

— Крім того, трохи тхне молюсками, — додав Володя. — Клас черевоногих, здається...

В уяві зринула Інга.

— Клас черевоногих, група молюсків, — повторив юнак.

— Ти добре пам'ятаєш зоологію, — сказав Іван Іванович.

Володя почервонів.

Шкандибаючи і спираючись на сина, геолог видерся на вершину горба, звідки було видно оддалік смугу невідомої землі. Довго він стояв мовчки, вдивляючись у далекий берег. Потім сказав:

— Це Сахалін. Мені здається, що я бачу навіть нафтові вишки. Питання в тому, кому належить ця земля. Чи це наш Сахалін, чи Карафуто?

— Голова чи японський хвіст?

— Саме про це я й хочу довідатися, сину…

Йото блакитні очі спинилися на Володі. Юнак прочитав у них глибоку любов і приховану тривогу.

— Коли б у нас була радіостанція, Володю! Ех, ми б не журились! А зараз єдине, що треба робити, це сигналізувати. Треба, щоб робінзонів зняли з цього безлюдного острова.

Дорошук, як і завжди, намагався жартувати, але прихована тривога світилася в короткозорих очах, і це ясно бачив Володя. І тривога ця, певно, була саме за нього, за Володю.

Іван Іванович почав махати сорочкою, як прапором, йому допомагав син. Обидва стомились, але ніяких сигналів у відповідь не було.

— Чи там є хтось живий? — вихопилось у геолога. — Схоже на те, що мешканців отих присадкуватих будиночків виморила чума. Нас ніхто не бачить. Це дуже ймовірно. Коли б у нас були сірники або збільшувальне скло, ми б запалили вогнище…

— І коли б ще була вода!

Сонце почало схилятися на захід. Треба було знову думати про їжу. Ловити крабів тепер пішли вдвох: батько й син.

— Коли це місце зветься Бухтою крабів, — сказав Іван Іванович, — то я залишаю за собою право дати назву цьому острівцю.

— Ну, звичайно, це має бути…

— Острів Порятунку, сину.

Обидва довго бродили по воді, але не знайшли жодного краба. Володя був схвильований. Що, коли доведеться чекати на цьому острівці ще кілька днів? Чи не загрожує їм обом голодна смерть?

І, наче відповідаючи на думки свого сина, Дорошук вигукнув:

— Ні, це ж буде безглуздя — сконати з голоду, маючи перед очима людські житла! Вони хоч і далеко, але…

Він не докінчив і почав пильно дивитися на хвилі. Незабаром і Володя побачив те, що зацікавило батька. На воді гойдався зелений м'яч.

За хвилину іграшка була у Володиних руках.

— Треба гадати, що це з "Сибіряка", — задумливо вимовив Іван Іванович.

Геолог сховав м'яч у кишеню, і незабаром обоє про нього забули.

Намагаючись не думати про нудного голодного черв'ячка в шлунку, ковтаючи слину, батько й син повернулися до Хотти. Треба було поховати мерця. Про те, щоб копати могилу в землі, не можна було й думати — під рукою не було не те що лопати, а навіть якоїсь залізячки. Вирішили поховати Хотту під камінням. Але Володя випадково глянув на море і хутко потяг батька за рукав: — Тату, дивись!

До острова підпливав невеличкий човен. У зеленому присмерку човен майже зливався з морем, але можна було легко помітити, що в ньому сидить людина. Дорошук схопив сина за руку і потяг за скелю.

— Краще поки що не виказувати своєї присутності, — тихо сказав він. — Не думаю, щоб ця людина приїхала на наші сигнали.

І справді, невідомий поводив себе досить підозріло. Він часто і, як здавалося, злякано озирався, пригинав голову і квапливо працював єдиним веслом. Придивившись, можна було помітити, що це навіть не весло, а уламок дошки. Людина була простоволоса, і, коли вона вийшла на берег, Володя з батьком побачили, що це японець.

Не виходячи з-за скелі, обидва уважно стежили за кожним рухом невідомого. Його першою турботою було добре заховати човен. Він витяг його на сухе і поволік за каміння. І тут ледве не спіткнувся об тіло Хотти. Мабуть, японець побачив і сліди людей на піску біля мертвого, бо враз зупинився і злякано подивився навкруги. Його очі швидко нишпорили по скелях і камінні, він наче нюхав носом повітря. Покинувши човник, принишк за камінням і вже звідти почав уважно й сторожко озирати кожний кущик і кожну скелю.

— Вийдімо, тату, — прошепотів Володя. — Він боїться нас, а ми його.

— Його вигляд, м'яко висловлюючись, не загрозливий. Ти маєш рацію, ми даремно граємося в піжмурки.

З цими словами Іван Іванович вийшов з-за скелі. Побачивши незнайомих людей, японець сховав голову за великий камінь, але Володя, випередивши батька, вигукнув японською мовою привітання.

Переконавшися, що його схованку викрито, незнайомий встав. Був він низенький і худорлявий, з синцем під оком і кривавою раною на лобі. Босий, у солдатській подертій куртці й штанях захисного кольору з підозрілими плямами, він справляв враження людини, яка тільки що вирвалася з смертельної бійки або ледве врятувалася від страшного лиха.

Іван Іванович і Володя вжили чимало зусиль, щоб заспокоїти невідомого. Він увесь час із страхом поглядав на море й далеку смугу землі, звідки, певна річ, утік. Тільки згодом з його уривчастих слів Володя зрозумів, що це японський солдат, який дійсно утік з-під варти.

Довідавшись, що перед ним люди з Радянського Союзу, втікач страшенно зрадів:

— Больсевік? Совєто урусі? — лопотів він, схвильований зустріччю.

Як умів Володя розповів йому про загибель радянського пароплава. Втікач сумно хитав головою і враз, наче щось згадавши, кинувся до свого човна. Він дістав гумовий мішок з водою, рис і рибу, поклав усе це на камінь і запросив до "столу" нових своїх знайомих.

Іван Іванович і Володя по черзі припали до води. Хоч вона тхнула гумою і була дуже тепла, але в ту мить обом здалося, що кращого напою вони ніколи не куштували.

Солдат відчував цілковиту довіру і почав швидко розповідати, допомагаючи собі рухами. Володя зрозумів, що солдата звуть Хагімура, що він кинувся з багнетом на офіцера і чекав суду. Один з товаришів допоміг Хагімурі втекти, приготувавши для нього човен.

Не встиг утікач закінчити, як глянув на море й пополотнів. Вдалині до острівця поспішав білий катер. Незабаром стало чути, як тараторить на ньому мотор. Хоч уже смеркало, але можна було роздивитись, що на катері повно людей.

Хагімура швидко нахилився і почав збирати каменюки. Він зрозумів, що їдуть за ним, і вирішив живим не здаватись. Іншої зброї, крім каміння, у нього не було.

Тут Володя раптом згадав про свою печеру. Кращої схованки не можна було знайти. Він коротко пояснив це Хагімурі й звелів йому бігти слідом. Незабаром юнак повернувся до батька вже один.

— Вони його не знайдуть, — сказав схвильований, важко дихаючи. — Але він не хоче випускати з рук каміння. Коли знайдуть, буде боронитися…

— Правильно, — відповів батько. — За напад на офіцера його однаково присудять до страти. Краще ж померти, змагаючись до останнього зітхання.

Тим часом, вправно обминаючи прибережні скелі, катер причалив до острівця. На берег зійшло з десяток озброєних людей. Вони, певно, були переконані, що втікач сховався саме тут, на цьому острові, бо відразу ж, розсипавшись цепом, пішли вперед.

— Нам нічого не загрожує, Володю, — сказав Іван Іванович. — Японці довідаються, хто ми, і, мабуть, через декілька днів відправлять нас у Владивосток. Отже, ми придбаємо нових знайомих в особі самураїв, і тобі, сину, трапляється чудова нагода перевірити свої знання з японської мови…

Володя не відповідав. Поліцаї натрапили на труп Хотти. Вони швидко впевнились, що це не Хагімура. Офіцер поліції в чорному

мундирі віддав короткий наказ, і солдати з гвинтівками та поліцаї з револьверами в руках знову рушили вперед. Вони хутко оглянули човен Хагімури і тут побачили Дорошука з Володею, які вийшли назустріч.

Зметнулись угору гвинтівки. Солдати оточили геолога з його сином і, виконуючи наказ офіцера, швидко обох, обшукали. Знайшли вони тільки паспорт та ще зелений м'яч у кишені Івана Івановича...

Геолог намагався пояснити, що він — радянський учений з загиблого пароплава "Сибіряк".

Офіцер зрозумів.

— "Сибіряк", "Сибіряк", — повторив він і ламаною російською мовою почав питати про босу людину, яка втекла з тюрми на човні і тепер знаходиться на цьому острівці.

— Ви повинні були бачити цього злочинця, — наполягав офіцер.

Володя і Дорошук похитали заперечливо головами.

— Ніякого злочинця ми не бачили, — сказав Володя.

Офіцер з підозрінням подивився на юнака і щось пробурмотів крізь зуби. Володя зрозумів, що це було щось схоже на речення:

— Я не дуже вам вірю і ще взагалі невідомо, що ви за люди...

Солдати ретельно обшукали кожну скелю. Раптом в далечині пролунав постріл. І незабаром Володя побачив Хагімуру, оточеного поліцаями. Руки в нього були скручені на спині і зв'язані ременем. Маленький і метушливий поліцай подав офіцерові білу хусточку. Володя ледве не заплакав — це була та самісінька хусточка, яку він повісив біля

входу в печеру і забув зняти. Вона й показала поліцаям місце, де заховався втікач.

Хагімура глянув сумними очима на Володю, на Івана Івановича і проказав:

— Прощавайте… Тепер я загубив свою голову…

СНІДАНОК У САМУРАЯ

Геолог знав тепер напевно, що він з сином потрапив на Карафуто. Була вже ніч, коли катер причалив до пристані. Над морем тремтів білий тонкий серп молодика. З недалекої тайги війнуло міцним духом сосни.

Івана Івановича й Володю вели широкою вулицею великого селища. До соснового запаху домішувався важкий дух нафти. Певно, десь недалеко був нафтовий промисел. Іноді кричав маленький паровоз і чмихав, здавалося, зовсім близько, ось за цими темними, із соснових колод будиночками.

Поліцаї чітко карбували кроки, і Дорошук уперше відчув себе полоненим.

— Яке ж завдання цих вартових? — звернувся він до офіцера. — Невже охороняти нас від диких звірів і лютих бандитів?

Офіцер не зрозумів іронії і відповів:

— Дикі звірі далеко, а бандитів стріляємо.

Івана Івановича з Володею привели в досить охайну кімнату без жодних ознак меблів. Від стін тхнуло сосновою живицею, підлога була вкрита жовтими циновками. Поліцай приніс велику чашку чорної

китайської сої, води в синьому скляному глечику і кинув у куток оберемок пахучих стружок.

— Ну, от, синку, — примружив короткозорі очі Дорошук, — ми маємо чудову вегетаріанську вечерю і м'яке ліжко. Ти не пам'ятаєш, до якої родини належить соя? — намагався він пожартувати.

— До бобових, тату.

— Цілком вірно.

Іван Іванович усміхненими очима глянув на сина, який з великим апетитом жував "бобові".

— Треба віддати сої належне, що ти вже й почав робити...

— Мене, тату, непокоїть це поводження...

— Ти хотів би омарів чи шпротів?

— Та ні, я кажу про інше.

— Розумію. Ти хочеш швидше покуштувати більш екзотичні страви, наприклад, морську капусту чи морського черв'яка — трепанга, якого китайці звуть "хай-шен"? Але цього добра можна покуштувати і в нашому Владивостоці.

— Ні, ні, тату, зовсім не те! Ти ж чудово розумієш. Я цілком серйозно. Оті вартові, поліцаї... Ми наче арештовані. І до того ж нас, здається, замкнули.

— Це можна перевірити.

Іван Іванович підійшов до дверей і штовхнув їх. Раз, удруге. Щось клацнуло, наче повернувся ключ у замку чи стукнув залізний гак, двері відчинились, і солдат з багнетом став на порозі, заступаючи шлях.

— Все в порядку, — сказав геолог, відступаючи крок назад. — Я тільки хотів побажати вам на добраніч.

Вартовий, нічого не відповівши, притулив долоню собі до рота в знак того, що розмовляти заборонено.

— Ну, звичайно, — сів поруч із сином на купу стружок Іван Іванович. — Розмовляти не вільно, слухати — теж. Але тут виникає тяжка дилема для поліцейської влади. Щоб вартовий не слухав більшовицької агітації ув'язнених, йому необхідно заліпити вуха воском. Але з заліпленими вухами він не почує, як ці ув'язнені втечуть.

— Тату, ти все жартуєш?

— Невже ти хочеш, щоб я плакав?

У цю мить погасла електрична лампочка.

— Нам сигналізують, — сказав Дорошук, — що час спати. Шкода, що я при світлі не встиг собі перев'язати ногу. А втім... І так присохне. Солона морська вода — чудова дезінфекція.

Вночі Володя прокинувся, йому зробилося страшно, як малій дитині, якій приснився химерний сон.

— Тату, — покликав тихо юнак. — Тату! А що зараз роблять удома? Що — мати?..

Батько не відповів, його тихе, спокійне дихання сонної стомленої людини заспокоїло Володю. Він ліг і знову заснув уже міцним юнацьким сном.

Вранці хтось обережно постукав у двері. Ввійшов учорашній офіцер у повній поліцейській формі — чорний мундир, такий же кашкет з ременем, застебнутим під підборіддям, на боці чорна кобура револьвера та шабля. Виблискуючи чорними крагами, він пройшов на середину кімнати і став струнко, вітаючи Івана Івановича, який ніяк не міг зрозуміти, звідки ця пошана від японського поліцая.

Дійсно, офіцера не можна було впізнати. Перед геологом стояла зовсім інша людина — шанобліва, чемна, ладна, здавалося, попередити кожний рух ученого.

Дорошук глянув на сина примруженими хитруватими очима, в яких можна було прочитати: "Я ще не знаю, яким вітром повіяло, але що за разюча зміна!"

— Нацуакі Хірата! — назвав себе офіцер. — Гомень кудасай — пробачте, але я маю честь розмовляти з паном Дорошуком, відомим ученим?

Страшенно плутаючи російську мову, він пояснив, що про пана вченого вже знає губернатор, який звелів, мовляв, вважати пана Дорошука і його сина гостями на Карафуто.

— А зараз, — офіцер у посмішці розсунув до ушей сомовий рот, — зараз начальник поліцейської управи пан Інаба Куронума чекає в себе вдома шановних гостей...

Поліцай приніс води для вмивання і білий рушник. Іван Іванович і Володя вмились, а на порозі вже стояв шанобливо зігнутий утроє

цирульник, улесливо причмокуючи губами. Він швидко поголив геолога і спрснув хорошими, тонкими духами.

Офіцер чемно показав на двері.

— Ну, що ж, ходімо, сину, — весело сказав Дорошук. — Нічого не поробиш, запрошують!

Будинок начальника поліцейської управи був недалеко, майже поряд. Дерев'яна будівля пана Інаби Куронуми була обгороджена колючим дротом, і біля входу ходив поліцай.

— Начальника поліції самураї тримають під суворим наглядом, щоб не кидався на людей, — прошепотів синові Дорошук.

Володя посміхнувся і з цією усмішкою зайшов з батьком у велику кімнату, яка, здавалося, була повнісінька шовкових ширм, блакитних і зелених, жовтих і червоних. Начальник поліцейської управи, певно, любив барвисті кольори.

Володя озирнувся і побачив, що офіцер зник. З-за ширми вийшов господар, як виявилося, сам пан Інаба Куронума. Він був у темно-сірому кімоно з чорним поясом, у табі — японських панчохах з окремим великим пальцем.

Обличчям пан Інаба Куронума скидався на самураїв, яких Володя бачив на карикатурах. У начальника поліцейської управи був голий череп з пучком волосся спереду, короткі наїжені вуса, брови зламувалися на лобі двома гострими кутами. На товстому носі сиділи величезні рогові окуляри.

Пан Інаба Куронума мимохіть глянув на ноги своїх гостей, і геолог відразу догадався, в чому річ.

— Треба скинути черевики, — торкнув він Володю за плече.

— Та в мене, тату, драні шкарпетки.

— Нічого, роззувайся. Ми — мандрівники, пан поліцай простить.

Володя скинув черевики слідом за батьком і поставив їх біля порога.

— Пробачте, такий звичай у нас, японців, — уклонився Інаба Куронума. — І ще, пробачте, я не знаю російської мови.

Все це переклав високий довгов'язий суб'єкт. Закручені вгору руді вусики, олов'яні очі й червоний кирпатий ніс — це обличчя дуже нагадувало Івану Івановичу лихої пам'яті царських козачих офіцерів. Перекладач нечутно вийшов з-за ширми, був він, як і господар, у табі.

— Прошу пана геолога Дорошука і його сина до столу, — проказав пан Інаба Куронума.

Усі посідали на шовкові подушки з золотистою бахромою.

Низенький столик, заввишки в чверть метра, покритий чорним блискучим лаком, був заставлений тарілками й чашками всіх кольорів. Увійшов старий зморшкуватий слуга і поклав на стіл дерев'яні палички, з допомогою яких японці їдять. А біля тарілок Володі й Дорошука залишив, крім того, ложки й пару виделок.

Страв було багато, починаючи від дрібно наструганої сирої риби з тертою редькою й гострою овочевою підливою і кінчаючи рисом, смаженим рябчиком, солодкою картоплею — сацумаїмо та японськими персиками — momo. Жовтувато-зелений чай пили без цукру.

Перекладач, схожий у своєму смугастому джемпері на тигра, замість чаю, весь час прикладався до чашки, куди не забував підливати підігрітої саке — горілки з рису. Але справу свою знав і, хоч ніс його зробився від саке зовсім фіолетовий, перекладав, на думку Володі, досить точно.

— Дозо, дозо, будь ласка, — чемно припрошував пан Інаба Куронума. — Чудова саке. Я знаю, що росіяни частіше вживають горілку, ніж вино. І мають рацію. Залишимо вино французам.

Він робив вигляд, що уже п'яний і що йому страшенно весело. Він навіть заспівав жартівливу дитячу пісеньку:

"Мосі, мосі, каме йо,

Каме сан, йо..."

Довгов'язий ретельно переклав:

"Слухай, слухай, черепахо,

Послухай, пані черепахо..."

Але по тому, як Інаба Куронума зиркав на гостей крізь блискучі скельця окулярів, Іван Іванович розумів, то пан господар цілком тверезий.

"Мосі, мосі каме йо..."

Гострі кути чорних тонких брів начальника поліцейської управи то стрибали вгору, то раптом спадали вниз, наче танцювали старовинний самурайський танець.

Дорошук почував себе ніяково й напружено. Він добре знав, чим дихають японські самураї, щоб приймати це частування й пошану як дружню й щиру.

— Пробачте, я закурю, — взяв бамбукову люльку господар. — Дуже жалкую, що японський тютюн поступається перед турецьким. Я люблю споживати все своє, японського виробу. У мене на службі дещо на європейський взірець, але вдома…

Він обвів навколо руками, вказав на ширми, на циновки з волокон бамбука, на какемоно — вишиту на шовку картину, на позолочену статуетку Будди з лотосом.

— Усе — Японія… Я дуже люблю Карафуто. Це — колонія. Так я дивлюсь на острів. Серце Японії на півдні, серце Японії — Токіо… Але мені наказали: відправляйся на Карафуто — і я поїхав. Бо я солдат, я служу імператорові.

Він раптом підняв руку вгору і вигукнув тричі:

— Банзай! Банзай! Банзай!

— Банзай! — вигукнув і перекладач, наливаючи в чашку саке.

— Золота хризантема, яка має шістнадцять пелюсток[4] — це мій девіз! — голосно провадив далі Куронума.

Слуга приніс лускаті ананаси й жовті банани.

— Японія не забуває нас у цій глушині, — вказав пальцем на плоди начальник поліції. — Ананаси одержав з Формози тідзі — губернатор і прислав мені в подарунок. Мій уряд уміє шанувати людей… Коли б у нас був такий видатний геолог, як ви, пане Дорошук…

Іван Іванович насторожився.

— … він жив би в Токіо… О, Токіо! Палац імператора! Кожний японець тремтить від щасливого захоплення, коли проходить мимо сірих мурів та веж, з-за яких визирають гостророгі дахи з головами драконів…

— Ви гадаєте, пане Куронума, що вони тремтять справді тільки від захоплення? — скромно запитав Іван Іванович.

— О, так! Палац скидається на фортецю, під товстими мурами вирито широкий рів з чорною водою…

— Чудово уявляю.

— Ви можете шкодувати, що не були в Японії. Адже не були — я вгадав?

— Не був.

— Чому ви не їсте ананасів? Коли б такий видатний учений був підданим імператорської Японії… Він жив би, як тідзі. Запевняю вас. І це дуже легко зробити. Хай ваша рука лише напише кілька слів…

— Послухайте, ви, здається, пропонуєте мені змінити громадянство? Чи, може, я не так зрозумів?

— Це не лише моя власна пропозиція… Вищі органи…

— Чоррт! Начальник поліції насмілився таке запропонувати? Зрадити батьківщину?!..

— Пан Інаба Куронума просить не ображатися, — простяг руку до ананаса перекладач. — Він вас дуже шанує. Ви людина високоосвічена… І додам від себе, пане геолог, що батьківщина — це умовність.

Дорошук здригнувся. Володя бачив, як праве віко в батька засіпалось — ознака стримуваного гніву.

— Звичайно — умовність для людини, яку народ вигнав за кордон… І яка продає свою пропиту честь кому завгодно.

Перекладач зблід.

— Сподіваюся, що це не на мою адресу, — враз прохрипів він, — і не на адресу пана Куронуми. Візьміть до уваги, що маєте справу з штабс-капітаном Лихолєтовим…

— Так би й раніше сказали. А я все думаю, де я вас бачив?

— Ви… мене колись зустрічали?

— Не вас, але таких, як ви.

Куронума, пускаючи синій дим з люльки, ближче присунувся до геолога і швидко заговорив. Штабс-капітан Лихолєтов переклав:

— Пан Інаба Куронума каже, що він родом з Вакаями, яка славиться самураями й апельсиновими садами. Отже, пан начальник поліцейської управи чудово розуміє, що таке батьківщина. Але й на батьківщині можна бути пасинком.

— Це пан Куронума каже про себе?

Лихолєтов швидко переклав і додав японською мовою кілька речень. Володя зрозумів, що штабс-капітан радив начальникові не панькатись далі і просто приступити до справи.

З робленою усмішкою, яка, певне, мала відобразити надзвичайно товариські й дружні почуття, Куронума поклав коротку руку на плече Дорошуку.

— Давайте розмовляти відверто. Я маю деякі повноваження, — промовив він.

— А саме?

— А саме… запропонувати шановному вченому Дорошуку прийняти японське підданство.

Стримуючи обурення й гнів, Іван Іванович відказав:

— Звичай чемних людей велить відповідати люб'язністю на люб'язність. Пан Інаба Куронума пропонує мені японське підданство, але я ніяк не можу запропонувати йому прийняти підданство моєї країни. Я не маю на це повноважень.

Начальник поліцейської управи різким рухом відсунув тарілку.

— Пан Куронума каже, — переклав його швидку мову штабс-капітан, — що його батько і дід поховані в Шіба-парку в Токіо, серед могил славетних героїв і князів Японії…

— Перекажіть панові Куронумі моє співчуття з приводу їхньої смерті…

— …і що мідний король Японії Фурукава — далекий родич панові Куронумі. Отже, панові начальникові поліцейської управи немає потреби міняти підданство…

Обидва — і Куронума, і штабс-капітан — замовкли, очікуючи відповіді. Люлька в Куронуми погасла, пучок волосся на голому черепі змокрів і прилип до лоба.

— Мій батько і мій дід, — відповів зовні цілком спокійно Іван Іванович, — поховані не в Шіба-парку, і мідний король Японії Фурукава не доводиться мені ні близьким, ні далеким родичем. І все ж таки я не маю ніякого наміру міняти підданство і висловлюю обурення з такої пропозиції… Я вимагаю негайно підправити мене з сином в СРСР!

Капітан Лихолєтов тихенько свиснув:

— В СРСР… Т-тю, батенька…

Куронума зрозумів, чого від нього хочуть.

— Повернутися в СРСР — це залежить зараз цілком від шановного пана геолога. Чи його слово щодо зміни підданства — останнє слово?

— Скажіть йому… Куронумі, що я зараз залишаю його домівку… Я не дозволю себе ображати.

Іван Іванович зробив різкий рух, маючи намір підвестись. Але Лихолєтов його затримав:

— Хвилинку. Зачекайте. Без дозволу пана Куронуми ви нічого не можете залишити.

— Що таке? Як? — схопився геолог. — Володю, ходімо звідси негайно!

— Хвилинку! — встав з-за столу Лихолєтов. — Ви нікуди не можете піти без нашого дозволу.

Іван Іванович скам'янів. Червоні плями проступили на його схудлому обличчі з гострими вилицями.

— Це ж що значить? Ми — полонені, чи що? На якій підставі?

Інаба Куронума, не встаючи з подушки, випростав стан і, креслячи пальцем у повітрі ієрогліфи, повільно проказав кілька речень. Лихолєтов, мружачи очі, як кіт, що передбачає щасливе полювання, переклав:

— Пан Інаба Куронума просить геолога Дорошука не забувати, що тут не пустеля, і не тайга, і не гірські відроги… Пан Дорошук перебуває на японській території. І особливо пан Куронума рекомендує не забувати тих обставин, що в Радянському Союзі переконані в загибелі "Сибіряка" і всіх, хто на ньому був.

— Отже?..

— Отже, ніхто не знає, де тепер перебуває пан Дорошук, і ніякої допомоги йому нізвідки чекати не доводиться.

Іван Іванович глянув на сина. Володя стояв поруч батька з плямами рум'янцю на щоках, в зіницях у нього світилися сухі вогники, нижня губа була міцно прикушена.

— Чуєш, Володю?

Володя мовчки кивнув головою.

Двері безшумно відчинились, і в кімнату ввійшов уже знайомий геологові офіцер Хірата. Він сказав кілька слів начальникові поліцейської управи. Володя зрозумів, що мова йшла про якісь відібрані речі. Інаба Куронума щось наказав, і Хірата, витягши з кишені хустку, складаний ножик і зелений м'яч, поклав усе перед начальником поліції. Це були речі, відібрані під час обшуку в Дорошука й Володі.

І тут трапилося щось незрозуміле. Пан Інаба Куронума, мов опечений, зірвався з свого місця. З жахом дивлячись на м'яч, він відчайдушно замахав руками і швидко щось наказав Хіраті. Той хутко вхопив м'яча і вибіг з кімнати.

Ні Дорошук, ні Володя нічого не зрозуміли. Але штабс-капітан теж був занепокоєний. Він відчинив навстіж вікно і, повернувшись до Івана Івановича, різко запитав:

— Де ви його взяли?

— Ви кажете про...

— Я кажу про м'яч!..

ДОПИТ

— А це приміщення істотно відрізняється від вітальні люб'язного начальника поліцейської управи, — сказав Іван Іванович, мацаючи сірі кам'яні стіни.

— Називай, тату, речі їхніми власними іменами. Просто — жандарм Куронума, — похмуро обізвався Володя.

Він сидів на соснових дошках, покладених на кам’яну підлогу.

— Не заперечую, але треба додати: жандарм, дідусь і татусь якого поховані в Токіо поміж родичами мідного короля… тьху, я наплутав! Між самураями, князями й графами. А втім, графського титула в імператорській Японії, здається, немає.

Хвилину обидва помовчали. Здалека, з-за мурів, долинали глухі гудки маленького паровоза вузькоколійки.

— Тут у них — нафта, — промовив згодом Іван Іванович. — Пам'ятаю, як я в пустині… Та-ак, нафта… А чому ти засмучений, сину? Невдоволений з нашої нової квартири? Але ти побував зате на сніданку в японського пана жандарма…

— Я думаю, тату. Здорово ти сказав: "Я ніяк не можу запропонувати панові Куронумі підданство моєї країни… Я не маю на те повноважень…"

Іван Іванович довго мацав стіни.

— Не розхитаєш, тату, — сказав Володя.

— Та ні, я ж все-таки геолог. Цікавлюсь. Добрячий камінь. Тут десь, мабуть, у них кам'яні кар'єри… Знаєш, я думаю, що у нас на батьківщині дійсно не знають, у чиїх ми лапах опинилися.

— Тату, це — страшно. Ми повинні дати про себе звістку.

— Голубе, тут не гукнеш. Я сам думаю про це… І поки що виходу не бачу. Єдине — це покластися на самих себе. На свою стійкість…

Іван Іванович замовк і глибоко замислився. Замислився і Володя. Думками він полинув далеко до рідного краю. Забулися на мить тюрма, начальник поліції, жандарми…

Просто з вітальні пана Куронуми кілька поліцаїв повели геолога і його сина в тюрму. Це була одноповерхова невеличка кам'яна будівля з високою огорожею з товстих соснових колод.

…Іван Іванович раптом глухо сказав:

— Володю, ану, стань мені на плече і подивися, що там робиться за гратами. Треба ж знати, що нас оточує.

Заґратоване віконечко було високо, і Володі дійсно довелося лізти батькові на плечі.

— Ну, що там? — нетерпляче питав геолог.

— Ти, тату, так питаєш, наче хочеш утекти звідси. Але з твоєю хворою ногою нікуди ти не… Я бачу Хірату а жандармом. У жандарма заступ…

— Ну? Заступ?

— Так. І зараз… він копає яму…

Справді, на невеличке тюремне подвір'я прийшов офіцер. Жандарм викопав яму. Здивований Володя бачив, як Хірата власноручно кинув у яму зелений м'яч. Жандарм почав закидати, а офіцер, не шкодуючи ні своїх черевиків, ні жовтих блискучих краг, ногами вминав землю. Потім обидва пішли.

— Ні чорта не розумію! — розвів руками Іван Іванович. — Чому вони так злякалися цього невинного м'яча? Чума в ньому, чи що? І той... я пригадав оце загадкову смерть на "Сибіряку". Справді, все це скидається... на якусь чуму.

Але власне становище, зрештою, далеко більше цікавило на той час геолога й Володю, ніж ця історія з зеленим м'ячем. Обидва незабаром про нього забули.

В кам'яному мішку швидко споночіло, хоч надворі ще, мабуть, догоряв день. Батько й син полягали на дошках, що мали правити за ліжка. Від дощок пахло сосною, і до цього запаху приєднувався важкий дух цвілі від стін та підлоги.

— Наші вартові, мабуть, вважають, що після сніданку в Куронуми нам не захочеться їсти. Нам не дали ні обіду, ні вечері.

— Почекаймо ще трохи, тату. Може, принесуть смажених рябчиків.

— ... Та ананасів з Формози, які одержав карафутський губернатор.

— Я, тату, згодний навіть на морську капусту й сою.

— А я, сину, навіть на вареного восьминога. Треба-таки, мабуть, швидше заснути. Вранці нас обов'язково погодують — такий міжнародний звичай.

Вночі геолог почув крізь сон, що його штовхають. Він схопився і побачив світло кишенькового ліхтарика, спрямоване йому просто в обличчя.

— Вставай! Треба ходити! Треба ходити начальник Куронума! — повторював, перекручуючи мову, поліцай.

Іван Іванович устав. Проснувся й Володя.

— Куди, тату? — спитав він тривожно охриплим спросоння голосом.

— Кличе Куронума. Що за гидота? Ніч надворі, нікуди я не піду! Перекажіть, будь ласка, панові начальникові, що коли він хоче просити у мене пробачення, то хай, по-перше, сам прийде до мене, а по-друге, — це треба робити не вночі. Подумаєш, як припекло!

Поліцай постояв, посвітив ліхтариком і вийшов.

— Не дають навіть спати людині! — бурчав геолог.

У темряві не видно було його обличчя, але Володя відчув, що батько дуже схвильований, хоч намагається це приховати.

Не встигли батько з сином знову заснути, як прийшов той же поліцай з ліхтариком.

— Пан начальник Куронума просить вибачити, пан начальник одержати телеграма з Радянський Союз. Треба ходити пан Куронума, треба читати телеграма.

Надія надала геологові юнацької жвавості. Десь глибоко, аж у найдальшому куточку серця, ворушився сумнів, але Іван Іванович гнав його від себе. Безперечно, телеграма. Як може бути інакше? Навіщо ж би Куронума кликав до себе вночі? Певне, щось дуже важливе.

— Ходімо, Володю Треба йти. Телеграма. Не я казав — японський самурай проситиме вибачення!

Але поліцай рішуче запротестував:

— Один! Один ходити! Пан начальник казати — один!

— Ну що ж. Лишайся, Володю. Не будемо дратувати гусей. Сподіваюсь, що скоро повернуся.

Уже в дорозі в супроводі двох вартових Дорошук подумав про те, що коли справді є телеграма з батьківщини, то чому Куронума позвав тільки його самого? Чому, зрештою, не дав наказ про звільнення з тюрми? А втім, самураї, здається, не з великою охотою звільняють радянських громадян.

Пітьма стояла навколо таким густим муром, що слабенькі поодинокі ліхтарі зовсім утопали в ній, залишаючи тільки тьмяні жовті плями. Було, мабуть, далеко після півночі, на вулиці жодного звуку. В нічній тиші тупотіли тільки чоботи двох вартових, які йшли поруч з геологом.

Івана Івановича привели в поліцейське управління. Кілька східців вели в напівпідвал. Яскраве світло вдарило у вічі. Знайомий вуркотливий голос пана Куронуми зустрів геолога.

Начальник поліції сидів за столом рядом з білогвардійцем Лихолєтовим. Обидва були тепер у формених чорних мундирах з наплічниками. Пучок волосся на блискучому черепі начальника поліцейської управи войовничо стирчав угору, чорні лаковані вуса стовбурчились. як їжакові голки.

— Пан Куронума просить сідати, — переклав Лихолєтов. — Ніякої телеграми немає, це просто був. дипломатичний хід, щоб не робити зайвого шуму.

Дорошук зціпив зуби й мовчки сів на дерев'яний стілець.

— Губернатор ухвалив рішення, — перекладав штабс-капітан слова начальника поліції, — віддати вас з сином під суд.

Дорошук швидко глянув на Куронуму.

— Вам інкримінується шпигунство, — провадив Лихолєтов, — убивство японського громадянина, який хотів вас затримати і труп якого знайдено на острові, і — останнє: ви переховували політичного злочинця Хагімуру.

Першої хвилини Іван Іванович не знав, що сказати. Він приготувався до різних несподіванок, але не чекав, що самураї вдадуться до таких нечуваних методів провокації.

— Про яке вбивство ви говорите? — нарешті спитав він, намагаючись бути цілком спокійним. — Чи не радянського громадянина японця Хотту, мертве тіло якого викинули на берег хвилі після аварії з пароплавом "Сибіряк"?

— Е, облиште дурниці, — скривився капітан Лихолєтов. — Цього Хотту вже впізнали родичі. Він японський підданий, рибалка, і звуть його зовсім не Хотта. Ми вже маємо про це офіціальні документи.

— Вже сфабрикували?

— Вам з сином загрожує каторга. Так... років на двадцять, якщо...

— Ну?

— ... якщо ви відмовитесь подати заяву про перехід у японське підданство. Коли вас турбує доля вашої родини, яка залишилася в СРСР, то...

— Ні, доля моєї родини мене не турбує, бо вона залишилася в СРСР. І відповідати на мерзенні ваші пропозиції не буду.

Штабс-капітан швидко переклав відповідь панові Куронумі. Начальник поліції щось коротко наказав. Лихолєтов поволі встав з-за столу і ззаду підійшов до геолога, відстібуючи на ходу кобуру револьвера.

— Це твоє останнє слово? — почув над собою Іван Іванович.

— "Твоє"? "Ти"? Дуже дивно! Коли пам'ять мене не зраджує, я ніколи ні з одним мерзотником не пив на "брудершафт".

Удар револьвером по голові оглушив Дорошука. Падаючи з стільця, наче в тумані, почув він голос Лихолєтова:

— Пам'ять тобі ми виб'ємо!

Удари чобітьми посипались на геолога.

ХОЛОДНИЙ ЛЬОХ

Іван Іванович прийшов до свідомості від пронизливого холоду. Підвівся з кам'яної підлоги, на якій лежав зовсім голий.

"Коли ж вони здерли з мене одежу?" подумав і догадався, що довгий час був непритомний. Жодний промінь світла не проникав до геолога.

— Володю! — позвав Дорошук. — Володю! Ти — тут?

Звуки голосу без відгуку, без луни завмерли тут же, поряд.

Защеміло серце в тривозі за сина. Володю відірвали від нього. Звичайно, це зроблено з певною метою. Самураї знову щось вигадають, щоб фізично й морально ослабити людину і тоді вирвати в неї потрібну їм заяву.

— Ну, побачимо, — раптом промовив геолог, але звуки голосу знов заглухли біля нього.

Простягши руку, Іван Іванович ступив крок уперед. І відразу ж його пальці торкнулися холодної земляної стіни. "Та це ж якась яма, — подумав Дорошук. — Вони вкинули мене в розвідувальний шурф..."

Зуби в нього цокотіли від холоду, і він, кілька разів зробивши: ввавва... почав розтирати тіло, щоб зігрітись.

Боліла голова, і щось липке потекло на шию — кров.

"А що ж вони зробили з Володею? Де він?"

Уявилося, що син, скривавлений і побитий, лежить десь у такому самісінькому погребі на холодній кам'яній підлозі. Раптом стало страшно, що син не витримає тортур, напише якусь заяву, згодиться на провокаційні вимоги поліції. Серце щеміло нестерпно. Іван Іванович віддав би зараз усе, що було в нього найдорожчого, аби тільки бути цієї хвилини біля Володі і шепнути йому кілька слів:

— Не здавайся самураям, сину, терпи. Пам'ятай, що ти — комсомолець...

Сам безпартійний, Іван Іванович дуже не любив себе так називати і в анкетах графу про партійність завжди заповнював так: "не в лавах партії". Проте до партії не вступав.

— Роки мої вже такі, що Кара-Кумів не перейду, — говорив він півжартома.

І ось тепер Іван Іванович зненацька пожалкував, що він не в партії. Стало навіть дивно: як це можна йому померти безпартійним? І чому це

раптом спало на думку про смерть? Ну, звичайно ж, він тільки безпартійний. Хіба більшовик занепав би отак духом?

Десь за стіною почулися кроки. Щось зарипіло в темряві. "Двері відчиняють." Бліде проміння освітило яму, тобто погріб, вогкі земляні стіни й кам'яну підлогу. До ніг геолога впав його одяг. Нашвидку вдягнувшись, Дорошук вийшов слідом за поліцаєм східцями нагору.

Чисте повітря наче штовхнуло в груди, і геолог ледве не впав. Поліцай обережно підтримав його і похитав головою, сказавши кілька слів японською мовою. В тоні голосу було співчуття. Іван Іванович глянув на свого вартового і побачив, що це не поліцай, а солдат з гвинтівкою.

— Я — Дорошук, — сказав геолог, тикаючи себе пальцем у груди. — Дорошук!

Солдат розсунув товсті губи в усмішці і показав на себе:

— Я — Сугато.

І враз щось голосно й сердито гукнув, узявши гвинтівку напоготів. Здивований з такої зміни, Іван Іванович глянув уперед і побачив знайомий будинок поліцейської управи. Вітерець ворушив білий прапор з багряним колом.

Той же знайомий пучок волосся на голому черепі в пана Інаби Куронуми зустрів Дорошука. Незмінний Лихолєтов був тут же.

— Як вплинула зміна клімату на шановного геолога? — спитав він.

Його довгов'яза гусяча шия витяглася назустріч. Іван Іванович мовчав.

— Здається, в льоху температура трохи нижча, ніж тут? — вів далі Лихолєтов. — І дозвольте спитати, чи ніяких нових копалин не знайшли?

І зненацька, з гуркотом відсунувши стілець, він закрокував по кімнаті.

— Є нова пропозиція пана начальника поліції, — провадив він далі іншим тоном. — Ділова, цілком ділова пропозиція.

— Дозвольте, я зроблю вам пропозицію, — перебив його гостро Дорошук. — Я вимагаю негайно відправити мене з сином у Радянський Союз.

— Саме така пропозиція і в пана Куронуми. Дати вам змогу поїхати в Росію. За ваше звільнення ми нічого не візьмемо, крім деяких, зовсім незначних відомостей про стан…

— Далі можете не казати. Ніяких відомостей я не дам.

— Нам зрозуміло, що змінити підданство — це питання, яке ще треба добре обміркувати. Тому ми хочемо обмежитися тим, що ви дасте…

— Я сказав, що нічого не дам.

— Ми не збираємось жартувати. Згадайте, що ваше становище безнадійне. В разі вашої відмови відбудеться суд. Ви ж не будете заперечувати, що екіпаж "Сибіряка" й пасажири, і ви в тому числі, займалися фотографуванням берегів Карафуто? Я не кажу вже про вбивство вами японського громадянина.

Повернувшись до Куронуми, Лихолєтов японською мовою переказав йому, певно, зміст розмови з Дорошуком. Начальник поліції схвально закивав головою.

— Ну, яка ж ваша відповідь?

Іван Іванович сперся ліктем на стіл. Він почував, як уся його істота дрібно тремтіла від гніву. Він ледве присилував себе говорити спокійно.

— Ніякої відповіді на подібні пропозиції я не даю, — сказав він. — Зайві розмови. Скажіть, де мій син? Я вимагаю…

— Не вимагайте. Однаково нічого не досягнете. Сина, зважаючи на вашу впертість, ви не побачите.

Запанувала мовчанка. Інаба Куронума збоку, як шуліка, одним оком поглядав на Дорошука.

— Це все? — запитав геолог.

— Ні, не все. Ви ще не дали своєї згоди. Але ви дасте!

В голосі Лихолєтова почулися зловісні нотки, схожі на вурчання рисі.

— Звичайно — поміркуйте, — примружився білогвардієць. — Подумайте: щодня допити і щодня вас, скривавленого, побитого, кидають у льох. Сина теж катують.

Іван Іванович здригнувся. Банькаті очі Лихолєтова помітили цей рух.

— Так, так. Катують. І хлопець уже майже згодний вробити все, що ми вимагаємо від нього.

— Це — неправда! — гукнув раптом геолог. Куронума щось сказав.

— Пан начальник поліції звелів сьогодні залишити вам одяг, — переклав Лихолєтов.

— Скажіть своєму панові хазяїнові, — випростався Іван Іванович, — що він суворо відповідатиме за знущання з радянського громадянина. Востаннє вимагаю відправити мене з сином на батьківщину.

— Навіть не перекладатиму, — зробив щось схоже на усмішку Лихолєтов і покликав вартового.

Іван Іванович побачив, що супроводжує його той самий солдат… "Як його? Сугато, чи що?"

— Сугато? Сугато? — спитав Дорошук.

Але солдат мовчав, тримаючи напоготові гвинтівку. Глянувши через плече, геолог побачив його суворе обличчя і міцно стулені товсті губи. Та тільки звернули за ріг і з очей зник японський прапор над будинком поліцейської управи, солдат раптом змінився.

— Сугато, Сугато, — весело проказав він.

Якась неясна ще надія зародилась у серці. Чи не зробить цей Сугато послуги? Чи не передасть записки синові?

Але тут же пригадав Іван Іванович, що не зможе написати такої записки — немає ні олівця, ні паперу. У всякому разі, може Сугато знає принаймні, в якому становищі Володя?

Дорошук, допомагаючи собі рухами, намагався спитати солдата, що він знає про сина. Але Сугато тільки заперечливо хитав головою, і геолог не міг добрати, чи справді не розуміє його японець, чи відмовляється повідомити.

Зненацька Сугато швидко загомонів. З його рухів Іван Іванович зрозумів, що солдат турбується, чи не били його, Дорошука, в

поліцейській управі. Геолог заперечливо похитав головою, але пальцем показав на груди — мовляв, катували серце.

Це була та ж самісінька яма чи льох з кам'яною підлогою й земляними стінами. Нестерпну ніч провів тут Іван Іванович. Даремно він намагався хоч трохи задрімати. Пронизливий холод не дозволяв цього. Одежа не гріла. Щохвилини треба було схоплюватись і рухатися, аби зігрітися.

Моторошна пітьма, глибока тиша без жодного звуку, без шелесту, без зітхання справляли враження могили. Здавалося, що над головою лежать тисячотонні шари землі й гірської породи і виходу звідси немає. Дорошук відчував, що він міг би заридати зараз від зворушення, почувши людський голос, навіть звичайнісінький звук цокання годинника.

До всього долучалися гнітючі думки про Володю. Іван Іванович з жахом переконувався, що занепадає духом. Це було найгірше, що могло трапитись.

— Невже вони зламають мене? — питав геолог. — Ні, це неможливо!

Він починав пригадувати, які страшні випадки траплялися з ним у житті, з якого небезпечного становища він не раз рятувався, завдяки непохитній волі й рішучості. Згадалося, як кілька років тому в Хібінах, шукаючи апатити, Дорошук зірвався на Кукісквумчоррі в ущелину і дві доби сидів серед снігу й криги, розглядаючи гостре каміння й високо вгорі клаптик сірого полярного неба. Допомоги не було. Але після багатьох невдалих спроб, геолог таки видряпався нагору.

А зустріч з усурійським тигром? Дорошук, тоді ще юнак, добу просидів на дереві, а внизу скаженів поранений звір, схожий на велетенського кота...

А скільки разів доводилося потопати, бути на волосинці від смерті, терпіти невимовну спрагу і голод!

Було ще темно надворі, коли Івана Івановича знову повели до поліцейської управи. Супроводжував його цього разу не Сугато, а інший вартовий — мовчазний і понурий. Дорошук намагався заговорити до нього, але дістав у спину стусана рушницею.

Допитував цього разу Лихолєтов. Інаби Куронуми не було.

— Надумали щось за ніч? — зустрів штабс-капітан геолога. — Певне, одержимо вашу згоду. Сідайте. Що? Ви не згодні? А ви знаєте, що вас чекає?

— Повернення з сином на батьківщину, — спокійно відказав Іван Іванович.

Лихолєтов закурив цигарку.

— Ви покиньте цю надію, — сказав він сердито. — Покиньте. Доки ви не... не...

— Не стану шпигуном, ви хочете сказати?

— Доки ви не дасте деяких невеликих відомостей, ви не побачите ні сина, ні батьківщини.

Цього разу допит тривав недовго. Переконавшися, що ніякої згоди з геологом не дійти, Лихолєтов покликав поліцая і щось тихо йому наказав.

"Почнуть катувати", ворухнулася думка.

Дорошук відчував себе після безсонної ночі розбитим і знеможеним. Здавалося, що за одну годину міцного сну можна віддати життя. Голова мимоволі падала на груди.

Штабс-капітан помітив цей стан свого в'язня.

— Востаннє питаю вашої згоди, — сказав він. — І ви відразу ж побачите вашого сина, одержите чисту білизну, ліжко, білу подушку. Чудову подушку, м'яку, як пух. Ви спатимете, скільки захочете. І вже завтра матимете змогу виїхати в Радянський Союз.

— Скажіть, де мій син?..

— Нічого не скажу, поки не матиму вашої згоди.

— Тоді… робіть, що хотіли. Ви, здається, майстер своєї справи… Віртуоз…

— Ні, я вчився в японців. Вони перевершили нас, росіян, — цинічно зауважив білогвардієць. — І коли б ви знали, що вас зараз чекає, ви не казали б отого "робіть, що хотіли". Пан Інаба Куронума наказав зняти з вас скальп.

— Що? — стріпнувся Іван Іванович. — Я в лапах ірокезів?

— Гарнісінька штучка, — провадив далі, не слухаючи, Лихолєтов. — Знаєте, як це робиться? Знімають шкіру з голови разом з волоссям, на взірець парика. Ну от, ми й вирішили цю операцію вчинити з вами. І відправити ваш парик аматорському гурткові у ваш колгосп. Як подарунок від японської таємної поліції.

"У нього заплітається язик, він — п'яний, — майнула в геолога думка. — І в такому стані від нього можна сподіватися всього…"

Холодні мурашки враз побігли поза шкірою. Лихолєтов підморгнув поліцаєві, який стояв, виструнчившись, біля порога.

— Ну, як, шановний пане радянський учений? Заспокойтесь, ви потрапили не до дикунів. Ми скальпів не знімаємо…

— Ви робите далеко простіше. Ви просто палите в паровозних топках живих людей. Чи не так?

— Ви про кого це? На кого натякаєте?

— Про більшовика Лазо. Його спалили в паровозі.

— Дуже можливо. Будемо відвертими. Ми програли в громадянській війні тільки тому, що були занадто м'якосерді. В наступну окупацію ми перевішаємо половину населення. Будьте певні. Можете записати собі це в блокнот.

Він махнув рукою. Поліцай штовхнув геолога в спину.

Цього разу Дорошука не повели вулицею, його замкнули в невеличку підвальну камеру в поліцейській управі.

Не встигли зачинитися двері, як Лихолєтов з'явився знову. Його поведінка здалася Івану Івановичу дивною. Штабс-капітан наче не наважувався сказати геологові щось дуже важливе. Він стояв, спершись плечем на одвірок, і ніби-болісно шукав, з чого почати розмову. Це ніяк не було схоже на білогвардійця Лихолєтова, особливо, коли той був напідпитку.

— Ви давно звідти? — нарешті непевно вказав він кудись у простір. — Я кажу про Росію… про Москву… Недавно? Я так і думав. Чи правда, що Москва так змінилась, як це пишуть у ваших газетах? Правда? Я і сам так думав. Метро і все інше… А Тверська — як там? Дім номер

тридцять дев'ять? Там я виріс. Хе-хе, золоте дитинство... Нема Тверської? Як це — чоррт! А... розумію — вулиця Горького. А потім... потім Велика Дмитровка. Спогади юності, хе-хе... Там жила моя наречена, дім номер... Що? Нема? Вулиця Пушкіна?

Він наблизився до геолога і, дихаючи йому просто в обличчя горілчаним перегаром, говорив майже пошепки:

— Ненавиджу! Чуєте? Ненавиджу вас за те, що ви повернетесь туди... в Москву. Побачите Тверську і дім номер тридцять дев'ять... За те, що повернетесь ви, а не я!..

І враз, паскудно вилаявшись, він вигукнув:

— Та це ще побачимо! Ще побачимо! Не бути вам у Москві! — Він повернувся і, втягши в плечі голову, схожий на цибатого чорногуза, пройшовся по камері. — І, крім того, ви ще не знаєте, що ваш син... Володя — смертельно хворий.

Іван Іванович сіпнувся:

— Це правда?

— Ну от. Звичайно. Батьківська любов — свята річ.

— Для вас?

— Звичайно. Ми — люди. Ваш син хоче вас бачити. Просить...

Дорошук зробив зусилля і підвівся.

— Ведіть. Де він?

— Хвилинку, — підняв руку Лихолєтов. — Такі справи… швидко не робляться.

— Але мій син…

— О, він ще протягне день-другий. А втім, ручатися не можна. Ви його зараз побачите. У нього температура доходить до сорока, як… хе-хе, наша колишня, рідна, расєйська сорокаградусна. Саке — це ж винце, не більше. Японці не вміють пити. Це, знаєте, народ з делікатним шлунком.

— Замовчіть!.. Мій син…

— Зараз, зараз. Підемо. Ось, будь ласка…

Він поклав на стіл перед Іваном Івановичем білий чистий аркуш паперу.

— Прошу, підпишіть.

— Що? Не розумію.

— Як не соромно? Ви ж — учений. Тільки ваш підпис. Ось тут, унизу. Carte blanche, як кажуть французи. Будь ласка, швидше. Ваш син помирає. Хоче вас бачити… чекає…

Дорошук зразу сів, заперечливо похитавши головою.

— Ви підпишете? Ні? Але ж ваш син…

— Він здоровий. Це — провокація.

— За такі вирази ви знову можете опинитись там, де тільки що були. В льоху.

У цю хвилину, мабуть, ні на мить не забуваючи, що його батько й дід поховані в Токіо, серед могил найславетніших самураїв, велично ввійшов пан Інаба Куронума. Його очі допитливо перебігали з чистого аркуша паперу на Дорошука й Лихолєтова. Білогвардієць виструнчився і доповів. Начальник поліції завуркотів лагідно, навіть посміхаючись.

— Пан Куронума, — переклав штабс-капітан, — незадоволений з вигляду шановного пана Дорошука. Пан геолог занадто блідий сьогодні. Тим більш прикро дізнатися, що він проводить і далі свою неетичну тактику впертості і відмовляється піти на деякі, зовсім дрібні пропозиції пана начальника поліції. Єдине, що ми вимагаємо зараз, — підписати цей аркуш паперу.

— Але ж він білий, як сніг.

— Про це не турбуйтесь. Ваша справа підписати.

— Я повинен знати, що підписую.

— На жаль, я сам цього не знаю, — цинічно відповів Лихолєтов. — Але я переконаний, що не любовного листа. Підписуйте, не забувайте про сина.

— Брехня! Я занадто досвідчений окунь, щоб упійматися на цей гачок.

Лихолєтов тихо про щось порадився з начальником поліції, тоді запитав:

— В останній раз: підпишете папір?

— Ні. Потім ви, звичайно, заповните цей аркуш так, як схочете. І під цим писанням буде мій підпис. За кого ви мене маєте?

— А ваш син? Ви його не хочете побачити? Він тяжко хворий. Чуєте? Який з вас батько? Ваш син помирає…

— Провокація.

— Пан начальник поліції тільки що казав, що ви матимете від вашого сина його власноручну записку. Я гадаю, що це вас остаточно переконає.

ВІД ВОЛОДІ ВИМАГАЮТЬ ЗАПИСКУ

Батька забрали, і з того часу Володя залишився в тюрмі один-однісінький. Це приміщення, власне кажучи, зовсім не можна було назвати звичайною тюрмою. Це був швидше кам'яний мішок, наскрізь вогкий і холодний, з невеличким заґратованим віконцем угорі. Володя згадував колись прочитану книжку про Петропавловську фортецю, в якій цар гноїв революціонерів. Юнакові іноді уявлялось, що це і е страшний Петропавловський каземат, в якому його поховали назавжди.

День згасав, наставала ніч, потім знову починало сіріти у віконці. Володі здавалося, що він сидить у цій ямі безконечно довго. Може, минуло три доби, може п'ять. Поліцай мовчки вносив йому їжу — трохи рису, іноді юшку з солоної риби чи варених бобів.

Не раз запитував юнак у вартового про батька. Але ніякої відповіді не діставав.

Довгими ночами, тремтячи на голих дошках від холоду й пронизливої вогкості, Володя не спав і широко розплющеними очима вдивлявся в чорний морок. Іноді вчувалися кроки за дверима, юнак

схоплювався, чекаючи, що зараз побачить батька. Пригнічений страшною тугою, знову лягав на своє дерев'яне ліжко.

Хвилинами він боявся, що втратить розум. Божевілля було тут, хапало за горло, плутало думки й почування, сковувало рухи. Кам'яніли ноги, кам'яніло серце, голова наливалася важким оловом…

Останніми зусиллями волі юнак кидався до дверей і стукав кулаками. Йому здавалося, що двері гримлять, трусяться стіни, аж луна котиться далеко-далеко. Але насправді ніхто не чув його безсилого стукоту, його розпачливого протесту.

Інколи спадало на думку, що ніколи вже він не побачить батька. Напевне, ніякої телеграми з Радянського Союзу не було; мабуть, навмисне це вигадали самураї, щоб заманити батька кудись у катівню і вбити. А може, вони знущатимуться з нього й катуватимуть, поки батько дасть згоду і прийме японське підданство?

Холодні мурашки заповзали в серце від самої думки про це. Ні, цього не може бути. Батько не такий. Згадувалося, як відповідав він начальникові поліції. І поволі зникали туга й розпач. Вони танули в теплих спогадах про батька, його образ виринав із темряви, його образ був тут, біля Володі.

І тоді палка рішучість сповнювала всю істоту юнака. Ні, він буде твердий до кінця, як і його батько. Хай він ув'язнений, хай навколо самураї, але він зуміє їм відповісти як слід. І він переможе…

У такі хвилини народжувалася певність, що батько живий і неушкоджений і незабаром відбудеться радісне побачення. А там… повернення на батьківщину, мати, Інга, товариші…

Дівчина іноді приходила уві сні з ласкавими словами й сміхотливими іскорками в сірих очах. Тоді Володя, прокинувшись, нишком, тихенько

переживав кілька щасливих хвилин, боячись поворухнутися, щоб не розігнати чарівний сон.

Якось пізно ввечері двері до каземату відчинилися. Засліплений промінням ліхтаря, Володя кліпав повіками й тер кулаками очі. Це було приблизно на третю добу відтоді, як юнака розлучили з батьком. Хтось великий, довгов'язий поставив на долівку ліхтар.

Тепер, оговтавшись, Володя впізнав гостя. Це був перекладач і помічник начальника поліції. "Як його? Ну да, штабс-капітан Лихолєтов". Він, він. Ті ж закручені вгору тонкі кінчики рудих вусів, олов'яні опуклі очі.

Поліцай приніс дерев'яний обрубок, і Лихолєтов сів на нього. Ближче присунув ліхтар, тоді взяв його і підніс угору, щоб краще бачити Володю.

Білогвардієць не поспішав починати розмову. Він. мабуть, хотів спочатку пересвідчитись, в якому стані ув'язнений. Кілька хвилин Лихолєтов мовчки вивчав обличчя і кожний рух Володі. Тоді з брязкотом поставив ліхтар і озирнувся.

— Неможлива річ! Гидотна нора, а не камера для арештованих. Тут довго не можна витримати. Дивуюсь, молодий чоловіче, що ви живі й здорові.

Володя мовчав, але кожен його нерв був напружений, як ніколи.

— Я прийшов вас визволити. Японці — жорстокий народ. З великими труднощами я домігся наказу про ваше звільнення. Адже я — росіянин. З якою радістю поїхав би я оце з вами в Росію!

В його останніх словах вчулися Володі щирі нотки. Цей білогвардієць каже про визволення? Невже це правда? Невже можна зараз вийти на свіже повітря, стати на зелену траву, побачити батька?..

Володя зітхнув на повні легені, наче був звільнений.

Але настороженість і внутрішня напруженість не зникали. Чому цей білогвардієць такий добрий до нього?

Лихолєтов довго нічим не викривав своїх намірів. Він зробився раптом ніжним ліриком. Він говорив про красу моря, про величну тайгу, про вкриті вранішнім серпанком Туману гори.

— Яке щастя жити! — тихо, навіть інтимно казав він. — Моя мрія — це бути дослідником природи, як ваш батько. Ах, які є чудові куточки! Яка глушина! Скажіть мені, молодий чоловіче, який ви собі обрали фах?

Володя зніяковів від несподіваного запитання. Що, власне кажучи, потрібно цьому білогвардійцеві? Для чого він розповідає про красу природи?

— Я бачу, що ви не обрали собі професії, — вів далі Лихолєтов. — Це справді дуже важко. Я раджу вам стати дослідником. Найкраще мати справу з природою: бути геологом, зоологом…

— А проте ви особисто вважаєте за найкраще мати справу з японською контррозвідкою…

Володя і сам незчувся, як вихопились у нього ці слова. Та Лихолєтов не чекав, що юнак може вжалити. Першу мить він навіть зніяковів, але вирішив сприйняти все як жарт.

— На жаль, трохи інакше стоїть питання, молодий чоловіче. Навпаки. Японська розвідка вважає за найкраще мати зі мною справу, а не я з нею.

Ае жарт не вийшов, і Володя відразу ж відповів:

— Самураї знають, хто їм чесно служитиме.

— Не будемо про це говорити. Кожний хоче їсти. Ваш батько служить більшовикам…

— Це велика честь для нього. Батьківщина наша…

— Е, покиньте це. Ваш батько…

— Не чіпайте мого батька!

— Мова саме про нього, молодий чоловіче. До речі, ви вдалися в батька. Як і він, любите жартувати. Та не в цьому річ. Ви повинні допомогти вашому батькові. Коли любите його, звичайно. Ваш батько… дуже хворий зараз…

— Тато? Що з ним?

— Він у тяжкому стані, до якого довела його впертість. Він відмовляється дати, деякі незначні відомості, потрібні для оформлення документів… Без яких не можна виїхати на батьківщину. Ось вам папір і ручка…

Лихолєтов вирвав із записної книжки аркушик паперу і простяг Володі автоматичну ручку з золотим пером.

— Пишіть батькові записку. Я продиктую. Зміст такий: "Тату, я тяжко хворий. Хочу негайно бачити тебе". Ось приблизно все.

— Ні, я не напишу такого, — пошепки відповів Володя. Йому перехопило дихання від самої думки, що він, Володя, має написати під диктовку ворогів брехливу записку батькові. — Не напишу! — повторив він, відсахуючись, наче від вогню, од простягненої йому ручки.

Лихолєтов, удаючи співчуття, похитав головою.

— Шкода мені, що ви не побачит вже ніколи блакитного моря, лісів, синього неба...

— Ось для чого ви розповідали мені перед цим про красу природи!

— Дурниці! Я співчуваю вам. Загинути в цій ямі, маючи всього сімнадцять років!

— Це краще, ніж стати зрадником!

— Банальні слова. Ваш батько — хворий.

— А батькові ви, мабуть, кажете, що хворий — я.

— Гаразд. Ми напишемо так: "Тату, хочу тебе бачити в цю останню свою хвилину..."

— Останню?

— Так. Коли не напишите записки, ми вас тут закопаємо живцем. І всі кінці у воду. Є таке розпорядження Інаби Куронуми.

Майнула думка: "А чому і справді не написати записки? Адже я дійсно хочу бачити батька. Ця записка буде йому за знак, що я живий". Проте Володя прогнав ці думки. Коли білогвардієць вимагає записки з такою настирливістю, напевно, тут щось не так. Батька хочуть обплутати.

— Нічого я не напишу.

— А коли так: "Тату, хочу тебе бачити. Завтра вже буде пізно". Як, молодий чоловіче?

— Ніяк. Я не напишу жодного слова.

— Ви не бажаєте батькові добра?

— Бажаю. Тому й відмовляюсь писати йому.

— А ось зараз побачимо, — враз схопився на ноги Лихолєтов. — Листа напишеш, не те що записку!

Він гукнув до когось за дверима, і в камеру ввійшли двоє поліцаїв. Білогвардієць моргнув їм, і вони накинули юнакові на шию вірьовку. Це були два японці — обидва низенькі й верткі, обидва зубасті, як щуки.

— Смерть прийшла, — сказав один з них Володі, — яму копай надо!

Вони потягли кінці вірьовки — кожний у свій бік. Біль різонув горло, дихання перехопило. Володя схопився руками за вірьовку і замотав головою. Ще мить, і він звалився додолу.

ВНОЧІ В ТАЙЗІ

Володя схлипнув і розплющив очі.

— З днем народження! — почув він над собою знайомий голос Лихолєтова. — Адже ви вдруге народилися на світ. Воскресли з мертвих, щоб написати записку своєму батькові. Тепер ви справді хворий, отже брехні не буде, хе-хе…

Володя був мокрий. Коли він знепритомнів, його, мабуть, поливали водою. Він лежав долі на дошках. Два поліцаї підняли його і посадили на дерев'яний обрубок. Володя похитнувся, голова в нього йшла обертом.

— До чого доводить непослух старшим! — глузував Лихолєтов. — Зате добра наука. Батько чекає записки від сина, а він… Ось папір, ось ручка. Будь ласка, я допоможу.

Володя відсторонив папір.

— Не напишу! — прошепотів він, не в силі голосно вимовити слово.

— Напишеш, любий… напишеш, милий… — стримуючи лють, процідив крізь зуби Лихолєтов. — Бачу, що ти така ж бестія, як і твій батько. Я…

Він не встиг скінчити. Володя зібрав останні сили, піднявся і, враз розмахнувшись, ударив Лихолєтова кулаком в обличчя.

Поліцаї кинулись на юнака, як гієни. Вони били його, топтали ногами, шматували одежу. Володя знову втратив свідомість, а коли опритомнів, в ямі вже не було нікого. Бліде світло пробивалося крізь грати. Юнак зрозумів, що надворі день.

Спробував сісти. Від кожного руху боліло все тіло. Але він зціпив зуби і таки сів. І зненацька відчув велику радість, що не написав записки. Він переміг самураїв! Він наче виріс, змужнів. Тепер, після всіх катувань, йому нічого не було страшно. Він згадав, як ударив білогвардійця в обличчя.

"Заробив, гадюка. Щоб не шельмував батька!"

Він знову ліг, і лежав на дошках цілий день аж доти, поки в ямі не стало зовсім темно. І за весь час ніхто не навідався до нього, ніхто не приніс ні їсти, ні пити.

А спрага мучила нестерпно.

Багато передумав Володя за цей день. Згадав усіх рідних, згадав товаришів. Двічі починав плакати і плакав, тихенько витираючи сльози долонями. Було ж темно, і піхто нічого не міг побачити. Але народилося тверде переконання, що він не сам. На батьківщині обов'язково довідаються про все. І вирвуть, за всяку ціну вирвуть його з батьком з рук самураїв. Але для цього треба самому бути мужнім до кінця.

Темрява клубочилась у ямі, коли знову прийшов до Володі штабс-капітан Лихолєтов. З ним був начальник поліції Інаба Куронума. В чорних формених мундирах обидва вони скидались на ченців-інквізиторів, які з'явилися на "роботу" до своєї жертви.

Володя схопився і широко розплющеними очима дивився на повільні рухи катів. Завуркотів голос пана Куронуми. М'якою котячою ходою він наблизився до в'язня.

— Пан начальник поліції питає, — обізвався Лихолєтов, — чому ви так уперто відмовляєтесь написати батькові записку?

Володя не відповідав.

— Пан Інаба Куронума пропонує вам гроші. Молодій людині гроші завжди потрібні. Скільки б ви хотіли? Не хочете відповісти? А як же все-таки нам бути з запискою? Що? Відмовляєтесь написати? Даремно, молодий чоловіче, даремно. Пан Куронума каже, що в такому разі доведеться вас розстріляти.

Володя здригнувся.

— Так. Дуже просто. Розстріляти. Не ви перший, не ви останній. Нам набридло з вами панькатись. Коли не напишете записки…

— Стріляйте. Я вже сказав вам. Даремно ви марнуєте час…

І зненацька Володя замовк і вхопився рукою за обличчя. Губа! Проклята нижня губа! Вона тремтіла, як у пропасниці, і це, напевно, бачили і Лихолєтов, і самурай.

Володя міцно закусив губу зубами. Відчув у роті кров, теплу й солонкувату.

Через півгодини юнака вивели з тюрми і посадили в автомобіль. Це був невеличкий грузовик, пристосований для перевозок робітників на лісорозробки.

З Володею сіли двоє поліцаїв і Лихолєтов. Автомобіль покотився вузькою лісовою дорогою. В світлі фар крутилися сосни, тікаючи чорним хороводом у ніч. Було темно, але ось з-за верховіть високих дерев викотився білий місяць. Срібна павутина заблищала на хвої, на лісових галявинах.

"Куди вони мене везуть?" не зникала настирлива думка. Володі здавалося, що грузовик заїхав уже в таку глушину, в такі хащі, звідки назад немає дороги.

Перехопилися через болото. Грузовик підстрибував на купинах, блищала де-не-де вода. Потім пішли піщані кучугури з низенькими пірамідками ялинок, потім знову ліс.

"Невже на розстріл? Ну, звичайно ж…" І серце так защеміло, що Володя ледве стримав болючий стогін.

Грузовик спинився на лісовій галявині. І цей шлях сюди здався Володі таким коротким, як сама мить.

— Злазь! — скомандував Лихолєтов.

Стоячи під високою березою, відчуваючи всією спиною кожний горбочок на корі дерева, кожний найменший сучок. Володя побачив високо вгорі місяць, який світив йому просто у вічі. Кожний нічний звук, кожний шелест і запах, кожне сказане слово, залишались у ті хвилини, як викарбувані навіки в серці.

— Перед розстрілом пан начальник поліції звелів востаннє спитати: напишеш записку?

Лихолєтов помовчав, вичікуючи. Мовчав і Володя.

— Я думаю, що ти напишеш, хлопче, — порушив тишу білогвардієць. — Сказати правду, мені тебе дуже шкода, молодий чоловіче. Це нелегко вмирати такому молодому. Може, ти недосить уявляєш собі, що це значить — померти? Га?.. А як гарно навколо! Прислухайся, хлопче. Тайга лагодиться спати. Викотився на небо місяць. А які пахощі! Пахощі трав, сирої землі, хвої! Слово честі, я ладен стати поетом.

Голос Лихолєтова луною звучав у нічному лісі. І Володя відчував, яка справді тиша навколо. Яка надзвичайна тиша! Шалено хотілося жити. "Ще не пізно, Треба тільки написати батькові… Що написати? Ага так.

"Я хворий… Хочу побачити тебе… Хочу побачити, хочу. Хочу жити!"

Володя побачив за кілька кроків три постаті і три револьвери, націлені йому в лоб.

— Я рахую до трьох. Раз… Два…

Лихолєтов витримав паузу. І в цю останню мить перед залпом у Володі майнуло: "Ось і кінець! Уже кінець!" І все раптом зникло — і вечірня тайга, і нашорошена тиша, і навіть три револьверні дула. Все зникло, розтало, спорожніло. Все стало мов у тумані, все відсунулось раптом за тисячу кілометрів.

— … Три!

Клацнув залп. Юнак зажмурив очі, а коли через мить розплющив їх, знову побачив біля себе Лихолєтова і двох поліцаїв. Лихолєтов гидко лаявся, а поліцаї прикручували Володю мотузками до стовбура берези.

"Значить, вони не вбили мене? І ці постріли були тільки вгору?"

Все тіло опанувала смертельна втома. Пройшло отупіння, настала реакція. Голоси звучали глухо, ніби десь за товстим муром.

Наче в тумані чув Володя, як стих удалині гуркіт грузовика. Лихолєтов з поліцаями поїхав, залишивши юнака прив'язаним до дерева.

Такий стан тривав годину, може — дві. Навколо стояла нашорошена тиша. Володя потроху очумався. Місяць зайшов йому тепер за спину, але на галявині блищав у промінні кожен кущик. Мотузки туго врізувалися крізь сорочку в груди, і через це було важко дихати.

Так минула ще година. Насунулись хмари, зашамотіло віття дерев, місяць сховався. Навколо стало темно і страшно. Кожний гнилий пеньок чи кущ здавався тепер хижим звіром, який принишк, готуючись до стрибка. Руки у Володі були вільні, і він спробував послабити на грудях мотузки. Це йому не вдалося. Кожний рух викликав біль, від знесилення паморочилось у голові.

Виникла думка втекти. Але чи можна покинути батька в полоні у самураїв? Ні, це неможливо. До того ж не давала спокою тривога за батькову долю. Що з ним? Напевно, його катують. Та й чи є така можливість зараз утекти? Мотузки міцні, а руки слабі. І все тіло болить, ниє, ноги підгинаються. Володя вже не стоїть, а повиснув на мотузках.

Він був близький до непритомності, йому ввижалися образи людей, батька, скривавленого, закатованого. Батько мовчки підійшов до Володі й простяг руку. Він чекав Володиної записки, потім тихо посміхнувся, посварившись пальцем:

— Не пиши! Чуєш! Ні слова!

І розтанув, перетворився на туман, поплив над галявиною…

Пізніше загуркотів грузовик. Це приїхав Інаба Куронума з Лихолєтовим. Вони посідали на траву недалечко від Володі, і він чув усю їхню розмову.

— Ми будемо чекати, — сказав Куронума. — Він незабаром буде зовсім смирний. Він зробить усе, що ми вимагаємо.

— Ні, він не зробить нічого, — заперечив Лихолєтов, — бо його не буде, його розірвуть звірі.

Голосне нявчання розляглося десь зовсім близько.

Володя сіпнувся. Ніякого грузовика не було. Ніякого Куронуми. Все примарилось. Але нявчання повторилось. Це вже не омана. І знову загострились почуття, і очі зірко вп'ялися в темряву. Повернулась ясність думки. Недалеко був звір.

Юнак добре уявляв тепер своє становище. Він беззахисний, міцно прив'язаний до стовбура. Його залишили самого в тайзі, і навколо глуха ніч.

Що задумали самураї? Чому не розстріляли його? Ну, звичайно, для того, щоб він загинув іншою смертю — від зубів і пазурів диких звірів. Наміри японських контррозвідників дуже ясні. Завтра "знайдуть" у тайзі розшматований труп юнака, сина радянського геолога. В цій смерті будуть винні тільки хижі мешканці тайги. І про це напишуть офіціально в протоколі японські лікарі в присутності десятка свідків.

Може, хто поцікавиться: як же потрапив юнак у тайгу? О, відповідь уже заздалегідь приготовлена:

"Юнак заблудився. Все дуже просто. Пішов на полювання. А може, це була звичайна прогулянка. Поліція не брала на себе обов'язків відповідати за кожен його крок".

Мертве тіло покажуть батькові. Це вже, певно, теж заздалегідь передбачено. І до прибитої страшним горем людини прийде пан Куронума і почне знову й знову вимагати зрадити батьківщину…

А може, й не так. Можливо, що самураї вирішили катувати його жахом. Посивілий після ночі в тайзі, юнак згодиться на все. Хай він лишень протремтить усеньку ніч, як осиковий лист.

Нічна тайга жила своїм таємничим життям. Звідусюди долітали до Володі шерехи і ледве вловимі звуки. Може, то тихолапі кроки невідомого звіра, що почув беззахисну людину і блукає навколо галявини? Кожного разу, звужуючи коло, звір повільно, але все сміливіше наближається до берези…

Володі здавалося, що він чує за спиною чиєсь гаряче дихання, хтось наче засопів недалеко в кущах, якісь тіні, як чорні клубки,

перекочувались через галявину. Хрускіт сухої гілочки, падіння десь у глушині шишки з високої смереки змушували юнака мимоволі здригатися. Вкрай напружені нерви були як тугі струни, на яких відбивався кожний шелест, кожний навіть ледве чутний звук. Не раз чув Володя передсмертні зойки дрібних тварин, які гинули в гострих зубах тайгових хижаків. Особливо довго кричав заєць. Може, йому вчепилася в спину сова. Він кричав, як мала дитина.

Десь далеко пролунав зойк, схожий на стогін. Над галявиною безшумно метнувся нічний птах. Зовсім недалеко писнула, охоплена смертельним жахом, лісова миша. І знову — нявчання. Воно то віддалялося, зникаючи десь на краю тайги, то раптом звучало зовсім близько, майже поруч.

Володя догадався, яка це нявчить кішка. Він чув багато оповідань про підступність і кровожерність рисі. Було страшно чекати, що вона може підповзти ззаду або раптом стрибнути звідкілясь збоку. Найбільш хвилювало хлопця, що він ніяк не може помітити звіра. І як же зрадів Володя, коли знову визирнув з-за хмари місяць!

Рись була кроків за десять. Юнак спочатку побачив її очі, які світились двома зеленими фосфоричними вогниками. Потім помітив і тіло її, напівсховане за стовбуром звaленого дерева.

Звір довго нерухомо стежив за людиною. Не рухався й Володя. Єдиною його зброєю були руки й ноги, взуті в стоптані черевики. Яке щастя, що самураї не прикрутили ніг. Ними можна буде хвицатись, як це роблять лошата. І хоч ці ноги й руки були змучені й знесилені, але Володя знав, що буде люто боронитися.

Рись зненацька переповзла через дерево і, повзучи, повільно, дуже повільно почала наближатися до Володі.

За кілька кроків вона спинилась. Юнак розумів: бій буде дуже нерівний. Що він може зробити, прив'язаний і неозброєний, проти пазурів велетенської кішки? Він міг би схопити звіра за горло і душити його. Але сили на це невистачить.

Саме в ту мить, коли рись спинилась, Володя владно й голосно наказав:

— Пішла геть! Чуєш! Геть пішла, проклята тварюко!

Хлопцеві здалося, що рись здригнулася. Тоді несподівано згадалось, як ще малим він умів свистіти. Для цього треба всунути в рот обидва пальці… ось так…

Пронизливий свист розітнувся в тайзі. Таким, певно, посвистом у давноминулі роки скликав розбійницький отаман своїх товаришів…

Звір, як підстрелений, підстрибнув на місці і, в одну мить перемахнувши через галявину, зник у хащі. Володя зітхнув легко, наче скинув з грудей важке каміння. Він коротко, глухо засміявся.

Далі юнак нічого не пам'ятає. Мабуть, він задрімав або, можливо, і міцно заснув. Так, він спав, його розбудив різкий покрик сойки. Над тайгою сходило сонце. Воно пробивалося крізь сивий туман червоним колом, наче було змальоване на білому прапорі, який звисає з даху поліцейського управління.

Ніч минула, і він живий, він живий і неушкоджений! 1 він скаже японським поліцаям, він їм скаже, що…

Зовсім несподівано загуркотів автомобіль. Це був той же грузовик і ті ж поліцаї з Лихолєтовим, які вчора привезли Володю сюди. Білогвардієць простяг Володі записну книжку й ручку.

— Швидше. Ми не розв'яжемо вас, поки не напишете батькові кілька слів: "Любий тату! Я дуже хворий". Прошу…

— Я нічого не напишу. Вам це не минеться безкарно… За катування дасте відповідь…

Лихолєтов голосно зареготав.

— Ви ще мені погрожуєте? Ха-ха-ха! Це — водевіль, присягаюсь! А втім… розв'яжіть його.

Коли поліцаї розкрутили мотузки, Володя впав. Ноги його не тримали, і в очах літали чорні мухи.

— Тягніть його на грузовик! — скомандував Лихолєтов.

І Володю потягли.

ПОБАЧЕННЯ З БАТЬКОМ

Грузовик спинився перед поліцейською управою. Поліцаї привели Володю в кабінет для допиту. Знесилений він сів на лаву і обіперся спиною об стіну. За столом сидів Інаба Куронума. Лихолєтов довго про щось шепотів йому на вухо. Начальник поліції схвально кивнув головою. Потім штабс-капітан коротко сказав:

— Зараз ви побачите батька.

Володя не хотів, щоб батько побачив його змученим і знесиленим. Юнак сів рівно, намагаючись дивитися весело й бадьоро.

Батько ввійшов у кімнату, шкутильгаючи, в супроводі поліцая.

"Бідний, у нього й досі не загоїлась нога!" з жалем подумав Володя, підводячись назустріч і сяючи очима. Рідне обличчя щасливо посміхалось йому крізь поволоку радісних сліз. Це обличчя було почорніле й схудле.

— Тату! — прошепотів Володя. — Тату, який же ти став! — Він кинувся до батька. Але юнака міцно схопили ззаду чужі руки. Батька й сина посадили кожного в окремих кутках. Вони могли тільки дивитись один на одного.

Лихолєтов не поспішаючи запалив цигарку і з насолодою втягнув у себе запашний дим.

— Ну от, — буркнув він. — А тепер поговоримо. І не моя буде провина, коли ця розмова скінчиться, можливо, не так, як цього бажав би пан начальник поліції. Пан Інаба Куронума питає, — звернувся білогвардієць до Івана Івановича, — чи ви погодитеся, нарешті, дати свій підпис? Від вас вимагають дрібницю.

Дорошук примружив короткозорі очі, і Володі навіть здалося, що він лукаво йому підморгнув.

— Дрібниця, кажете? Зовсім ні. У нас різні масштаби. Зрада для вас — дрібниця, для мене — навпаки.

— Не забувайте, що сина ви бачите востаннє.

— Мій син сам не захоче на мене дивитись, коли я стану зрадником батьківщини.

Інаба Куронума шепнув Лихолєтову кілька слів. Білогвардієць сказав:

— Шкода, але далі доводиться облишити розмови і вдатися до дії.

Він зробив знак поліцаям, які відразу ж кинулись до Володі і повалили його вздовж лавки. Один з катів сів на ноги, другий — на голову юнакові. Володя лише встиг помітити, як сполотнів батько і встав з стільця.

— Ми будемо його бити, — прозвучав голос Лихолєтова, — поки ви не дасте згоди на всі наші вимоги.

Що відповів батько, Володя не чув, бо в ту ж мить пекучий біль різонув спину. Нагаї із свистом полосували хлопцеві тіло. Він робив нелюдські зусилля, щоб не закричати. Прокусив собі губу, тамуючи зойк. Але стогону не міг стримати. Почуваючи, що сил бракує і що він зараз знепритомніє, Володя прохрипів:

— Тату, мені зовсім не боляче... Не здавайся... тату...

І після цих слів втратив свідомість. На нього вилили кілька кухлів холодної води, і Володя розплющив очі. Він почув ненависний голос Лихолєтова:

— Вам не шкода сина? Не ми, а ви його катуєте своєю впертістю. Ми битимемо його до смерті, доки...

Володя знову хотів закричати: "Не здавайся, тату!" Він поворухнув губами, але з них злетів тільки ледве чутний шепіт. І зненацька, наче пробиваючи глухий кам'яний мур, наче з далекого туману, долинув до слуху юнака рідний голос:

— Я не здамся, сину!

Радість сповнила всю істоту, заглушила дикий біль. Знову нагаї вп'ялися в тіло. Володя шарпнувся, але жодного звуку не почув від нього пан Інаба Куронума. І коли юнак знепритомнів удруге, начальник поліції сказав:

— Я хотів би написати статтю в "Ніхон" про вас, шановний пане Дорошук, про батька, який спокійно дивиться на страждання свого сина.

Іван Іванович стиснув щелепи і нічого не відповів.

Володя кілька днів лежав ниць. Японський лікар приходив і чимсь мазав йому спину. Рани швидко загоювались. Одного разу лікар прийшов удвох з Лихолєтовим.

— Ого, та він здоровісінький, — вигукнув білогвардієць. Смакуючи заздалегідь те, що мав зараз сказати, посміхаючись і потираючи руки, він пильно дивився на Володю банькатими очима. І юнак згадав інші очі — зелені й миготливі, фосфоричні очі рисі. Зараз перед ним стояв теж звір, тільки далеко небезпечніший за рись.

— Лікар допоміг, — мовив Лихолєтов. — Хоча, признатися, це трохи не його спеціальність — лікувати комсомольців, його справа — коні. Сап, ящур. Хе-хе... Але виявляється, що він зугарний вилікувати не тільки коростявого коня. Вітаю з одужанням. Я прийшов перевірити стан вашого здоров'я. І констатую, молодий чоловіче, що можна вам знову влаштувати побачення з батьком.

Уже не стримуючись, він голосно зареготав.

Друге "побачення" відбулося наступного дня. Іван Іванович відмовився відповідати на запитання Лихолєтова. Тоді білогвардієць, як і минулого разу, дав знак поліцаям, і вони повалили Володю на лаву. Але раптом...

Юнак не повірив, що він дійсно це почув. Таких слів його батько не міг сказати. Та Дорошук голосно й твердо вимовив удруге:

— Не бийте його. Я згодний. Давайте папір.

Все змінилося. Володі допомогли сісти. Де не взялася чашка з червоним вином.

— Пийте, молодий чоловіче, — частував Лихолєтов. — Це необхідно для вашого здоров'я.

Володя тупо дивився на чашку, на Лихолєтова, на батька, біля якого люб'язно упадав Інаба Куронума. Це було неймовірно, нечувано, дико. Батько здався! Ця думка пронизувала мозок. Юнак затремтів. Батько зрадив!

Принесли папір. Це були чисті бланки, які Дорошук мав підписати.

— Я спочатку хочу поцілувати свого сина, — голосно сказав він.

Лихолєтов запитав дозволу на це у начальника поліції. Той відразу ж згодився. Усмішка не сходила з його обличчя. Дорошук встав з стільця.

— Володю, — сказав він, — обставини примусили мене… Так треба… Я не можу далі дивитись на твої муки. Давай обнімемося, сину…

Очі в юнака спалахнули.

— Не підходь до мене, — стримуючи себе, тихо сказав він. — Я не хочу тебе обнімати.

Іван Іванович, шкутильгаючи, підійшов до Володі.

— Сину! Навіщо такі слова!

— Я не можу бути тепер твоїм сином…

Володя не скінчив. Він побачив у батькових очах, на його обличчі щось незвичайне. Батько робив йому непомітні знаки підійти ближче. Юнак враз догадався, в чому річ. Він має зараз почути від батька щось дуже важливе. Не можна, щоб це помітили поліцаї.

— Гаразд, — сказав Володя. — Мабуть, твоя правда. Обставини…

Батько міцно обняв його і в ту ж мить прошепотів на вухо:

— Тікай через тайгу до наших… Кордон недалеко. Розкажи про все.

І, повернувшись до Лихолєтова, голосно сказав:

— На моїй батьківщині скоро довідаються про мій полон… про ваші злочини… Треба, щоб це сталося якомога швидше…

Володя зрозумів, що в цих словах криється для нього продовження батькової інструкції.

— Дуже шкодую, що не можу багато ходити, — провадив далі Іван Іванович, — ви й досі не вилікували мені ноги.

— Полагодимо тепер не тільки ногу, — обізвався Лихолєтов, — увесь ваш організм полатаємо. Отак би й давно. Сідайте тут, прошу. Ось ручка…

Іван Іванович сів, присунув до себе папір і написав великими літерами: "відмовляюсь".

Лихолєтов, мов опечений, схопив бланк.

Отже, друге "побачення" батька з сином скінчилося зовсім несподівано для поліцаїв. Цього разу Володю навіть не били і хутко відправили в тюрму. Прощаючись з батьком, він встиг йому сказати:

— Все зроблю, тату!

ВТЕЧА

Це була обіцянка. Він обіцяв батькові, що дійде до своїх. Володя мучився. Батько певний, що син виконає його доручення. Але син ув'язнений. І коли навіть пощастило б утекти звідси, то як подолати тайгу, як перейти кордон?

Звичайно, про це ще рано міркувати. Найперше і найголовніше — це втекти. Голова йшла обертом. З чого почати?

Володя мав досить вільного часу для міркування. Двічі на день поліцай приносив йому бобів або трохи рису. Через кожні два-три дні його випускали на невеличке подвір'я, обгороджене дерев'яним парканом з товстих колод, вкопаних у землю щільно одна біля одної. Під час прогулянки за в'язнем пильно стежив вартовий.

Володя розумів, що з самої тюрми важче втекти, ніж з цього подвір'я. Але під час прогулянки тікати наосліп буде безглуздям, хоч спочатку такий план у Володі і був. Ну, гаразд, він метнеться вбік, скориставшися з того, що вартовий ловитиме гав. Паркан він перелізе. Володя почував, що м'язи в нього знову зміцніли. Але чи допустять до втечі вартові? Досить кількох пострілів і...

Ні, звичайно, цей план нікуди не годиться. Тікати треба не звідси. Найкраща втеча — по дорозі. Адже напевно, знову доведеться йти на допит до поліцейської управи.

Володя почав готуватися до втечі. Вже коли він буде на волі, його чекатиме важкий шлях через тайгу. Треба бути дужим, міцним. Юнак щодня тепер робив фізкультурні вправи. Під час прогулянок на тюремному подвір'ї він викликав регіт і здивування вартових — вони ніколи не бачили, щоб в'язень отак захоплювався спортом.

Гірша була справа з їжею. Володя спочатку відкладав частину від своїх порцій. Але ховати їжу в камері важко, та й не можна було прирікати себе на голодування. Юнак покладав надії на тайгові ягоди, на полювання, на рибу в річках.

До того ж він баритись не буде. Днів за вісім він напевно, прийде до радянсько-японського кордону. Найважчим завданням буде перейти його непомітно. Звичайно, коли він буде вже по той бік і потрапить до радянських прикордонників, він — урятований. І тоді незабаром він побачить також батька, якого самураї звільнять, тільки-но довідаються, що в Радянському Союзі відомо про його полон.

Дуже можливо, що він перейде кордон навіть раніше. Може, це трапиться днів через три-чотири. Головне — ховатися, щоб не зустрітися з японцями…

Володя лежав на дошках і мріяв. Так, це були тільки мрії, бо юнак не знав, що його чекає.

Раптом він схопився. Хтось штовхав його і гукав японською мовою:

— Вставай! Вставай!

Що це? Він спав? Перед ним поліцай. У камері темно. Тьмяно блимає ліхтар. Надворі, певно, ніч.

— Ходімо! — каже поліцай.

— Куди?

Поліцай мовчить. За дверима вже чекає вартовий солдат. Надворі ще видно, хоч звідусіль насувається ліловий присмерк. Над далекими соснами текли жовті й кармінові ріки — це тільки що зайшло сонце.

Володя вийшов за ворота тюрми. В коридорі йому зустрівся в'язень-японець у супроводі двох поліцаїв.

В'язень був у драній солдатській куртці й босий. Володя впізнав його. Це був солдат-утікач Хагімура, який кинувся з багнетом на офіцера. В'язень теж упізнав Володю і щось швидко сказав, чого юнак не зрозумів. Але рухи Хагімури були дуже красномовні. Він указав пальцем на себе, потім долонею рубонув собі шию.

"Його присудили до страти, — подумав Володя. — Цього треба було чекати".

Згадалось, як на острівці Хагімура поділився своїми вбогими запасами води й риби, як він зрадів, коли дізнався, що перед ним люди з Радянського Союзу. Стало невимовно шкода цього японця в розпанаханому одязі, скривавленого й босого.

Володю штовхнули в спину кулаком: він замислився і забув на мить, що він сам в'язень і його ведуть, мабуть, знов у поліцейську управу на знущання до ненависного контррозвідника Лихолєтова й пана Куронуми.

Зненацька серце Володі завмерло, потім закалатало шалено й тривожно. Юнака вели вулицею. В далечині, за присадкуватими будиночками, починалася тайга. Чого ж чекати далі?

Володя швидко озирнувся, і хоч дістав за це штовхана прикладом у плече, проте встиг помітити, що його супроводжують двоє. Ззаду йде

солдат, а за ним кроків за чотири — офіцер. Це був той самісінький офіцер, якого звати, здається, Хірата і який забрав з острівця батька, його, Володю, та впіймав "небезпечного злочинця" Хагімуру.

"Це вже гірше — їх двоє", майнула думка. Та юнак вирішив, що йому на допомогу прийшов присмерк, і що незабаром настане ніч, і під її чорною завісою можна зробити чимало кілометрів, не боячись погоні.

Недалеко від поліцейської управи вулиця звертала вбік, і в цьому місці тайга найближче підступала до шляху.

"Або зараз, або ніколи!"

Володя почував, що серце ось-ось вискочить з грудей. Воно стукало так голосно, що стукіт його вже, мабуть, давно почув і вартовий солдат, і навіть офіцер...

Враз метнувшися вбік і пригнувшись, Володя стрімголов перестрибнув через рівчак, який простягся вздовж вулиці, і за мить був уже біля найближчих смерек. Він почув за собою постріли з гвинтівки і короткі, сухі — револьверні.

"Це офіцер — з револьвера!.."

Йому забивало дихання, але він біг куди дивляться очі, біг, ледве встигаючи обминати стовбури дерев. Темрява сунула йому назустріч, він дихав хрипко, як загнаний кінь.

Була вже ніч, коли він спинився, хапаючи ротом повітря і почуваючи колючий біль у боку від неймовірно швидкого бігу. Навколо тиша і тайга. Він кілька хвилин стояв, пильно прислухаючись. Юнак чекав звуків погоні. Суха соснова шишка звалилась йому на голову. Він затремтів так, ніби його схопили ззаду чужі невідомі руки.

Потім притулився спиною до шкарубкого стовбура і так стояв тихо й нерухомо, його долоні гладили кору, і він зненацька зовсім тихо, ледве-ледве чутно засміявся...

Він був на волі.

ЗУСТРІЧ

Володя йшов цілу ніч. Угорі світив місяць, але в тайзі, під деревами, блукала темрява. Спочатку юнак ішов навмання. Єдиний його намір був опинитися наступного ранку якнайдалі від людського житла. Але згодом на невеличкій галявині він довго розглядав зоряне. небо, обираючи собі напрямок.

Володя твердо знав, що йому треба йти на північ. Там, по п'ятдесятій паралелі, проходить лінія кордону.

Вранці юнак був уже далеко від японських контррозвідників. Почалася справжня тайга. Ялини й пірамідальні смереки стояли похмурі й мовчазні. Їх стовбури, рівні й високі, тяглися вгору, до сонця. Все частіше зустрічалися високі модрини.

Володя часто потрапляв на місця, де ріс суцільний сіро-зелений мох. Тоді нога ступала, наче по м'яких килимах. Де-не-де блищали іржаві болітця. Доводилося їх обминати, бо грунт коливався. Юнак боявся потрапити в трясовину.

Коли вже сонце підбилося височенько, Володя відчув, що далі йти не має сили. Ноги підгиналися, все тіло вимагало спочинку. На узгір'ї невисокої лісової сопки юнак розташувався відпочити. Місце було дуже затишне. Недалеко дзюркотів струмок. Володя скинув стоптані черевики, простяг з насолодою ноги і, повернувшись на бік, скоро заснув.

Прокинувся він надвечір. Сонце сідало, і в останньому червоному промінні жевріли руді стовбури сосон. Тихо й одноманітно дзюрчав струмок. Якісь дрібні пташки стрибали з камінчика на камінчик і пили воду. Володі дуже хотілося їсти. Перед очима невідступно стояв хліб, м'ясо, яке шкварчить на сковорідці.

Юнак схопив камінець і пошпурив його на зграйку пташок. Одна пташка лишилась на місці з розбитою голівкою. Володя поклав її на долоню, її мертві очі були каламутні й фіолетові. Хлопець мовчки дивився на неї. Він не міг їсти сирого м'яса, а сірників не було.

Юнак мріяв про вогонь, про гаряче вогнище, на якому можна варити, смажити. Сірник здавався зараз недосяжним щастям.

Володя згадав про кремені, з яких можна видобути іскри. Камінців навколо було дуже багато. Сірі, червонуваті, білі, вони розсипалися вздовж струмка і на схилах сопки. Юнак знайшов два гарні кремені і почав кресати. Вискакували великі золоті іскри. Але ними нічого не можна було запалити. "Коли б була губка!"

Тайгова ніч насувалася швидко. Враз упала темрява, чорна, густа. Володя згадав, як минулої ночі він ішов крізь тайгу. Згадав і здригнувся. Як легко можна було потрапити в трясовину, в болото.

Юнак назбирав купу каміння і вирішив ночувати на узгір'ї сопки. В разі нападу диких звірів він зуміє захиститися камінням.

Місце для ночівлі було обрано дуже зручне. Ліворуч і праворуч сопка обривалася стрімкими уступами, і за кілька кроків росло дерево, на яке можна було під час небезпеки вилізти.

Найстрашніше, звичайно, коли звір нападе на сонного. Володя вирішив не спати до світанку. Літні ночі короткі, і він легко

пильнуватиме п'ять чи шість годин. От коли б можна було запалити вогнище!

Але Володя сам незчувся, коли заснув. Ніч минула спокійно. Прокинувся юнак на світанку і відразу ж рушив у путь.

Дався взнаки голод. Юнак помітив, як з дупла дерева вилетів птах, дуже схожий на дятла. Майнула думка, чи не можна знайти пташине кубло? І справді, в дуплі лежало четверо білих яєць. Вони були з маленькими зародками, але Володя жадібно випив їх усі четверо.

Трохи згодом юнак знайшов ще одно гніздо з яєчками. Воно було низенько, просто на гілці. Хлопець випив яйця і відчув, що голод угамувався.

Володя пробирався через тайгу. Але незабаром усе частіше почав траплятися вітролом. Купи звалених бурею дерев перетинали путь, величезні стовбури ялин та смерек, перекручене гілля, наче підкошене смертельною косою, спліталося в дикому хаосі.

Місцями не було ніякої змоги перейти такий вітролом, і доводилось його обминати.

Цілий день ішов Володя, тримаючи курс на північ. Він згадував усе, що знав, як визначити без компаса напрямок. Він уважно розглядав віття дерев, мох на стовбурах. На південному боці віття має бути густіше, ніж па північному, а мох, навпаки, любить тінь і вкриває північний бік стовбура.

Спочатку орієнтуватися за цими ознаками було важко. Здавалося, що мох росте скрізь, що віття однаково густе з обох боків. Але згодом Володя навчився помічати різницю, він шукав поодинокі дерева на галявинах і бачив, що справді з одного боку гілля пишніше й довше.

Третю ніч на волі Володя провів серед вітролому, знайшов зручне місце між двома зваленими модринами. Вночі він чув нявчання рисі і десь далеко ведмежий рев. Юнак прокинувся від цих звуків, і хоч був дуже стомлений, але заснути вже не міг до ранку. Кожне шарудіння змушувало насторожуватись і міцніше стискувати сучкувату важку ломаку, яку виламав собі хлопець.

Вранці, коли ще навіть гаразд не розвиднілось, Володя почув людські голоси. З ляком схопився він з свого дерев'яного ложа.

У юнака майнула думка про погоню. Обережно визирнув він з-за поваленого стовбура. Вранішню тишу іноді порушував стукіт дятла чи крик невідомого птаха. Пурхала синиця, яка невідомо звідки взялася в цій глушині. Вона заклопотано оглядала кору дерев і, побачивши Володю, раптом наче застигла здивовано, потім з коротким писком метнулася в хащу і зникла.

Ніщо не виказувало присутності людини. Проте юнак був певний, що хвилину тому справді чув людські голоси. Можливо, це була погоня.

Однак незабаром Володя заспокоївся. Цілком ясно, що контррозвідники не шукатимуть його в тайзі, бо це неможлива річ. Можна пройти за два кроки від людини і не помітити її.

Звичайно, в такому випадку може допомогти собака-шукач. Але чи довго вона триматиме слід? Володя стільки разів перебродив неглибокі озерця, ішов купинами через болота, що давно вже замів за собою всі сліди.

Безперечно, його шукатимуть не в тайзі, а в тайгових селищах поблизу кордону. Інаба Куронума, напевне, вжив уже найпильніших заходів, щоб не пропустити втікача через кордон.

Володя вирішив негайно йти далі на північ. Будь-що-будь, а він перейде прикордонну лінію. Він мусить це зробити, бо в полоні в японських самураїв залишився батько, який чекає визволення.

Цю прикордонну лінію Володя уявляв собі досить неясно. Він міг раптом опинитись у смузі кордону, навіть не знаючи цього. Юнакові загрожувала несподівана зустріч з японським прикордонним патрулем.

Володя йшов тепер з великою обережністю. Хто знає, може він уже в прикордонній смузі?

Зненацька хлопець спинився. Зовсім недалеко він почув звук, який змусив його серце швидко застукати. Юнак сховався за стовбур модрини і став визирати звідти сторожко й злякано...

Звук повторився... Це був брязкіт заліза. Потім зашипіла пара і почулися вигуки людей.

У тайзі йшла робота. Можливо, що це прокладали залізницю або будували нафтові вишки.

Володя стрімголов зірвався з місця і кинувся бігти в протилежний бік.

Він намагався бігти якомога безшумно, раз у раз озираючись і ловлячи вухом голос і далекий гамір. І вперше спало на думку Володі, що за три доби він пройшов, мабуть, зовсім небагато, і можливо, що пан Інаба Куронума з жандармами зовсім не так далеко, як він сподівався.

Щось дзвякнуло під ногою. Володя нахилився і з великою тривогою, не вірячи своїм очам, вдивлявся в блискучу річ із звичайної бляхи. Це була банка, порожня банка з-під консервів.

"Консерви? В тайзі?"

Володя крутив банку в руках, розглядаючи наліплену на неї етикетку японської консервної фабрики. Паперова етикетка була цілісінька, а бляха ніде навіть не поіржавіла. Значить, люди тут були недавно, зовсім недавно...

Юнак відчув небезпеку, далеко страшнішу за зустріч з дикими звірами. Що — звірі! Тут можна було сподіватися зустрічі з Лихолєтовим!

Юнак насторожено озирався. Кожну мить міг з'явитися ворог. Володя йшов, ховаючись за стовбурами дерев. Було таке враження, що юнак уже оточений і в який би він бік не подався, всюди потрапить на засідку.

Незабаром Володя почув щось схоже на сумовиту, одноманітну пісню. Вдалині майнула широка просіка.

Визираючи з-за стовбура, Володя побачив групу людей. Один з них виводив нескладний мотив, і тоді всі враз підіймали вгору кирки і били землю. Це було дуже схоже на російську "Дубинушку".

Робітники будували в тайзі дорогу. Певно, це мала бути вузькоколійка до лісорозробок або до нафтового промислу. Спини вилискували на сонці; здіймались і падали кирки.

Володя подався праворуч, щоб обійти галявину. Він перейшов лінію недобудованої ще вузькоколійки і знову взяв напрямок на північ, йому спало на думку, що дорогу, можлива річ, прокладали до кордону і що, мабуть, почалася вже прикордонна смуга.

Він ішов довго. В голові снувалися думки про кордон, який треба перейти обов'язково вночі.

Головне, щоб не впійматися, щоб знову не потрапити п руки японської контррозвідки. Головне — виконати батькове доручення, перейти кордон!

Замислившись, продирався Володя крізь гущавину І віч-на-віч зустрівся з людиною в сірій сорочці і в брудних сірих штанях.

Невідомий був узутий в дерев'яні черевики — гета. З-під коротких штанів визирали голі ноги, аж чорні від бруду. В руках у нього бовталося невеличке відерце з білою фарбою і квач.

Чорні очі невідомого з цікавістю оглядали Володю. Якусь мить обидва мовчали, вивчаючи один одного. Володя зрозумів, що це був японський робітник. Сизоокий, засмаглий і простоволосий, стояв він перед юнаком, мабуть, і сам збентежений з несподіваної зустрічі.

— Здрастуйте! — перший привітався японською мовою Володя.

Японець чомусь швидко озирнувся навколо і вже потім відповів на привітання.

— Хто ти? — спитав він у юнака. — Ти росіянин?

Володя мовчав. Робітник, певне, помітив, що юнак зніяковів. Він підійшов ближче, зазирнув Володі знизу в очі і пошепки сказав:

— Я знаю, хто ти.

Володя швидко глянув на японця.

— Я знаю, — провадив той далі. — Вчора на лісорозробки приїздив поліцай і всіх нас питав, чи не бачили ми молодого росіянина… злочинця, який утік з тюрми… Ні, ні, я знаю. Він говорив про тебе…

Володя бачив, що брехати немає ніякої рації. Навпаки, тут треба казати правду. Коли японець захоче його виказати — ніщо не допоможе.

— Так. Я з Радянського Союзу, — сказав юнак.

Японець пильно глянув на Володю.

— Я думав, що ти — з білих. Я не знав, що ти з Радянського Союзу!

На його обличчі ясно позначились тепер і радість і велика тривога. Він глянув на ноги юнака, на його стоптані вкрай черевики, з яких визирали подряпані, скривавлені пальці, на подертий одяг і клацнув язиком.

— Кепська справа, — сказав він. — Ти далеко не втечеш. Ти, мабуть, і голодний?

Володя розумів кожне його слово.

— Так, я голодний, — відповів.

Тоді японець ще раз пильно озирнувся на всі боки і подав Володі знак іти за ним.

У ДРОВОРУБІВ

Вони йшли годину чи дві. Попереду — японець, за ним — Володя. Японець устиг розповісти, що він — дроворуб, старшина артілі, що його звуть Окума і що сьогодні він білою фарбою ставив знаки на деревах, які завтра мають спиляти дроворуби.

Незабаром Володя почув свист і вереск механічної пилки, яка підтинала стовбур. Долинули голоси людей. Юнак стривожився.

— Не бійся, — заспокоїв Окума. — Хазяїна нема, прикажчика нема. Вони навідуються нечасто. А робітники не викажуть, вір мені, як ясному сонцю на небозводі. Я знаю своїх товаришів. Не бійся.

Він привів Володю в невеличкий дерев'яний барак.

— Наша артіль — двадцять чоловік. Усі живемо тут. Я — Окума. А ти?

— Іван, — відповів Володя. Це ім'я японцеві легше було вимовити.

— Іван! — весело повторив Окума. — Іван! Радянський Союз! Совєто!

Він поставив перед Володею чашку з патто — стравою з квашених бобів. Юнак жадібно накинувся на їжу.

Тим часом Окума витяг з-під лавки пару дерев'яних черевиків і приміряв їх Володі на ногу. Черевики прийшлися якраз.

Увечері повернулися з роботи дроворуби. Їх було двадцятеро похмурих лісовиків, почорнілих, виснажених, з запалими щоками. Вилиці випинались, як гулі, повіки важко прикривали очі.

Вони входили в барак мовчки, мовчки зиркали на Володю і падали на широкий піл, який служив їм ліжком. У багатьох трусилися з перевтоми руки.

— Приїздив прикажчик, — сказав один з них, глянувши на Окуму. — Поїхав.

Під оком у нього був синяк. Окума зазирнув йому в обличчя.

— Моріта, що в тебе?

— Прикажчик.

— Я так і думав, — похитав головою Окума.

— Він знайшов, що в моєї пилки тупі зуби.

— О, в нього в самого зуби занадто гострі.

— Спиляємо, — сказав Моріта.

Володя глянув на нього пильніше. Це був старий японець-дроворуб.

— Спиляємо, — повторив він уперто. А як ніхто йому не відповідав, то він штовхнув ліктем сусіда і ще раз проказав, наче бажаючи почути від нього підтримку:

— Спиляємо. Га?

— Ми йому покажемо! — відповів сусіда.

Це був молодий парубок-дроворуб, як видно, не японець. У нього були великі прозорі очі, круглі, як у сови, і, довге каштанове волосся, зачесане назад.

Помітивши, що Володя дивиться на нього парубка, Окума сказав:

— Росіянин, як і ти. Хабаров. Хабаров — його звати.

— Дроворуб?

— Дроворуб. З нашої артілі. Гарячий. Хазяїнів не любить. Прикажчиків не любить. Робочий народ любить. Гарячий. Ти гарячий, Хабаров?

Парубок посміхнувся:

— Гарячий, Окума.

Потім японець голосно сказав:

— Присуньтеся всі ближче!

Усі попідводили голови, хто лежав — устали. Всі оточили тісним колом юнака й Окуму.

І тоді Окума коротко пояснив, хто такий Володя.

Спочатку запанувала в бараці тиша, а потім голоси загули весело й швидко. Володя побачив блискучі очі й усмішки.

В грудях раптом зросла надія на допомогу від цих спрацьованих людей, у яких так блищать зіниці від однієї згадки про Радянський Союз.

Не можна мовчати. Не можна таїтись. Це буде чудово, коли скрізь піде чутка про те, що потрапив у полон радянський учений із сином. І коли навіть йому, Володі, не пощастить дійти до своїх, то чутка полетить далеко-далеко і мусить дістатися через кордон.

Ці люди допоможуть. І Володя відверто розповів про все: про тайфун, про свого батька, про полон і катування. Сказав і про свій намір перейти кордон і повернутися до своїх, щоб швидше вирвати з рук поліцаїв батька.

— І звати мене не Іван, — закінчив він, — Звати мене Володимир Дорошук.

— Володимир Дорошук, — повторило кілька голосів, наче хотіли запам'ятати прізвище.

Дроворуби обговорювали становище пристрасно, всі разом. Де й поділися стомлені рухи та байдужість.

Старий Моріта говорив найбільше і лаявся, коли його не слухали. Тільки Хабаров, здавалося, найменше хвилювався, але наприкінці і він, скочивши на піл, гукнув:

— Все не те! Допомогти, допомогти, але як? Як допоможемо? Слухайте мене: його треба переправити через кордон. І це беру на себе я! Я!

З почуттям глибокої подяки глянув на парубка Володя.

— Підеш зо мною? — спитав Хабаров. — Ти — комуніст? Комсомолець? Так, так... Я доведу тебе до кордону. За три дні ми будемо там...

Сівши поруч Володі, він обняв його за плечі.

— Дорошук, — сказав він, — ми завтра підемо. Я тебе дуже люблю. Я сам — росіянин. Мій батько був політичний засланець. Тоді ще весь Сахалін належав Росії. Батько помер. Так трапилось, що я залишився на Карафуто.

Він важко зітхнув:

— Я теж дуже хочу в Радянський Союз. Я перейшов би з тобою кордон. Але в мене тут, на нафтовому промислі, наречена. Я не можу її залишити.

Йому було років двадцять. У нього були красиві губи й ніс з горбинкою. Коли він посміхався, на щоках у нього робились ямочки, як у дівчини. І тільки руки, порепані й загрубілі від роботи, доводили, що ця людина працює щодня нарівні з іншими дроворубами. Окума нахилився Володі до вуха й прошепотів:

— У тебе буде гарний провідник. Він добре знає тайгу. Він часто буває у всіх сусідніх артілях дроворубів і тримає з ними зв'язок. Тільки — тсс!

І, повернувшись до товаришів, Окума суворо сказав:

— Не забувайте, що язик бовтається на мотузку. Треба його міцно прив'язувати.

Присунувшись до Володі, він спитав:

— Скажи всім нам, чи є тому правда хоч завбільшки з рисове зерно, що в Росії немає ні одного поміщика, ні одного хазяїна?

І стало в бараці так тихо, що чути було, як шелестить під стелею крильцями великий нічний метелик. У розчинені двері дивився місяць і струмувала нічна тайгова прохолода.

Двадцятеро дроворубів застигли, боячись пропустити хоч слово з того, що вони зараз мають почути у відповідь.

— Немає жодного поміщика, жодного власника-хазяїна, — голосно відповів Володя. — Це велика правда, велика на весь світ, бо це правда Леніна, нашої партії.

Усі голосно загомоніли, і кожний навперебій питав:

— І поліцаїв немає?

— Немає і поліцаїв, — відповідав Володя.

— І жодного прикажчика?

— І жодного прикажчика.

— І ніхто не має права лаяти й бити робітника?

— Ніхто.

І знову всі загомоніли: "На світі є країна без поміщиків, без прикажчиків і поліцаїв. Варто ще жити на світі!".

Було вирішено, що Володя має відпочити, але баритись не можна. З'явиться прикажчик — доведеться ховатися. Завтра треба вирушати.

Юнак почував, як радісно завмерло в нього серце. Він перейде кордон? Невже цьому правда?

Він заснув у бараці на полу разом з лісорубами.

Рано-вранці його розбудив Окума. Він був схвильований.

— Що трапилося? — спитав Володя.

Окума швидко загомонів.

— Тобі з Хабаровим не можна гаятись. Треба вирушати зараз.

— А в чому річ? — занепокоївся Володя.

Тоді Окума тривожно сказав:

— Я вночі вийшов з барака і чув у тайзі борсуків.

Але Володя не розумів.

— Борсуків? Уночі?

— Ну да. Вони тут не водяться. Тим прикріше. Але я чув їхній стукіт ось так, як зараз чую твої слова.

— Який стукіт?

— Ти цього не знаєш. Але я знаю і все тобі зараз розповім.

У барак ввійшов Моріта.

— Це правда, що ти чув борсуків? — спитав він так само тривожно,

Володя подумав, що, можлива річ, мова йде не про звірів, а про поліцаїв. Може, їх тут звуть борсуками?

Проте виявилось, що Окума чув стукіт справжніх борсуків.

— Ти не знаєш, але я знаю, і Моріта знає, і багато-багато японців знають, — провадив далі Окума, — що борсук — перевертень і ненажера. Ночами борсуки приходять у гості один до одного й барабанять себе по надутому животу. Хто почує такий стукіт — трапиться з тим лихо. Вір мені, як ясному сонцю на небозводі.

— Але ж не я чув цей барабан, — заперечував Володя. — Мені нема чого боятись.

— Лихо мене знайде через тебе, — відповів Окума. — Мене скарають за те, що я сховав тебе. Я плескав у долоні, але не знаю, чи вмилосердив цим духа. Тобі треба зараз вирушати.

На порозі з'явився Хабаров.

— Вставай, Дорошук, — сказав він. — Нам справді треба йти. Чим раніше, тим краще. Хоч я не вірю в синтоїзьких[5] духів, але я вірю в поліцаїв, які іноді сюди навідуються. Артіль зараз виходить на роботу, а ми рушимо. Я добре знаю дорогу.

— Дорогу?

— Ні, звичайно, ніякої дороги немає, але є ведмежі стежки, є прикмети, є великий струмок, один і другий, вздовж яких нам треба йти, щоб не збочити.

За плечима в Хабарова висів очеретяний кошик.

— Це їжа, — сказав він. — Окума вже про все потурбувався.

Володя хутко встав. Справді, було б величезним безглуздям, коли б його тут застукали жандарми. Треба негайно йти звідси. Яке, зрештою щастя, що він натрапив на дроворубів, що він має провідника до самісінького кордону!

Дякуючи за притулок, Володя гаряче стиснув руку Окумі, хоч той, здається, і не звик висловлювати таким чином свої почуття.

Попрощався з тими дроворубами, яких зустрів біля барака, і разом з Хабаровим вирушив у глиб тайгових нетрів.

Озирнувся і побачив Окуму. Він стояв і плескав у долоні. Він просив у духа щасливої подорожі…

ПЕТРО ХАБАРОВ

Вранці тайга була непривітна й насуплена. Вона була наче мертва, застигла. Найменший подих вітерця не ворушив темно-зеленої хвої.

Тайга спала. Вона прокидається вночі. Тоді вона повна стриманого шепоту й таємничого шемрання. Тоді прокидаються її тихолапі мешканці, і їхні зелені очі світять, як фосфоричне сяйво гнилого пенька.

Хабаров ішов попереду. Він упевнено продирався крізь хащі, іноді озираючись на Володю, наче хотів переконатись, що той не відстав. Незабаром вийшли до струмка і довго йшли вздовж його русла, аж доки струмок не звернув кудись убік.

Усе частіше траплялися тайгові сопки, вкриті модринами. Дедалі сопки були все вищі й вищі, і незабаром Володя побачив справжню гору, яка здіймалася край невеличкої річкової долини.

Долина заросла осиками й березами, кущами бузини й шипшини. Висока, до пояса, густа трава зовсім ховала вузьку тайгову річечку. Її сталеву стрічку Володя побачив, лише зійшовши на схил сопки.

Вони йшли ледве помітною стежкою, що звивалася вгору. Хабаров пояснив, що стежку протоптали звірі, ходячи вночі на водопій.

Схил сопки вкривали ялини й смереки, але вище знову почався листяний ліс. Берези, осики та вільшина стояли навколо стіною. Стежка зникла, і Хабаров повів тепер Володю навпростець. Він таки справді добре знав напрямок.

— Ви, мабуть, бували на кордоні? — спитав Володя. — Ви так упевнено ведете мене, що я…

— Бував, — неохоче муркнув Хабаров, озирнувшись, і Володі здалося, що його обличчя потемніло.

— Бував. Там у мене деякі справи… Там працює мій брат… теж дроворуб…

В обідню пору посідали під кущем дикої смородини. Гора лишилась далеко, але попереду знову вставали сопки, одна крутіша від одної.

— Ні, треба спочатку попоїсти, — сказав Володя. — Я не подужаю натщесерце отих круч.

Хабаров розкрив кошика і витяг смаженого рябця.

— Це наш Окума промишляє. У нього є мисливська рушниця. Але полює він рідко, немає часу за роботою.

В консервній банці був варений рис.

— Я теж звик до цього, замість хліба, — вказав очима на рис Хабаров.

Він поставив перед Володею пляшку.

— Саке, — сказав він. — Її японці п'ють підігрітою, але нам буде і так добра.

— Дякую, я не питиму, — відмовився Володя. — Як я, п'яний, перейду через кордон?

— П'яний? Дурниці! Від саке? Та це ж рисова горілка, має всього двадцять градусів! Пий!

Хабаров відкупорив пляшку і подав її Володі. Юнак нерішуче повертів пляшку в руках і поставив.

— Пийте краще ви… товаришу Хабаров.

— От такої! Половина пляшки твоя. Спочатку ти мусиш випити. І потім ось що… Для тебе я не Хабаров, а просто Петя, Петро… Пий. Тільки — враз, хутко, не міркуючи. Ну?

"От причепився, як реп'ях", подумав Володя, взяв пляшку і ковтнув із шийки. Пекуча рідина, наче ножем, полоснула горло. Юнак закашлявся, на очах проступили сльози.

— Оце… така… саке? — ледве вимовив він.

— Пий, пий! Ну да, саке! Ти не будеш більше? Це чорт знає що таке! Я гніваюсь на тебе.

— Це… саке?

— Саке.

Неясна підозра заповзла в серце. Неймовірно, щоб оцей пекучий спирт був саке.

Хабаров сердито поставив пляшку в кошик.

— Коли так — я теж не хочу! — буркнув він.

Деякий час обидва мовчки їли м'ясо. Хабаров скоса зиркав на Володю. Потім удавано, як здалося Володі, посміхнувся.

— Ну, годі нам сердитись, — сказав примирливо. — Адже ми в тайзі. Нам треба бути друзями. Руку!

Він потиснув Володю за лікоть.

Над верховіттям дерев пропливав червневий лагідний день. Крізь просвіти в густому мереживі хвойного віття виднілися острівці блакитного чистого неба.

Десь угорі віяв вітрець, але внизу, під наметом з хвої, було тихо й задушливо. Тут завжди стояв присмерк, і тільки на галявинах сяяло сонце, колихалися квіти і дзвеніли комахи.

— Я не знав, що у вас є брат, — сказав Володя Хабарову, коли вони знову рушили в путь.

— Брат? Який брат? — здивувався той.

— Та ви ж недавно сказали, що у вас є брат, що він живе біля кордону.

Хабаров зніяковів.

— А, так, так! Звичайно. Брат, його звуть Сергій. Дивися — сірка!

Він нагнувся і наздирав з пенька модрини червонуватої камеді.

— Її жують, — сказав він, вкидаючи шматочок у рот. — Ясна від неї, кажуть, міцнішають.

І вони пішли далі.

— А батько ваш був політичний засланець?

— Чому ти кажеш мені "ви"? Адже ми — друзі. Мій батько? Ну да. Його засудили на довічну каторгу за замах на губернатора. Власне кажучи, його мали стратити, але саме трапилась якась амністія, чи що. Одно слово — смерть батькові замінили довічною каторгою. Дивися, який гриб. Але він отруйний. Гадючий, кажуть. Ти чув, як кричить гадюка?

— Сичить?

— Ні, кричить. Співає. Це буває вночі. Ось так: крю-крю-ю…

— Справді? Це моторошно.

— Або коли пугач кричить. Він плаче й регоче. Думають, що лісовик.

— А ведмеді? Часто трапляються?

— Ого, на кожному кроці. Тайга. Де ж їм жити, як не в тайзі?

— Я ще не зустрічав.

— Вони перші на людей не нападають. Ось вовки страшніші. Особливо, коли зграя.

Ішли деякий час Мовчки, а тоді Хабаров запитав:

— Ти любиш вино? Я люблю бургундське, наприклад, шампанське. В селище привозять. Там є невеличкий ресторан. Люблю погуляти!

— Хіба це дозволяє заробіток?

— Іншим не дозволяє, але мені…

Він замислився і облизав губи.

На вершині сопки, на кам'янистій кручі, червоніли стовбури сосон. Сонце сідало.

— Ми дуже добре йшли, — сказав Хабаров. — До того ж я повів навпростець. Ми вже зараз у прикордонній смузі.

— Невже?

— Так, так. Я сам не сподівався.

Володя схвилювався. Скоро кордон! Хабаров теж, мабуть, почував себе не зовсім добре. Він часто озирався на Володю, важко дихав, наче хтось стискав йому горло.

— Треба обережніше, — сказав він. — До кордону рукою подати.

Його рухи стали скрадливі, м'які.

— Мені треба зробити невеличку розвідку, — тихо сказав він. — Ти почекай мене тут.

Володя сів на траву, йому здалося, що Хабаров злякався і хоче його покинути. Коли це так — хай скаже правду. Треба дякувати вже за те, що довів до кордону, я далі…

— Не ворушися, жабо! — враз почув над собою Володя вигук свого провідника. — Не озирайся, а то — вб'ю!

Володя закляк.

— Вставай! — пролунала нова команда.

Не озираючись, Володя встав.

— Через кордон захотів? А цього не хочеш?

Хабаров блиснув перед юнаком лезом мисливського ножа — фінки.

— Думав, що я тебе справді прямісінько через кордон? Ні, жабо, до кордону далеко. Я знаю інший шлях. Зараз буде селище, ха-ха…

— Хто ж ти? — тихо спитав Володя..

— Хабаров. Тільки мій батько колишній офіцер, і його вбили ваші прикордонники. І я за батька вже добре ііомстився… Кроком руш!

— Ти віддаси мене японцям? Ти — шпигун?

— Не розмовляти! Йди вперед! Коли спробуєш озирнутись або… Одно слово — марш! Здорово я тебе…

— А що скажуть твої товариші-дроворуби? Окума?

— Хха, вони мені такі товариші, як і ти. Звичайно, я скажу, що привів тебе до кордону без жодних пригод. Ну, не спотикатись! Здорово я тебе… жжаба…

Блискавично з'являлись і зникали у Володиній голові плани втечі. Кинутися вперед і побігти, ховаючись за стовбурами дерев? Несподівано повернутись і стрибнути на провокатора?

Швидше, швидше! Далі буде вже пізно. Кроки? Сухе гілля тріщить під ногами?

Ні, це білка збила суху шишку з сосни. Хтось гукнув: "Стій!" Клацнув замок гвинтівки? Ні, це хрипло сміється шпиг:

— А ти не дурний, жжабо. Не схотів пити спирту. П'яного тебе я швидко б...

"Ось зараз побіжу!"

І нова думка вжалила. "Хіба можна залишити його живого? Адже він повернеться до Окуми, до Моріти... Він житиме з ними, оцей шпигун і провокатор, продаватиме їх..."

— Гей ти, не зиркай на всі боки, як заєць. Стій! Витягни назад руки, я їх скручу ременем. Чуєш ти жжаб...

Він не доказав. Володя вдарив його щосили головою в живіт. Провокатор глухо зойкнув і впав навколішки. Володя навалився на нього всім тілом і вибив у нього з рук фінку.

Шпиг закричав. Володя затулив йому долонею рота. Шпиг гукав на допомогу. Потім він замовк. Він зрозумів, що крик виснажує сили. Він боровся озвіріло, намагаючись ухопити рукою ножа. Ніж сковзнув схилом сопки.

Шпиг був дужчий за Володю, але Володя — гнучкий і спритний. Він в'юном вислизав з цупких обіймів, звивався вужем, але, здавлений раптом рукою за шию, впав на бік. Шпиг опинився зверху.

Володя чув, як він важко дихав. Шпиг прохрипів, стискуючи міцніше й міцніше шию Володі:

— Тепер буду кінчати...

Дихання перехопило. Невже він і справді задавить?

Володя підібгав ногу і з силою, як пружина, вдарив нею ворога в бік. Шпиг скоцюрбився, але шиї не випустив.

Юнак почував, що мине найбільше півхвилини, і все буде скінчено. Сили швидко занепадали. Тоді він відчайдушно сіпнувся, простяг руки і схопив шпига за ногу, З несподіванки той утратив рівновагу й беркицнув рядом з Володею.

Це була тільки мить. З завмиранням серця Володя побачив за два кроки ліворуч стрімке урвище. Коли пощастить зіпхнути туди шпига, він розіб'ється на смерть. Але може бути, що в останню мить, летючи вниз, на каміння, він потягне за собою і його, Володю.

Ця думка промайнула швидко, як блискавка, і в голові вже було рішення.

Володя з силою штовхнув шпига до урвища.

НЕВІДОМА БУДІВЛЯ

Приголомшений падінням, Володя глянув угору. Майже стрімка круча здіймалась перед ним. Десь угорі, на краю урвища, зазирали в провалля берізки. На юнака ще продовжували сипатися дрібні камінці й земля, але він лежав на невеличкому виступі, вхопившись руками за кущ.

Він живий. Він бачить угорі небо. Він швидко обмацав себе і зробив кілька рухів ногами й руками. Кістки цілі. Пальці скривавлені. Це дрібниці. Він живий! Так, він справді живий!

У перший момент він навіть забув про шпига. Потім враз схопився, шукаючи його поблизу очима.

Він побачив його далеко внизу. Шпиг лежав на камінні в проваллі нерухомою колодою.

Кілька хвилин Володя обмірковував становище. Він сам мимохіть здивувався ясності думок і своєму спокоєві в той час. Він швидко й уважно оглянув спуск у провалля Він не проминув очима жодного виступу на схилі кручі, жодного каменя й кущика.

Володя вирішив спуститись до шпига. Треба переконатися, що він мертвий. І крім того...

Це була чудова думка. Принаймні такою вона здалася юнакові. І він її має виконати будь-що. Але для цього треба спочатку спуститися в провалля. Однаково нагору не вилізеш. А провалля, напевно, має вихід.

Володя почав обережно спускатися. Це була важка й небезпечна робота. Ногою юнак намацував кожну точку опори, чіплявся за камені, хапався за траву й кущі.

Хабаров лежав нерухомо. Ясна річ, він був мертвий, його очі були заплющені, а в рот набилося землі. Він не дихав.

Володя пошукав у шпига в кишенях. Так. Те, що юнак сподівався знайти, є! Це був невеличкий папірець, посвідка, що Хабаров працює дроворубом на лісорозробках Фуксімо.

Крім того, в шпига було двісті паперових ієн[6], по двадцять у білеті, і багато срібних монет по п'ятдесят і двадцять сен.

Знайшов Володя й інший папірень-посвідку, що Петро Хабаров дійсно є син Михайла Хабарова, офіцера колишньої білогвардійської

російської армії. Ця посвідка була ретельно зашита в кишені штанів, і намацав її Володя тільки випадково.

Вкупі з посвідкою лежав невеличкий круглий жетон з міді, на якому була зображена розквітла хризантема і вибито номер 2008.

Володя довго міркував, що означає цей жетон і справжнє його значення розгадав тільки пізніше, коли потрапив у дуже критичне й небезпечне становище.

Юнак стягнув з шпига штани з дебелої "чортової шкіри" і надів їх на себе. Штани прийшлися якраз. Так само натягнув синю сорочку Хабарова. Тепер Володя скидався на справжнього дроворуба.

Посвідки, гроші й жетон сховав у кишеню і рушив проваллям. Насамперед, як вибратися звідси? З обох боків здіймалися майже стрімкі стіни. Треба якнайшвидше знайти вихід.

Гірська ущелина в один бік ширшала, цим напрямком і пішов Володя. Справді, він незабаром вийшов у невеличку долину з високою травою.

Насувалася ніч, над долиною безшумно шугали нічні птахи. Володя не знав, у який бік йому треба податися. Він загубив напрямок і ніяк не міг орієнтуватись. Лишилось єдине — чекати ранку.

Володя нарвав кілька оберемків соковитої трави й зробив собі м'яку постіль. Він ліг горілиць і дивився вгору. Небо облягли хмари. Десь недалечко кричав болотяний птах, навколо шепотіла висока трава, і комарі жадібно накинулись на юнака. Вони гули, співали, дзуміли на тисячу ладів — тонко, басовито, одні — протяжно, інші — похапцем. Від їхніх укусів горіла шкіра. Довелося заритися з головою в траву і сховати під сорочку руки.

Хоч як було зморене тіло, але від пережитого нервового напруження сон довго не приходив.

Що зараз робить батько? Що з ним? Може, закатований, помирає в ямі, і йому ніхто не подасть навіть кухля води?

Юнакові здавалося, що він злочинно згаяв безліч часу, коли кожна година дорога, коли кожна змарнована година може коштувати батькові життя.

Володя зривався на ноги, щоб іти вперед, швидше вперед, до своїх. Але ніч була темна, навколо стояла глуха тайга, і невідомо навіть було, в який бік іти.

Трава шепотіла під вітерцем, іноді вона шамотіла тривожно, наче толочила її лапа звіра. В такі хвилини Володя підводив голову і чуйно прислухався. Він шкодував тоді, що не знайшов і не взяв з собою гострої фінки, яку вибив з рук шпигуна.

Нарешті сон таки здолав юнака. Він прокинувся вранці, коли сонце вже золотило стовбури дерев на схилах сопки.

Володя знайшов озеречко, вмився і напився холодної прозорої води, настояної на пахучих травах та корінні. Потім він визначив напрямок по сонцю і заглибився в тайгову хащу.

Він ішов цілий день, іноді тільки сідаючи спочити на деякий час і ухиляючись убік, щоб назбирати не дозрілих ще ягід чи напитися води з болота або струмка.

Почало вже смеркатися, коли Володя побачив, що він збився з вірного напрямку. Коли це сталося, він і сам не міг сказати. Можливо, що він цілий день ішов у протилежний бік. А йому треба на північ, і тільки на північ!

Юнак перемочував під старою ялиною і, ледве тільки засіріло, знову рушив у путь, його мучив голод. Він знайшов на болоті гніздо з п'ятіркою зеленкуватих яєць; поквапно розбив одно з них, але побачив, що воно вже добре насиджене, з зародком. Голодний пішов далі.

Згодом Володя згадав про кремінь. Він легко знайшов пару гарних крем'яхів, але тепер невідступно думав про мох, про сухий ніжний мох, схожий на пух.

Володя вирішив будь-що-будь здобути вогонь. Як жалкував він, що не взяв у дроворубів сірників!

Він сів на пагорку і довго кресав кремінь об кремінь, доки мох не затлівся. Це була урочиста і відповідальна хвилина: займеться чи не займеться?

Він роздував іскри, доки вистачило легенів. Підкладав тоненькі шматочки сухої березової кори. І нарешті мох спалахнув, як порох. Вогонь перекинувся на кору, вона затріскотіла, як постріли.

Володі хотілося стрибати навколо вогнища. Він назбирав поблизу грибів і спік їх. Вийшло не дуже смачно, але юнак проковтнув їх з вовчим апетитом.

Володя поклав у кишеню кремінні і пішов далі. Перед тим він добре погасив вогнище, щоб не зробити пожежі.

Він умів розводити вогонь. Тепер можна було полювати, йому хотілося смаженого м'яса. Одного разу він сполохав рябця, але підбити його було нічим.

Юнак ішов бадьоро. Навколо стукали дятли. Він з голоду не загине, у всякому разі можна вбити дятла. Але цього не довелося робити. Володі чомусь здавалося, що це — останній день на Карафуто.

Цієї ночі він обов'язково перейде кордон і його затримають червоноармійці-прикордонники Юнак прискорював ходу. Він лютував, коли натрапляв на вітролом. Це дуже затримувало, вітролом був як дротяна загорожа, як тайгові траншеї або вовчі ями.

А потім почалися болота. Грунт двигтів під ногами. Володя знав, що це означає. Необережний крок — і можна загрузнути в трясовині. Юнак не хотів рискувати. Це буде страшне безглуздя — вирватися з японського полону і загинути в болоті. Безглуздішої смерті не вигадаєш.

Володя вирішив обминути болото. Трясовина тяглася, здавалося, без кінця-краю.

Сьогодні вже, мабуть, він не потрапить на кордон. І знову почалася смуга вітролому. Володя знесилився. Він упав на купу спорохнілого хмизу, відчуваючи, як бринять з утоми ноги.

Якесь недобре, зле почуття спустошеності й неясної тривоги не залишало юнака. Він чомусь підвівся на лікоть і почав пильно прислухатись, наче почув недалеко підозрілий шелест.

Він не міг зрозуміти, що з ним, звідки це непрохане безглузде почуття.

І зненацька пригадав шпига. Володя бачив його на дні ущелини між двома кам'янистими стінами тайгової синки. Він бачив його рот, повний землі, важкі повіки я довгими віями і подряпаний лоб.

Юнака мучила тепер думка — що, коли провокатор прийде до пам'яті? Що, коли він живий і лише знепритомнів? Адже він може повернутися до дроворубів, до Окуми і розповісти, що він, Володя, мовляв, пограбував його, хотів убити. Він може вигадати страшний наклеп. І йому, можлива річ, повірять.

А може бути й так, що шпиг зустріне японських прикордонників і попередить їх...

"Чому я не добив його?"

Потім Володя заспокоївся. Шпиг, безумовно, був мертвий. Череп негідника довгі роки лежатиме на дні гірської ущелини. Його обнюхуватимуть ведмеді й лисиці. Згодом тайговий мисливець знайде вибілений сонцем і дощем череп і з цікавістю штовхне його ногою.

Відпочивши, Володя перебіг вітролом, обминув болото і знову попростував на північ.

Жадана п'ятдесята паралель, напевне, вже була зовсім близько. Юнак уявляв її тепер як величезну рису, проведену через тайгу, гори й моря, яку можна побачити па власні очі й помацати руками.

Темно-зелений тайговий присмерк уже гуляв на галявинах, коли Володя несподівано вийшов на просіку. Юнак і злякався і зрадів. Він не мав сумніву, що просіка веде до якихось воєнних споруд на кордоні.

Незабаром Володя знайшов слід від автомобільних шин. Просіка служила зручною лісовою дорогою.

Юнак дуже хвилювався. У нього пересохло в роті і виступив на лобі піт. Лишився останній бар'єр — кордон. Перестрибнути через нього — і кінець поневірянням, кінець важкій мандрівці тайгою.

Хоч як зручно було йти далі просікою, але Володя звернув з неї і пішов обіч, продираючись крізь кущі й хащі молодих ялин. Цього вимагала обережність. На рівній, як лінійка, просіці юнака легко могло побачити чуже око.

Чим далі йшов Володя, тим більше росло в нього напруження. Наче і не було втоми. Ноги ступали еластично, майже беззвучно, ніби і не були взуті у дебелі дерев'яні черевики.

Всією істотою юнак відчував небезпеку. І дивно, його схвильованість зникла безслідно. Натомість усі почуття незвичайно загострилися. Він відчував надзвичайну ясність думок. Від його очей не могла сховатися навіть тінь, не те що кущ чи стовбур ялини. Найменше шарудіння примушувало його зупинятись і всім тілом припадати до дерева.

Ворог міг бути тут, за кілька кроків. Він міг притаїтися за кожним кущем чи трухлявим пеньком. Він міг іти назирці за Володею, чекаючи зручної хвилини, щоб гукнути: "Стій! Руки вгору!"

У густому присмерку в кінці просіки показалися невідомі будівлі. Володя ліг на землю і поповз. Він побачив дуже високий паркан. За парканом височіли будинки. Труби на дахах чітко вимальовувалися на вечірньому небі.

Це міг бути прикордонний пост. Тільки чому так багато будинків? Володя нарахував п'ять, але їх було, мабуть, більше — не можна було розглядіти за дахами.

Підповзши ближче, юнак побачив, що паркан обнесений двома рядами колючого дроту.

"Як фортеця, — майнула думка. — Що це за будівлі в глухій тайзі?"

Жодний звук не порушував тиші. З тривогою, підвівши голову, дивився Володя на "фортецю". Ні, це не був прикордонний пост. Це дуже схоже на концентраційний табір.

В цю хвилину юнак ясно почув, як десь недалеко хруснула суха гілочка. Він припав до землі, злився з нею.

Цей звук у тайговій тиші міг означати смертельну небезпеку. Гілочка могла тріснути під ногою японського прикордонника.

Володя чуйно прислухався, затамувавши подих. Якась нічна комашка лазила на стеблинці біля самісінького носа юнака. Потім вона перелізла Володі на шоку. Він не поворухнувся. Можливо, що це була волохата гусениця, бо незабаром щока засвербіла.

Юнак лежав нерухомо. Коли недалеко був ворог, він мусив себе показати. Проте ніщо не порушувало тиші. Володя зітхнув з полегкістю.

Але незабаром він знову почув якісь дивні звуки. Вони долинали від будівель, з-за високого паркана. Це було схоже на чахкання парової машини. І враз спалахнули електричні ліхтарі,

Освітлена" електрикою, блищала на дахах бляха. Одну хвилину юнакові здалося навіть, що він чує глуху розмову за парканом.

Володя лежав, причаївшись серед листя густої папороті. Треба було діяти. Не можна ж ночувати під стінами невідомих будівель у тайзі.

Юнак був переконаний, що він бачить перед собою японський концентраційний табір, його навмисне побудували в тайзі, подалі від людських очей.

Навколо стояла темрява. Ніщо не порушувало глибокої тиші. Тільки глухий шум парової машини долітав до Володі.

Раптом юнак здригнувся. В нічній тиші пролунав дикий крик, розпачливий зойк. Він пролунав і раптом обірвався, наче тому, хто кричав, враз затулили рота.

Розпач і передсмертна туга людини, яку ведуть на страту, вчувалася в тому страшному покрикові. Володя весь тремтів, наче його трусила жорстока пропасниця.

За цим парканом, за огорожею з колючого дроту, страждали люди. Скільки їх — ув'язнених, схованих у концентрційному таборі від друзів і товаришів, у тайговій глушині?

І найгірше те, що Володя був безсилий, він не мав ніякої змоги допомогти їм. Та й чи має він зара право рискувати? Хіба його батько не покладає на нього, на сина, всі свої надії визволитись?

Ні, це безглуздя наражатися тепер на небезпеку. Геть далі від цього місця, поки не пізно!

Легке, майже невловиме шарудіння ваз виникло позаду юнака. І в ту миль, коли Володя, припавши до землі, хотів озирнутися, щось важке безшумно звалилось йому на спину. Він почув, як клацнули зуби звіра, і ніс упіймав гострий запах псини.

ОФІЦЕР ДОПИТУЄ

Хтось підійшов ззаду безшумними, легкими кроками і тихо покликав:

— Гохан! Гохан!

Володя відчув, що пес відпустив його. Тоді той, невідомий, що підійшов, коротко наказав, японською мовою:

— Спокійно!

Він брутально схопив руки юнака і скрутив їх за спиною мотузками.

Володя весь час відчував на своїй шиї гаряче дихання пса, чув його глухе ричання і знав, що тільки треба трохи поворухнутися, щоб собачі зуби вп'ялися в тіло мертвою хваткою.

— Встати! — наказав невідомий.

Володя не встиг отямитись, як на очі йому лягла хустка. Ззаду, на потилиці, напасник міцно зав'язав її. Потім він покликав пса і знову коротко наказав:

— Вперед!

Узявши Володю за зв'язані ззаду руки, невідомий легкими поштовхами вказував йому, куди йти.

Юнак повільно йшов із зав'язаними очима, чуйно прислухаючись до звуків, що виникали біля нього, намагаючись угадати, куди його ведуть.

Звичайно, в табір.

Стукіт. Рипить хвіртка. Вона рипить важко, повільно відчиняючись. Так риплять масивні залізні ворота.

Розмова двох людей, мабуть, вартових, — коротка, кваплива. Володю ведуть, здається, довгим коридором.

Сходи на другий поверх. Хтось підтримує юнака за лікоть. Його вводять у якусь кімнату й зривають з очей хустку. Світло сліпить очі, він зажмурюється. Потім бачить за столом японського офіцера в кітелі.

— Хто ти такий? — питає офіцер.

Солдат-вартовий з двома зірочками на погонах підштовхує Володю ближче до столу.

— Хто ти такий, я питаю? — повторює офіцер, мацаючи юнака швидкими очицями з ніг до голови.

— Я — дроворуб, — відповів Володя. — Я працював на лісорозробках Фуксімо і…

— Чому ти опинився в цих місцях?

— Я покинув лісорозробки і шукаю іншої роботи.

— А що ти робив біля… біля огорожі?

— Я заблудився. Гадаю, що в тайзі це звичайна річ. Я натрапив на просіку і, зрозуміло, пішов нею, сподіваючись вийти до житла.

— Ти знаєш, куди ти потрапив?

— Ні, я цього не знаю.

— Отже, ти — дроворуб?

— Дроворуб.

— Ти — росіянин?

— Так.

— Звідки ти знаєш японську мову?

— Я дуже давно, з дитячих років, живу в Японії.

Офіцер продовжував обмацувати постать Володі очима.

— Я знаю, хто ти, — нарешті, сказав він.

— Дроворуб.

— Ти можеш говорити, що ти хочеш. Але я знаю. Ти — шпигун.

Він натиснув кнопку, і в кімнату ввійшло двоє солдатів без гвинтівок.

— Обшукайте його.

Офіцер з цікавістю розглядав кремені, знайдені в кишенях у Володі.

— Що це? — спитав він.

— Ви бачите — кремені.

— Але навіщо ти їх носиш з собою?

— Як талісман. Ці камінці знайдені в шлунку борсука. Вони приносять щастя.

— Зустрітися з борсуком — це приносить лихо. Так каже простий народ.

— Але камінці, знайдені у борсука в шлунку, — інша річ. Я сам чув, як борсуки б'ють себе в живіт, і почути це — нещастя. Але кремені, кажу, зовсім інше.

— Ти погано розмовляєш японською мовою. Ти приїхав з Росії?

Офіцер розгорнув знайдені в кишенях у Володі довідки.

— Ти — син Хабарова? — спитав він іншим тоном. — Чому ти раніше мовчав про це?

— Ви мене про це не питали.

І тут трапилося диво. Офіцер вертів у руках мідний жетон з вибитою на ньому хризантемою. Його обличчя розпливлося в широку усмішку.

— Номер дві тисячі вісім, — голосно прочитав він. — Чому ж ти мовчав і про це?

Володя не знав, що відповідати. Він-бо не розумів, що означає цей жетон. Офіцер спитав:

— Ти давно працюєш… ну, в таємній поліції?

І тут Володі стало все ясно. Це був значок шпига. Набравши байдужого вигляду, юнак промовив:

— Пане офіцер, я не маю ніякого права нікому про це розповідати. Крім того, тут знаходяться прості солдати…

Офіцер схаменувся.

— Не можу заперечити, що ви маєте рацію. Ви справді син Хабарова?

— Син Хабарова.

— Капітана Хабарова?

— Так.

Офіцер щось обмірковував. Він ще не зовсім повірив.

— А чому в такому разі ви працюєте дроворубом? Син капітана, і…

— Я мусив працювати серед дроворубів… чи ви мене розумієте?

— І, нарешті, останнє запитання: де зараз ваш батько?

— Хіба ви цього не знаєте, пане офіцер?

— Ні, напевно не знаю. Він зараз, якщо я не помиляюсь, здається в Токіо.

— Ні, ви зовсім невірно поінформовані, пане офіцер. Мого батька вже нема. Його вбили радянські прикордонники.

Офіцер шумно встав з-за столу.

— Ви — голодні?

— Коли можна, я охоче б…

— Будь ласка. А про вашого батька я, звичайно, чув. Він загинув, як герой. Зараз вас проведуть у кімнату. Прошу пробачити, але доведеться знову зав'язати вам очі хусткою. Такий порядок. Інструкція. Ще раз пробачте. Довідки, жетон і гроші залишаються поки що в мене. О, не турбуйтесь, ніщо не пропаде. Ви хочете щось сказати? Я слухаю.

— Щодо талісмана… Ви розумієте, що я не надаю йому особливого значення. Але… пробачте, я трохи вірю забобонам. Що ж поробиш — так мене виховано.

— Камінці ви можете одержати.

— Ні, ні! Мені просто трохи соромно перед вами. Але, коли весь час маєш небезпечну роботу, мимоволі зробишся забобонним.

— Прошу, прошу. Я вас розумію. Я сам не минаю храмів Інар[7], хоч вірю тільки в імператора.

Вартовий зав'язав Володі очі і відвів його в застелену циновками кімнату. Тут не було ні столу, ні стільців, але в кутку лежало кілька подушок з повишиваними на них золотими фазанами. Той же вартовий приніс у чотирикутній чашці рис і м'ясо.

Володя добре повечеряв. Але не йшла в нього з голови думка — чи справді повірив офіцер? Довідка й жетон — речі красномовні, але не настільки, щоб переконати хитрого й підозріливого самурая.

Юнак підійшов до дверей і легенько штовхнув їх. Двері… відчинились! Двері були не замкнені!

Проте, як тільки Володя висунув голову, біля нього з'явився вартовий.

— В коридорі нема нічого цікавого, — сказав він. — Крім того, тут протяг.

— Я не боюся простуди, — відповів Володя.

— Але я відповідаю за ваше здоров'я. Молодим людям шкідливо пізно лягати спати.

І він зачинив двері.

"Самурай не повірив", подумав Володя.

Але міркуючи далі над своїм становищем, юнак прийшов до висновку, що вартовий — це ще нічого не значить. Не можна забувати, що це не ресторан, а концентраційний табір. Вартові тут стоять, певно, на кожному розі.

Володя підійшов до вікна. Воно було кругле, з кольорового скла. Широке подвір'я яскраво освітлювали електричні ліхтарі. Двоє солдатів повільно ходили взад і вперед. Багнети тьмяно блищали, і Володя чомусь дуже гостро відчув у ту хвилину їх холодний, нещадний блиск.

На протилежному кінці подвір'я стояв низький і довгий дерев'яний будинок. Круглі вікна його поблискували строго, як окуляри.

Подвір'я раптом сповнилося людьми. Вони йшли поодинці і невеличкими групками по двоє, по троє, одні, розмовляючи між собою, інші — понуро, похнюпивши голови, наче пригнічені важкою втомою. Всі вони були одягнені в білі халати й білі берети, як лікарі. У кожного на боці висів протигаз.

Їх пройшло подвір'ям чоловік з двадцятеро. Всі вони зникли в довгому присадкуватому будинку.

"Що це за люди в халатах? Лікарі?"

Володя губився в здогадах. Зрештою, все це зовсім не схоже на табір для ув'язнених.

Він хутко відскочив від вікна, бо в двері хтось постукав. Це був уже знайомий офіцер.

— Дозвольте зайти? Я прийшов пересвідчитись, чи вам нічого не треба.

Він стукнув закаблуками. Його кругле, місяцеподібне обличчя зображувало надзвичайну ввічливість і готовність до послуг. Але Володя бачив, що самурай прийшов з якоїсь іншої причини. І справді, він незабаром спитав:

— Я гадаю, що вам не відоме місце, де ви перебуваєте?

— Я хотів би почути від вас.

Обличчя офіцера набрало враз непроникливого виразу.

— Коли ви це вже знаєте, мені не доводиться…

— Ні, я не знаю цього напевно.

Офіцер докладав великих зусиль, щоб розгадати, чи знає що його в'язень. Він напружено ловив кожне Володине слово, кожний відтінок його голосу.

— Ви не знаєте напевно, але ви догадуєтесь? Чи не так?

"Чому він так добивається від мене відповіді?"

— Так, я догадуюсь.

— Отже?

— Я думаю, що я потрапив…

Офіцер напружив увагу, його очі застигли. Але усмішка не сходила з губ.

— … в концентраційний табір, — закінчив Володя.

Офіцер, як здалося юнакові, полегшено зітхнув.

— О, ні, — похитав він головою. — Не табір. Але ви не намагайтесь про це довідатись, це для вас може бути не зовсім корисно.

— Спасибі за пораду. Хоч я не розумію вас.

— Буває корисним не розуміти.

І він знову елегантно, як перед жінкою, пристукнув закаблуками.

ПРОФЕСОР АЮГАВА

Володя прокинувся. В кімнаті було темно, і юнак вирішив, що надворі ще ніч. Але тонкий сонячний промінь несміливо простягся на підлозі.

Володя підійшов до вікна. Воно було затулене знадвору, і промінь пробивався крізь єдину невеличку щілину. Отже, вночі, коли юнак спав, вікно затулили. Це, звичайна річ, було зроблено для того, щоб Володя не міг спостерігати, що робиться на подвір'ї.

Юнак знову відчув себе в'язнем. У нього віднято не тільки волю, а навіть денне світло.

Ніч минула тривожно. Володя бачив кошмарні сни. Але вранці, побачивши затулене вікно, юнак знову відчув, що кров у нього гаряча й бурхлива і що він має досить сили, щоб не стати навколішки перед самураями.

Цілий день просидів Володя в темній кімнаті. Двічі приносив їжу вартовий, але юнак майже нічого не їв. Мучила невідомість Напевно, самураї довідалися, хто він. Що його чекає?

Тривожили думки: куди він потрапив? Чи можна вірити офіцерові, що це не концентраційний табір? Яка, нарешті, різниця! Однаково він ув'язнений самураями! Чи то ж доведеться тепер утекти?

Яке безглуздя! Бути на волі і знову потрапити в полон!

Були хвилини, коли сльози душили Володю. Потім підповз розпач. І тоді мимоволі з'являлася думка про те, чи не краще все скінчити? Дуже просто — розбігтися, нахилити голову і з розгону — тім'ям об стіну!

Володя докоряв сам собі, лаяв себе.

— Боягуз! — шепотів він. — Ти злякався? Батько сподівається твоєї допомоги, а ти думаєш про самогубство!

Він шукав найдошкульніших, найуразливіших слів. Він кусав собі губи, він проклинав свою легкодухість,

І розпач минав. Було гірше, коли, катований, лежав він у самурайській в'язниці, коли так далеко були всякі надії на порятунок. Народжувалось переконання, що все можна перемогти.

І юнак готовий був як слід зустріти офіцера. Ще в коридорі почув Володя його кроки й голосну розмову з вартовими.

Офіцер увійшов веселий, з усмішкою, яка не сходила з його обличчя. В ту ж мить у кімнаті спалахнула електрична лампочка.

— Вам доведеться пробачити нам за деякі неприємності, яких ви зазнали, — офіцер махнув на вікно. — Я вже віддав наказ зняти запону…

— Яке ви маєте право знущатися з мене? — гукнув Володя.

Офіцер простяг юнакові цигарку.

— Не курите? Даремно. Хвилюєтесь теж даремно. Я виконував відповідні інструкції. Повинен вам сказати, що ми довідувалися про вас у головній конторі лісорозробок Фуксімо. Ви самовільно залишили роботу і навіть не схотіли одержати платні, яку контора утримала з вас як штраф. Тепер усе гаразд, хоч вашу особу ще перевірить особисто представник поліції. Я можу повернути вам ваші документи.

Офіцер простяг довідки і жетон.

— Гроші вам теж повернути, чи, можлива річ, вам спаде на думку віддати частину їх мені на схованку?

Володя зрозумів. Офіцер вимагав хабара.

— Пан офіцер, — відповів юнак, — безперечно, може залишити на схованку п'ятдесят ієн.

Володі не шкода було віддати всі гроші, аби офіцер випустив його звідси. Але назвати більшу суму він побоявся, — це могло викликати зайве підозріння.

Офіцер з чарівливою усмішкою відрахував Володі сто п'ятдесят ієн. Про срібні гроші він "забув".

— Розумію, — сказав він, — що таку суму, як у вас, звичайний дроворуб не заробить. О! У вас є інший надійний заробіток.

Володю дуже стурбувало, що його має перевіряти поліція. Можливо, що його перевірятиме Лихолєтов. Коли навіть і не він, то однаково небезпека викриття надто велика.

— Коли у вас немає для мене ніякої роботи, — сказав Володя. — то я гадаю, що мені можна вільно покинути ваші володіння, пане офіцер.

— Володіння! Хі-хі-хі… Це ви сказали надзвичайно влучно. Дійсно, я — комендант цих… володінь. Будемо друзями. Я — Фудзіта.

— Пане Фудзіта, я пам'ятаю вашу пораду не цікавитись місцем, куди я потрапив. Але я повторюю своє запитання: чи вільно мені…

— Пробачте, — перебив офіцер, — я зовсім не гадав залишити ваше запитання без відповіді. Ви, звичайно, вільні, але вам не вільно вийти звідси. Тобто я хотів сказати, використавши ваш дотепний вислів, — не вільно залишити мої володіння. Це залежить, на жаль, не від мене, але закону не можна переступити.

Володя зрозумів, що офіцер хитрує. Ніякої волі не було. Він, Володя, залишився в'язнем.

— Я дуже дивуюсь, — сказав він. — У ваших словах протиріччя.

— Я вам скажу одно слово, незважаючи на те, що порушую інструкції, — посміхнувся Фудзіта, — і ви перестанете дивуватись. Це слово — "лабораторія". Далі прошу мене не розпитувати, хоч як, повірте, мені прикро звертатися до вас з таким проханням. Але інструкція вище над усе. в тому числі і над власними почуттями особистої приязні до вас. Тим паче, що нам час іти.

Володя насилу розумів швидку й плутану мову офіцера, але останнє його речення збентежило.

— Йти? Куди йти, пане Фудзіта?

— О, не турбуйтеся. Це зовсім близько. В цьому ж приміщенні і навіть на цьому ж поверсі. Пан професор Аюгава хоче вас побачити. Я

говорив йому про вас. Ви з'явились у нас дуже доречно. Пан Аюгава давно вимагає помічника. О, це дуже легка робота. Мова йде про технічного помічника, який був би добре письменний і знав би дещо з хімії. Маю надію, що ви…

— Дещо знаю.

— Чудово! Пан професор скаже вам своє останнє слово, яке. треба гадати, так само буде приємне для вас. як і для мене.

В супроводі офіцера Володя вийшов у коридор. Вартовий стояв біля дверей, оббитих чорною шкірою. Фудзіта проминув вартового. Коридор був дуже довгий. Навколо стояла тиша. Здавалося, що в будинку ніхто не живе.

Ноги м'яко ступали по циновках, якими була застелена підлога. Нарешті офіцер зупинився біля низеньких дверей, зовсім непомітних у глибокій ніші.

— Ми прийшли, — сказав він. — Квартира професора Аюгави.

Шаркнувши ногами перед дверима і стукнувши закаблуками, Фудзіта обережно натиснув кнопку.

Відчинив зморщений дідуган, невеличкий і жвавий, з чіпкими руками. Верхня губа не прикривала кінських жовтих зубів, і це було дуже схоже на те, що дідуган весь час посміхається.

Відчинивши, він швидко й безшумно побіг у покої. Володя помітив, що старий узутий у м'які сандалії з чорної повсті.

Фудзіта, не перестаючи шаркати на ходу й пристукувати закаблуками, пішов слідом за дідуганом.

— Професор Аюгава, — шепнув він Володі.

Дідуган уже сидів за письмовим столом і кивав звідти голим блискучим черепом. На професорі було тепле ватяне кімоно — дотеро, але він весь час щулився, наче йому було холодно.

Володя швидко оглянув кімнату. Вона була застелена циновками, в кутку стояв письмовий стіл і кілька бамбукових крісел. Під їх ніжки були підбиті широкі дощечки, щоб не псувати циновок. Блакитні стіни були голі, їх прикрашала лише велика карта Азії.

На столі перед дідуганом стояло письмове приладдя з жовтого каменю та статуетка, яка зображала трьох мавп — сліпу, глуху і німу. У великому розгардіяші по всьому столі були розкидані книжки, деякі з них розгорнені, інші з закладками з шовкових кольорових стьожок.

Фудзіта вклонився і вказав на Володю.

— Ось та молода людина, про яку я говорив вам, пане професор.

Аюгава притулив рупором до вуха долоню — він недочував. А через те що офіцер далі нічого не казав, надів окуляри і пильно й довго дивився на Володю, вивчаючи його, наче якусь небачену істоту.

Певно огляд задовольнив дідугана. Він швидко закивав головою і, кутаючись у дотеро, показав Володі на крісло. Юнак сів, а Фудзіта, попросивши пробачення і шаркнувши ногами, вийшов.

Аюгава потягся до розгорненої книжки і почав читати, не звертаючи далі ніякої уваги на Володю. Світло від лампи затіненої абажуром, падало на нижню половину обличчя професора, лишаючи лоб, очі й півноса в тіні. Але це не заважало юнакові добре роздивитися дідугана.

І чим більше спостерігав його Володя, за читанням, тим настирливіше з'являлась думка, що Аюгава страшенно скидається обличчям на стару бабу. Ось він поворушив верхньою голою губою з борозенками дрібних зморщок, наче відганяючи муху. Ось він почухав п'ятірнею за вухом. Ось підпер підборіддя долонею…

Кожний цей рух нагадував Володі старих ойроток або тунгузок, і юнак зовсім не здивувався, коли професор відклав нарешті книжку набік і заговорив зовсім баб'ячим, пискливим голосом.

Несподіваним було лише те, що Аюгава звернувся до Володі чистою російською мовою:

— Петро Хабаров? Так, здається, юначе, тебе звати? І твій батько загинув на кордоні?

— Так.

Аюгава ворухнув губами, в його очицях майнув якийсь незрозумілий вираз. Він поринув у спогади.

— Тридцять чотири роки тому, — сказав він, — мені не раз доводилось переходити через японо-російський кордон. Перед тим я три роки вивчав російську мову. І вивчаю й зараз. Я готовий хоч зараз знову…

— Перейти кордон?

Аюгава пильно подивився на Володю.

— Ти знаєш, юначе, що звідси нікого не випускають?

— Чув. Але не зовсім розумію, в чому річ.

— Звичайно, мене, наприклад, коли б я схотів, випустять. Але ж я відомий учений. Про мої досліди тут не повинна знати жодна людина. Про це дуже пильно, будь певний, дбає генеральний штаб армії. Завтра вранці ти допомагатимеш мені в лабораторії. А зараз — спати. Постели мені.

— Я повинен вам стелити?

— Швидше, — писнув Аюгава, підводячись з-за столу. — Ходімо, я покажу, як це робиться.

У сусідній кімнаті під стіною лежав на циновках матрац — футон, набитий бавовною. Вкривався професор теплою ватяною ковдрою, а зверху клав ще своє кімоно-дотеро.

— Я родом з півдня, — пояснив він. — Мені тут завжди холодно. Моя кров не гріє мене.

Його баб'яче голе обличчя, здавалося Володі, аж посиніло, наче з морозу. Коли він показав, як треба стелитися, його чіпкі руки метнулись до вікон і завісили їх товстими шторами. Потім Аюгава повернувся в свій кабінет до письмового стола і натиснув кнопку. Прийшов Фудзіта.

— Він придатний, — сказав Аюгава. — Однаково мені вже набридло просити вас.

— Маю сміливість знову і знову довести до вашого відома мою думку, що не буде чудовий помічник, бо я ніколи не помилявся в людях.

— Можна йти, — махнув рукою Аюгава.

Фудзіта знову повів Володю знайомим коридором. Вартові чемно розступилися перед комендантом.

Спустившися на перший поверх, Фудзіта почав обережно сходити крутою драбинкою вниз, у підвал.

— Тримайтеся за поруччя, — попередив він, — бо мені болюча навіть думка, що ви можете впасти і в кращому випадку ушкодити ніс, у гіршому, чого я навіть у думці, смію запевнити, боюсь припустити, — зламати ногу.

Комірчина, куди комендант привів Володю, була тісна й задушлива. Електрична лампочка спускалася зі стелі. Вгорі, нарівні з подвір'ям, виступав квадрат невеликого вікна. Тут, мабуть, і вдень було напівтемно. Під стіною лежали матрац і подушка.

— Це ваша кімната, — сказав Фудзіта. — Тут ви житимете. Власне — спатимете. Весь ваш час забиратиме лабораторія. Але спочатку я маю звернутися до вас з великим проханням з приводу однієї дрібнички, заради якої я навіть не насмілився б турбувати вас, коли б цього не вимагала інструкція, яка передбачає багато дечого, що нам з вами, безумовно, здається не зовсім зрозумілим. Прошу, будь ласка, дайте підписку.

— Яку підписку?

— О, кажу ж, що тільки інструкція змушує мене турбувати вас. Підписку, що навіть тут, у межах лабораторії, ви нікому не скажете жодного слова про те, що тут побачите й почуєте.

Володя повільно взяв у Фудзіти автоматичну ручку, уважно прочитав заздалегідь приготовлений текст і поставив під ним підпис: Петро Хабаров.

ЗАЛІЗНІ ДВЕРЦЯТА

Коли Фудзіта пішов, Володя ліг на матрац і спробував заснути. Не спалося. За стіною чути було одноманітний гул. Юнак подумав, що то працює динамомашина.

У комірчині стояла задуха. Матрац довелося відтягти від стіни, бо вона була гаряча.

"Сюди б посадити пана професора! — подумав юнак. — Нагрівся б"

Володя підійшов до дверцят і відчинив їх. Просто перед собою побачив драбинку, яка вела нагору, а ліворуч — ще одні дверцята, над якими ледве блимала електрична лампочка.

Володя прислухався. Саме за цими дверцятами чути було той одноманітний гул, що долітав у комірчину.

Якусь мить юнак стояв у нерішучості, і потім сіпнув дверцята до себе. Вони розчинились, і Володя опинився у великому підвальному залі серед гудіння й сичання пари. Освітлені рожевими спалахами перед топками могутніх казанів поралися робітники в шкіряних фартухах. Чорною широкою биндою біг ремінний шків повітродувки. Клацали дверцята топок: дві вагонетки, гуркочучи коліщатами, раз у раз підвозили дрова; шипіла, свистіла, сичала пара; десь зовсім близько булькала і клекотіла вода…

Володя стояв збентежений. Він не сподівався побачити таке видовище. На юнака ніхто не звертав уваги. Він підійшов до робітника і запитав, навіщо топлять казани. Адже надворі літо.

— Хіба ти не знаєш. — блиснув робітник білими зубами, — що пара потрібна для лабораторії?

Далі Володя нічого не розпитував. Він обійшов навколо все приміщення, ледве не потрапивши під коліщата вагонетки.

"Пара для засекреченої лабораторії, про яку піклується японський генеральний штаб", подумав Володя.

Від цієї думки стало тоскно й тривожно на серці. Тікати треба звідси якнайшвидше. Володя добре запам'ятав слова коменданта, що його, Володю, ще перевірятиме поліція. Звичайно, це має бути жандармерія — найлютіша з усіх видів японської поліції.

Тікати? Легко сказати! Перед очима Володі постав височезний паркан, два ряди колючої огорожі з дроту, крізь який, певно, пропущено електричний струм, і вартові.

Захотілося зараз же в комірчину, щоб лягти і на самоті ще і ще раз добре обміркувати своє становище.

Володя відчинив перші, на які потрапив, двері. Спочатку він навіть не помітив, що заблудився. Юнак опинився в коридорі з кам'яною підлогою.

Щось глухо заричало. За два кроки перед Володею стояв величезний рудий дог, заступаючи дорогу. Шерсть на спині пса наїжилась, він вишкірив білі ікла.

Юнак злякано позадкував і в цю мить почув дивний горловий вигук:

— Гохан! Гохан!

Враз згадався напад собаки в тайзі, біля колючої огорожі.

— Гохан! — мимоволі вирвалось у Володі.

Він побачив велетенського зросту косооку людину з револьвером на боці. Косоокий мукав і мекав, допомагаючи собі руками. Він був німий,

але вмів вимовляти одне єдине слово "Гохан", яке кілька разів повторив, кличучи собаку.

Володя поклав руку на серце і вклонився. Японець велетень зробив у відповідь такий же рух. Гохан відійшов і ліг, поклавши морду на лапи, весь час насторожено не зводячи очей з Володі.

— Що ви тут робите? — запитав юнак.

Було видно, що японець зрозумів запитання. Він озирнувся, потім похитав головою, поклавши собі палець на губи. Можна було подумати, що він повідомляє таким чином про свою німоту, але Володя зрозумів правильно: "мені заборонено відповідати".

Щоб перевірити, Володя запитав:

— Як звати собаку?

— Гохан! Гохан! — з готовністю вимовив японець. Певно, заборона відповідати не стосувалась імені пса.

Дог, почувши своє ім'я, скочив на ноги і знову сердито заричав.

Володя посміхнувся:

"Німому заборонено розмовляти — чудасія! Це подвійна заборона!"

Самураї, мабуть, мали рацію поставити тут німого. Володя помітив за його широкою спиною залізні дверцята з засувом і замком.

— Як вас звати? — запитав Володя. — Ви сторож? Кого ви стережете?

В очах у вартового ясно можна було прочитати тепер страх. Він страшенно замотав головою, замахав руками і водночас почав наступати на Володю, відтискуючи його до виходу.

Вихід був інший, не той, яким Володя увійшов сюди.

Треба було пройти повз кімнату, повну кліток. Крізь відчинені двері Володя побачив двох робітників-японців, які годували в клітках тварин, і зайшов до кімнати.

Нестерпний сморід ударив у ніс. У клітках вищали, гавкали, стрибали, чекаючи м'яса, десятки псів. Переважно це були безпородні дворняги, але між ними багато було й таких, що. безперечно, мали в собі благородну кров вівчарок або лягавих.

В інших клітках бігали білі пацюки й морські свинки, але найбільше було кролів. Білі, сірі, чорні — вони рухливою зграєю сповнювали величезні клітки.

У невеличких приміщеннях сиділи самітно кролі й собаки, відокремлені від інших. На цих самітників сумне було дивитися. Були вони нерухомі, настовбурчені, очі в них утратили свій блиск, були каламутні, напівзаплющені. Володя помітив, що в деяких з цих хворих тварин навіть шерсть набрала якогось зловісного зеленкуватого кольору, наче була оббризкана отруйною рідиною.

Юнак догадався, що це — віварій. З цієї кімнати тварини потрапляють під ножі вчених-дослідників. І ті відокремлені кролі та напівживі пси вже, безперечно, побували на столі хірурга,

Та ні, зовсім ні. Якого хірурга? Володі стало навіть досадно на свою недогадливість. Хірург тут ні до чого. Тварини призначені в жертву смертоносному газові! Ні цих істотах японські професори випробовують якість винайдених у лабораторії нових отруйних газів!

І враз стало зрозумілим, чого позеленіла шерсть у деяких собак, чого вони повільно конають у клітках.

До юнака підійшов один з робітників.

— Ти недавно тут? — запитав. — Я тебе вперше бачу, а знаю всіх.

— Я помічник пана професора Аюгави, — відповів Володя.

Робітник мовчки пішов до кліток. Володя бачив, як він енергійно підхоплював вилами сире м'ясо з кошика і кидав його псам.

Людина в білому халаті несподівано зайшла до віварій. Це був дуже блідий японець середнього віку, сліпий на одно око.

Хто ти? — спитав він у Володі.

Помічник пана професора Аюгави.

Японець шанобливо вклонився юнакові і підійшов до клітки, в якій нерухомо сидів великий худий пес.

— Номер сто сорок другий досі не здох? — здивовано запитав він, записуючи щось у книжечку.

Взявши вила в робітника, він просунув їх крізь грати й штовхнув пса. Той звалився на бік, але й далі лежав нерухомо, тільки очі його блимали й сльозоточили.

— Дивний випадок, вартий уваги, — промовив японець в халаті, зиркаючи єдиним своїм оком на Володю. — Три дні тварина в стані правця, але живе...

Від смороду юнака занудило. Він хутко вийшов з віварія і незабаром опинився на подвір'ї.

Освітлений електричними ліхтарями зовсім недалеко височів паркан. Зверху на ньому густо стриміли гвіздки й звивався колючий дріт.

Юнак підійшов ближче. Тепер він остаточно переконався, що перелізти без драбини цей височезний паркан неможливо. Для втечі треба шукати інших шляхів, треба побудувати інший план.

Несподівано майнула думка про підкоп. Чому, справді, не спробувати підкопатися під паркан?

Аж дух забило від хвилювання. Справді — підкоп! Звичайно, це зв'язано з великою небезпекою, — але яка втеча буває безпечною? Треба рискувати.

Зупиняло те, що на підкоп потрібно багато часу. Треба спочатку знайти більш-менш тихе місце, де можна було б копати. Треба, нарешті, добре вивчити, де пости вартових.

— Відійди далі! — раптом пролунав за спиною покрик вартового. З іншого боку наближався другий вартовий солдат.

Не лишалось нічого іншого, як виконати наказ.

Юнак відійшов до будинку і, удаючи, що милується зоряним небом, почав стежити за вартовими. Їх було двоє. Вони ходили кожний на своїй дільниці вздовж паркана.

Володя зітхнув. Виявляється, що підкоп — це тільки фантазія. Адже вартові навіть близько не підпустять нікого до паркана.

Проте надія не залишала юнака. Плани втечі, мов навмисне, виникали один від одного фантастичніші. Уявлявся величезний аеростат, учепившись за який, можна піднестися в повітря. План зовсім непоганий, але не вистачало саме такої дрібниці, як аеростат.

Уявлялось, нарешті, як він, Володя, переодягтись у форму коменданта, сміливо йде до вартових і наказує їм розчинити ворота. Або — ще краще: Володя кидає гранату, вона вибухає, і ось уже в паркані зяє величезна дірка.

Тільки пізно вночі повернувся юнак у комірчину. Стомлений, він заснув швидко й міцно.

ЛАБОРАТОРІЯ

Володю розбудив Фудзіта.

— Вас давно чекає пан професор Аюгава, — сказав він. — Дозвольте нагадати, що ви — його помічник. Пан професор уже в своїй лабораторії, куди ми зараз підемо.

По дорозі комендант несподівано запитав:

— Як вам подобається наш віварій?

"Звідки він знає, що я там був?" майнуло у Володі.

— Зовсім непоганий, — відповів юнак. — Шкода тільки тварин, які страждають...

— Тварин?

Дивний вираз з'явився на обличчі коменданта: і холодна жорстокість, і саркастична усмішка, і ще щось, чого ніяк не міг розгадати в ту мить Володя.

— Тварин? — повторив Фудзіта. — Ми не зупиняємось навіть перед стражданнями людей, коли цього вимагає зміцнення могутності Японії і слави нашого імператора.

Слідом за комендантом Володя зійшов на другий поверх.

— Ось лабораторія, — сказав Фудзіта, зупиняючись перед дверима, оббитими чорною шкірою. — Чи ви добре запам'ятали дорогу? Маю надію, що ви пробачите мені це запитання, але я мусив запитати, бо з завтрашнього дня ви повинні з'являтися сюди без провідника. Дозвольте дати вам перепустку на вільний вхід до лабораторії.

Комендант простяг Володі папірець.

— Прошу, пане Хабаров, візьміть. І ще одно невеличке запитання, яке не відбере багато часу. Як вам сподобався Лі Фун?

— Я не знаю ніякого Лі Фуна.

— Користуюся з нагоди пояснити вам, що мова йде про вартового, з яким ви вчора вночі розмовляли. У нього китайське ім'я.

— Звідки ви знаєте про це? — не витримав Володя.

— Дозвольте зауважити, що коли відповідають запитанням на запитання, то це, маю тверде переконання, дуже заплутує справу і ніколи не йде, беру на себе сміливість запевнити вас у цьому, на користь співбесідникам.

— Я випадково зустрівся з цим велетнем. Розмовляти з ним не міг, бо він — німий.

— Це прекрасно — бути німим. Це чудова властивість для вартового.

Фудзіта постукав, і служитель відчинив двері лабораторії.

З цього дня почалася Володина "служба". Лабораторія містилась у великій залі, де під доглядом професора Аюгави працювали два десятки асистентів. Безліч скляних трубок, колб і реторт із загнутими шийками дивилося з полиць. За склом шаф стояли сулії з короткими виразними етикетками: "Тайхен абунайдес!"[8]. Багато апаратів і приладів для дослідів розташувалося на довгих білих столах.

Володя подавав професорові Аюгаві під час роботи слоїки і пробірки, невеличкі балони з плетивом гумових трубок, розтирав у кам'яних ступках речовини, потрібні для дослідів.

Боляче щеміло серце, але Володя добре навчився володіти собою, й ніхто не помічав його стану.

"Ось тільки губа... тремтить, проклята..."

Минуло кілька днів. Щовечора Володя заходив до Аюгави й стелив йому постіль, змітав пил з книжок, завішував шторами вікна.

Зморшкуватий, як печене яблуко, дідуган-професор, зібгавшись у кутку крісла, закутавшись у дотеро і мерзлякувато зіщулившись, часто починав з Володею довгі розмови. Від нього юнак довідався, що лабораторія має вісім зал, що, крім Аюгави, в інших приміщеннях працює ще шість учених професорів-хіміків.

— Нам потрібні нові гази, яких би не мала жодна держава, — говорив дідуган. — Спасіння людства е священна місія імператорської

Японії. Цього можна досягти, завоювавши всесвіт і встановивши скрізь соціалізм.

— Соціалізм? — вихопилось у Володі.

— Соціалізм, юначе.

— Ви — соціаліст, пане професор?

— Соціаліст, юначе. Я за соціалізм у всьому світі під керівництвом імператора. Так, так, я за те, щоб наш тенно[9] завжди їздив у машинах, фарбованих у червоний колір соціалізму!

Володя ледве стримував себе, щоб не прохопитися якимсь глузливим словом. Усмішка заграла на його губах, і Аюгава помітив це.

— Ти не віриш у перемогу імператорського соціалізму? — спитав він. — Для того щоб завоювати всесвіт, ми повинні спочатку підкорити Китай. Коли ми це зробимо, всі інші азіатські країни і країни південних морів будуть нас боятись і капітулюють перед нами. Всесвіт тоді зрозуміє, — що Східна Азія — наша. А маючи в своєму розпорядженні всі ресурси Китаю, ми почнемо завойовувати Індію, Малу Азію, Центральну Азію і навіть Європу. Так сказав Танака[10]. І ми виконаємо цей план, коли матимемо безліч гармат і бомб, а головне — газів…

Зморшкувате баб'яче обличчя дідугана почервоніло від хвилювання, очі заблищали під скельцями окулярів.

— Газів! — повторив він натхненно й пискливо. — Ось що зробить нас володарями всесвіту — гази! Ми душитимемо наших ворогів, як пацюків. Ми окутаємо газами цілі континенти!

Гачкуватим пальцем він кивнув Володі, щоб той присунувся ближче і, всміхаючись, захлинаючись, виставивши жовті кінські зуби, запитав:

— Ти чув, юначе, про мій А-2? Звичайно, ти не міг цього чути. Формула його ось тут! — Він ляскав себе по черепу. — Ось тут! Уяви собі, юначе, зелений м'ячик…

Володю наче що вкололо.

— Зелений м'ячик?

— Атож, юначе. Ці м'ячики такі веселі, вони так добре стрибають, їх купують і діти і дорослі. І ось такий м'ячик потрапляє в будинок, на завод, шахту. А через дванадцять годин він починає випаровувати крізь свою гумову оболонку смерть! Досить подихати повітрям, де знаходиться м'яч, одну-дві години, і людина спокійно, без болю, раптово вмирає від розриву серця.

Володя вп'явся очима в дідугана. Перед ним сидів страшний убивця, злочинець, який заніс над всесвітом отруєну фінку. Досить зараз схопити його руками за кістляву шию, задушити і…

Юнак ледве втихомирив бурю, яка знялася в серці.

"Ну, гаразд. Задушу його, сам загину, а на його місце прийде інший. Ні, так не можна. Переможе той, хто спокійніший, витриманіший. Ось так… Так…"

Перед очима зринули трупи машиніста, механіка і його помічника, які загинули від невідомої причини в машинному відділі "Сибіряка". В піджаку механіка знайшли тоді зелений м'яч…

— М'яч… — прошепотів Володя і згадав той жах, який з'явився в пана Інаби Куронуми, коли він побачив такий звичайний зелений м'ячик, і як з його наказу цей м'яч закопали в землю…

Але найстрашнішою була згадка про горбатого корейця на пристані у Владивостоці. Зараз, у цю хвилину, його вигуки — "м'яш! м'яш!" — Володя почув так ясно, наче горбань був ось тут, у цій кімнаті. Кореєць продавав, зелені м'ячі, і їх у нього купували моряки, пасажири, дітвора, робітники доків…

Володя відчув, як він блідне й тремтить. Він хотів у ту ж мить стрімголов бігти, щоб дати у Владивосток телеграму про корейця-диверсанта. Але схаменувся — це була безглузда думка, ніякої телеграми звідси на батьківщину не даси…

За хвилину Володя вже так опанував себе, що майже спокійно сказав:

— Це дуже цікава вигадка, пане професор, з м'ячами. Але, як же вони не шкодять тому, хто ці м'ячі розповсюджує?

Аюгава перестав посміхатися, похитав головою:

— Не в цьому справа, юначе. М'ячі покриваються лаком, який до певного часу затримує вихід газу. Потім лак знімається, і м'яч починає діяти… Та лихо в тому, що газ має смертельну властивість лише в приміщенні і отруює тільки через одну-дві години. Краще було б, щоб він діяв значно швидше. Але сила м'яча в тому, що він, знаходячись десь на заводі, діє протягом двох місяців, хо-хо… Уявляєш, юначе? На два місяці цехи вибувають з ладу, бо робітники мруть сотнями. Хто догадається знайти і викинути з заводу захований десь невеличкий м'ячик?

Хитро посміхнувшись, Аюгава зашепотів Володі майже у вухо:

— Цікаво те, що А-2 не лишає ніяких змін на внутрішніх органах. Серце спиняється, і все…

Якось уночі Володю розбудив комендант:

— Я ніколи, повірте моєму слову й моїй гідності, не насмілився б потурбувати вас уночі ні за яких, бодай найневідкладніших справ, але я не можу щось заперечити панові професорові Аюгаві проти його бажання бачити вас. Я приношу тисячу вибачень і запевняю, що ніколи-ніколи, навіть…

— Мене кличе професор? — перебив Володя цю словозливу. — Вночі? Цікаво…

Він хутко одягся і з'явився до Аюгави. Дідуган сидів у кріслі і, побачивши Володю, мляво поманив його пальцем.

— Я радий тебе бачити, юначе, — проказав. — У мене безсоння. Я почуваю себе дуже самітним, бо мені немає до кого обізватися. Мої колеги заздрять мені і намагаються принизити значення моїх винаходів. Я один, зовсім один. Але я бачив, як ти тремтів, коли я розповідав тобі про А-2. Це був священний трепет, чи не так, юначе? Трепет перед геніальним винаходом, який дасть Японії славу.

Володя мовчки кивнув головою, йому здалося, що перед ним сидить маніяк.

— У моїй голові блукають великі думки, — провадив далі Аюгава. — Кому я розповім про них? Мене знає й цінить генеральний штаб. О, там видатні генерали, цвіт імператорської Японії, поєднання мудрості, хоробрості й благородства самураїв. Але штаб далеко, і я тут самотній серед своїх колег, які чекають мого провалу, мого падіння. І вночі я один зі своїми думками.

Він помовчав, потім розгорнув зошит, знову згорнув його і замкнув у шухлядку письмового стола.

— Я тільки що закінчив формулу. Вісімсот дослідів, юначе. Це новий винахід. Я назву його танець-газ. Ти здивований? Незабаром я робитиму

останні досліди. Ти побачиш сам на власні очі, в чому справа, і зрозумієш, чому я так назвав його.

ДОСЛІД

Залізні двері в підвалі дуже зацікавили Володю, і він весь час пам'ятав і про них, і про Лі Фуна. Юнак давно вже хотів знову відвідати велетня-вартового, але стримувало його те, що Фудзіті хтось розповів про перше побачення з Лі Фуном. Дуже можливо, що за кожним кроком Володі непомітно стежив досвідчений шпигун. Очевидно, комендант не зовсім довіряв юнакові, який так несподівано опинився на території лабораторного містечка.

Проте цікавість перемогла. Власне кажучи, це була не тільки звичайна цікавість. Якесь тривожне почуття народжувалось у Володі, коли він згадував Лі Фуна і двері з замком. З'являлась думка, що Лі Фун і рудий пес Гохан стережуть в'язнів.

Увечері, коли скінчилася робота. в лабораторії, Володя пішов до Лі Фуна. Вартовий зустрів юнака як старого знайомого, весело посміхаючись, але Гохан, як і першого разу, заричав і наїжив шерсть. Тоді Володя кинув собаці шматок смаженого м'яса, який приховав за обідом. Гохан глянув на Лі Фуна і обережно, ніби знехотя, схопивши м'ясо зубами, відійшов у куток. Незабаром звідти почулося його жвакання.

Лі Фун, здавалося, щиро зрадів Володі. Він посміхався, мукав, намагаючись рухами виказати свою приязнь. Зрозуміло, що вартовий сам був, наче в'язень, змушений довгі години перебувати в підвалі. Отже, не дивно, що він радий був побачити біля себе живу людину.

Цього разу Володя прийшов до Лі Фуна не з порожніми руками. В лабораторії було багато спирту, і юнак узяв з собою чималеньку баночку.

— Лі Фун, я приніс тобі гостинця!

З цими словами Володя простяг вартовому спирт. Той враз зрозумів, що це за рідина в баночці. Озирнувшись він хутко відкрив її і, закинувши голову, присмоктався до шийки губами.

Від Володі не сховалось дрібне, жадібне тремтіння рук у Лі Фуна, не сховався неприродний блиск його вузьких очей. Без сумніву, спирт був пристрастю велетня, і юнак це відразу взяв до уваги.

Володя щодня почав учащати до Лі Фуна, який увечері ставав на вартування і вже цілу ніч не кидав свого поста. Вдень його заступав інший сторож.

Юнак не забував давати Гоханові м'яса і пересвідчився, що пес зробився лагіднішим і вже не наїжував шерсті і не гарчав. Прихід Володі він зустрічав тепер веселим вихлянням хвоста і нетерплячими поглядами розумних собачих очей.

Спирту Лі Фунові Володя більше не приносив, щоб не викликати передчасно підозріння. Не розпитував юнак і про те, кого стереже вартовий. Зате Володя встиг добре обізнатися, що револьвер у Лі Фуна автоматичний і завжди заряджений шістьма кулями.

Поволі визрівав у голові план утечі. Коли всі попередні плани були швидше витвором фантазії і палкого серця, то цей, останній, був кланом тверезих міркувань і впертої підготовки. Звичайно, і цей новий задум вимагав величезного риску, сміливості і твердої волі.

Незабаром Володя з потайною радістю переконався, що Гохан настільки звик до нього, що дозволяє навіть гладити себе. Це був той самий пес, який у супроводі японського провідника-охоронника свого часу затримав юнака біля лабораторного містечка.

Юнак потроїв свою увагу до собаки. Приносив йому найсмачніші куски від обіду, чухав у нього за вухами, використовував кожну можливість, щоб виказати псові свою приязнь і ласку. Цього вимагав той план, який Володя надумав виконати.

Одного разу, розмовляючи з Лі Фуном, намагаючись зрозуміти його жестикуляцію, Володя почув протяжний стогін за залізними дверима. Лі Фун, який саме сидів навпочіпки, хутко схопився. Гохан нагострив вуха і загарчав. Володя здригнувся. Це вперше почув він, що невідомий в'язень дав знати про своє існування.

Люди й пес чуйно прислухалися. Так тривало кілька секунд. Стогін не повторився. Лі Фун повернувся до Володі. В його зіницях юнак побачив зловісні вовчі вогники, так подібні до тих, що іноді світилися в очах Гохана.

Вартовий замукав і рухами показав Володі: "Треба звідси йти". Володя спокійно вклонився і пішов.

Серце в юнака стукало хутко й тривожно. Тепер не було сумніву, що Лі Фун із псом дійсно стереже якогось невідомого страдника-в'язня, якому, можливо, вже ніколи-ніколи не бачити синього, ясного неба. Думки вихором клубочились у голові. Хто він, цей в'язень? За яку провину потрапив він у підземний каземат? Чи не чекає і його, Володю, така ж доля? Що ж тоді буде з батьком, який безмірно страждає зараз у контррозвідці?

Треба діяти негайно й рішуче. Треба стріляти, метати гранати, громити!.. Цеглини не лишити на місці проклятої лабораторії!

Як боляче й важко було відчути в ту хвилину своє безсилля! Але Володя переміг хвилювання, стримав себе. Навколо вороги. Він у міцному полоні. Та його становище значно краще, ніж того в'язня в підвалі. Треба бути спокійним і впевненим у своїй перемозі.

З кожним днем усе чіткіше вимальовувався план утечі. Кожна деталь була продумана до кінця. І тоді з'явилася нова думка. Що, коли спробувати врятувати і того невідомого в'язня за залізними дверима? Врятувавши його, юнак буде тоді не один. А вдвох значно легше виконати те, над чим зараз дні й ночі міркує Володя.

Професор Аюгава готувався до останніх дослідів з танець-газом. Професор нервувався, лаявся, його чіпкі мавп'ячі руки метались по лабораторії. Дзвеніли банки. Гупали, стукали. Важко зітхав і сопів, як живий, апарат на столі, раз у раз попихкуючи білими клубами пари, яку підхоплювали вентилятори.

Коли настав день досліду, Аюгава на знак особливої приязні сказав Володі:

— Ти, юначе, підеш зі мною і побачиш мій тріумф. Я це обіцяв тобі і слова свого не зраджу.

Камера для дослідів містилася в підвалі біля віварія. В невеличкій кімнатці, яка скидалася на коридор, зібралося з десяток професорів та асистентів у білих халатах і ковпаках. Вони посідали в крісла біля круглих віконець у гумових рамках і вийняли записні книжечки з олівцями.

Володя тут же побачив Фудзіту. Комендант тер собі руки і збуджено повторював:

— Надзвичайно люблю дивитись! Надзвичайно люблю дивитись!

Задзеленчав дзвоник, який сповіщав, що в камеру почав поступати газ. Присутні припали до віконець.

Володя побачив крізь скло невелику комірку з сірими стінками, які, здається, були оббиті гумою. В кутку комірки, яскраво освітлені

електрикою, вовтузилися троє псів. Вони, мабуть, були дуже раді, що їх звільнено з тісних кліток. Вони стрибали, хапали, жартуючи, один одного за вуха, за хвости.

Найбільший з них і, очевидно, найстаріший добродушно відбивав напади на себе двох своїх приятелів, з якими він уже встиг подружити в цій комірчині, де їх звела докупи спільна доля.

Троє псів не помічали, що за кожним їхнім рухом напружено стежать два десятки людських очей.

Володя відірвався од віконця і глянув на Аюгаву, який сидів поруч. Від хвилювання професор спітнів. Через кожні кілька секунд автомат-лічильник сухо клацав, і цифри, вискакуючи, показували, яка в камері концентрація газу.

Перші дві-три хвилини пси весело борюкалися. Радіорупор передавав їх повискування, м'яке гупання лап по підлозі, збуджене дихання. Але лічильник клацав усе частіше, газ у камеру поступав усе швидше, і незабаром якийсь ледве помітний неспокій охопив тварин. Вони вже не повискували і, здавалося, чуйно прислухались до чогось невідомого, яке з кожною секундою насувалося на них ближче й ближче.

Люди в білих халатах завмерли, роздавлюючи носи об прозоре скло. Кілька секунд жодного звуку не долітало з камери. Тільки лічильник автоматично і сухо, мов на кістках, клацав і клацав, рахуючи кроки смерті.

Зненацька тварини ясно почули наближення страшної гості. Пирхаючи від газу, який уже наповнив їхні легені, вони всі троє, наче змовившись, прожогом кинулись до дверей. Але двері були герметично закупорені.

Пронизливе скавчання долинуло з камери, репродуктор засопів, забринів, завишав. Стрибаючи на задніх лапах, троє псів намагалися знайти хоч щілинку в дверях, щоб ухопити ковток чистого повітря.

З кожною секундою вони стрибали все вище й вище, наче це був дикий і химерний танець. Пси задихались і харчали. Аюгава, відірвавшись од віконця, сказав:

— Їм здається, що вгорі є чисте повітря. Це одна з властивостей мого нового газу, який повільно паралізує насамперед ноги. Напевне, це створює враження, що отрута клубочиться внизу...

Він натиснув кнопку. Лічильник перестав клацати.

Стрибки тривали недовго. Майже одночасно тварини впали, як підрізані.

Фудзіта задоволено посміхався, він донесхочу наситився огидливим видовищем. Асистент, який записував найдрібніші подробиці досліду, згорнув зошит.

ВОЛОДЯ ВИКОНУЄ СВІЙ ПЛАН

Через два дні мав прибути представник штабу. Аюгава помітно хвилювався. Попереду ще був ряд серйозних дослідів.

Якось увечері професор розгорнув газету й вигукнув:

— А слухай, юначе! Мова про твого земляка!

Володя насторожився. Аюгава вголос прочитав:

"З Н-ської тюрми втік у тайгу російський шпигун, сімнадцятирічний юнак. Дуже можливо, що він намагатиметься перейти кордон. Той, хто затримає злочинця, одержить триста ієн нагороди".

— Цікаво, — спокійно відповів Володя. — Але мені здається, що він далеко не втече.

— Чому ти так думаєш, юначе?

— Я покладаю надію на жандармів.

Володя казав чистісіньку правду. Він справді покладав тверду надію на те, що йому пощастить обдурити японських жандармів.

У юнака не було ніякого сумніву, що в газеті мова йшла про нього. Це його називали злочинцем і шпигуном. Він подумав:

"А, все ж таки самураї цінують мою голову досить дешево".

Потім спало на думку, що така сума — триста ієн — для японського робітника, приміром для дроворуба, має здатися величезною. Згадався Окума. Чи виказав би він, коли б йому запропонували стільки грошей?

"Ні, ніколи!" майже вголос подумав Володя.

Проте юнак помилявся, коли гадав, що японські жандарми занадто довірливі люди. Повернувшись від Аюгави в свою комірчину, Володя переконався, що тут був трус. Власне кажучи, все було на місці, ніякого розгардіяшу. Але деякі дрібниці вказували па те, що хтось цікавився Володиною постіллю.

Ще перед цим Володю не залишало неприємне й настирливе почуття, що за ним весь час невідступно стежать чиїсь очі. Одного разу

було навіть так, що, озирнувшись, юнак помітив у напівтемному коридорі сіру тінь, яка метнулася в найближчі. двері.

Замітка в газеті і трус збентежили Володю.

Треба було за всяку ціну прискорити втечу.

Наступного ранку юнак пішов у лабораторію. Важкий дух різноманітних речовин та розчинів наповнював повітря.

Як завжди, Володя подавав Аюгаві банки, пляшки, рушник витирати руки, сушив посуд, підігрівав розчини, вимірював температуру сумішей. Сьогодні, як ніколи, він почував себе невільником, змушеним слугувати ненависному господареві.

Увійшов Фудзіта і нахилився до Аюгави.

— О якій годині призначити дослід?

— О восьмій вечора, — буркнув професор. — Чи буде хтось з начальства?

— Дуже можливо, пане професор! — вклонився Фудзіта. — Як накажете підготувати... ну... особу, яка матиме честь скуштувати сьогодні газу?

Володя відчув, що він блідне.

"Особу? Що це означає? Людину? Живу людину? Ні, це жарт, це неможливо!.."

Коли Фудзіта вийшов, дiставши розпорядження не давати "особі" води, Володя з байдужим виглядом запитав:

— Отже, сьогодні ще один дослід?

Аюгава мовчав.

— Чи дозволите мені, пане професор, бути присутнім на…

Дідуган раптом рвучко повернувся до Володі, чіпкими пальцями зірвав з свого перенісся окуляри і, трусячи ними в повітрі, крикнув:

— Ні! Не смій про це просити! Чуєш?

Потім, наче сам здивувавшися з своєї запальності, Аюгава вже тихо промовив:

— Сьогодні особливі досліди… на яких можуть бути присутні тільки професори, юначе.

Страшний здогад повільно перетворювався у певність. Володя запитав:

— Пан Фудзіта вжив такий вислів, як "особа". Це переважне стосується до людини… Отже…

Аюгава раптом знову спалахнув:

— "Особа"! Це не твоя справа, юначе! "Особа" може бути тяжким політичним злочинцем, засудженим до смерті, якому байдуже, якою смертю він…

Професор схаменувся. Він сказав занадто багато. Він пильно глянув у вічі Володі. Але той зробив байдужий вигляд, який говорив: "Ця справа дійсно мене не обходить і зовсім мене не цікавить".

Це коштувало великого зусилля — ота удавана байдужість, той зовнішній спокій. Юнак почував, як бурхливо стукає у виски важка кров, як побігли від нервового зворушення мурашки по спині, як дрібно затремтіли ноги.

Володя залишався в лабораторії ще з півгодини, а тоді попросив у професора дозволу на кілька хвилин вийти.

Юнак побіг до Лі Фуна. Треба негайно, в цю ж хвилину, довідатись, якого "політичного злочинця" поставлено його вартувати!

Володя здивовано зупинився. Залізні двері були відчинені навстіж, і Лі Фуна біля них не було.

Зненацька почув звуки глухих ударів. Розітнулись надривні зойки й стогін катованого.

Володя рвонувся вперед. Підвал освітлювала електрична лампочка. Ні, це не підвал, це була глуха земляна могила. На кам'яній підлозі лежала маленька постать людини, яку бив кулаками Лі Фун. Тут же стояв Гохан і гарчав.

— Лі Фун! Лі Фун! — несамовито гукнув Володя.

Вартовий хутко глянув на нього, і юнак побачив обличчя з косими очима, перекривлене від люті. Повільно велетень випростав спину. За мить він посміхнувся і вже без гніву штовхнув ногою в'язня.

— Лі Фун! За віщо ти його? За віщо? А коли б тебе так?

В'язень звівся на ноги. Це був маленький, худий, як тріска, японець. Він побачив Володю, і його очі заблищали.

— Урусі? Совєто урусі? — несподівано вигукнув він.

— Хагімура! — мимохіть зірвалось у Володі.

В ту ж мить юнак знаками показав, щоб Хагімура мовчав. В'язень, сам того не бажаючи, міг підвести Володю під велику небезпеку.

Лі Фун здивовано дивився то на Хагімуру, то на юнака. Потім сердито потягся однією рукою до револьвера, а другою відштовхнув Володю подалі і хряпнув дверима. Замкнув замок і ключ поклав собі в кишеню.

Володя був сам не свій. Так ось хто таємничий в'язень! Хагімура! Маленький японський солдат, який замірився на офіцера багнетом!

Військовий суд засудив Хагімуру, певно, до страти, і його надіслано до секретної хімічної лабораторії замість експериментального кроля. Засуджений навіть не знав, яка доля чекає його.

Володя кинувся в лабораторію. Тільки через годину йому пощастило винести звідти в глибокій кишені штанів пляшку з спиртом.

Юнак повернувся до Лі Фуна. Велетень-вартовий цього разу дуже підозріло подивився на Володю. Але хлопчина швидко сунув йому в руку пляшку. Лі Фун довго бовтав її, чомусь не зважуючись пити. У нього, мабуть, не виходила з голови думка, що в'язень і цей юнак, який тільки що приніс йому вогняну воду, знають один одного. Чи не краще зараз же покликати Фудзіту?

Але пляшка вабила, притягала до себе всю істоту Лі Фуна. Жадібні вогники жевріли в його очах.

Нарешті бажання перемогло. Востаннє глянув вартовий на Володю і повільно підніс пляшку до губ. Володя схопив його за рукав і хутко проказав:

— Не всю! Не всю! Ковтни двічі. Залиш мені… Я теж питиму… Я питиму…

Він зробив вигляд, що хоче забрати пляшку в Лі Фуна.

Вартовий смикнув руку, посварився кулаком і почав пити. Спирт булькав, Лі Фун відривався од пляшки, хрипів, спльовував і нарешті розбив пляшку об стіну.

Його очі налилися кров'ю, губи посиніли. Він схопився за кобуру, розстебнув її і хотів витягти револьвер…

Це була критична хвилина. Коли б хтось нагодився, все б загинуло.

Лі Фун незабаром звалився на долівку. Володя почекав ще трохи і легко витяг у нього револьвер з кобури.

Лі Фун лежав, мов колода, щось бурмочучи й здригаючись усім тілом. Він уже нічого не розумів.

На одну мить Володя завагався. Тікати негайно, тікати, не затримуючись! Але він нахилився над Лі Фуном і дістав у нього з кишені ключ.

Руки трусились, і ключ не потрапляв у замок.

Нарешті двері відчинились. Вони зарипіли, і Володі здалося, що по його нервах провели тупою пилкою… Хагімура спочатку, не зрозумів, у чому річ.

— Треба тікати! — сказав Володя, — Тікати!

В'язень враз метнув навколо очима. Побачив на долівці Лі Фуна й Гохана, який стояв, повискуючи, над вартовим.

— Не відставай од мене! — наказав Володя.

Він пішов уперед, заховавши револьвер за пазуху. Так він ішов, переборюючи непереможне бажання бігти, бігти стрімголов!

Без перешкод утікачі пройшли мимо дверей віварія і вийшли на подвір'я. Перша половина Володиного плану втечі вдалася якнайкраще. І хоч попереду було найважче, Володя здивовано спостеріг, що він зробився тепер цілком спокійним. Усі думки були ясні й гострі, кожний крок, кожний рух точний і твердий.

Зненацька ззаду щось глухо заричало. Ще не озираючись, Володя вже знав, що це — Гохан. Пес стояв за два кроки ї скалив на Хагімуру зуби.

— Гохан! — прошепотів Володя. — Гохан! Негайно — назад!

Пес наїжив шерсть і заричав ще голосніше. Дивлячись просто у вічі собаці, Володя безперестану повторював:

— Назад! Чуєш? Назад! Назад!

На мить майнула картина: він, Володя, прив'язаний до дерева… Навколо тайга… Місяць світить крізь. гілля модрин… На відстані кількох кроків рись… Блищать її зелені зіниці…

— Назад! Гохан! Назад! Назад! Назад!

І пес не витримав. Винувато похнюпився і повернувся.

— Тепер уперед!

Але Володя не доказав цих слів. Хагімура вхопив його за руку і мовчки вказав на протилежний бік подвір'я. Юнак побачив коменданта Фудзіту і з ним трьох жандармів. За хвилину вони будуть тут. Один з жандармів здався Володі дуже знайомим. В ту ж мить юнак ледве не скрикнув:

— Хабаров!

Так, це дійсно був Хабаров, провокатор і шпиг, документи якого лежали зараз у Володиній кишені, Отже, негідник не загинув у проваллі. Не було сумніву, що йому пощастило натрапити на Володин слід.

Жандарми дуже поспішали. Хабаров щось похапцем говорив Фудзіті, який на бігу витирав хусточкою рясний піт з лоба.

Володя здригнувся від думки, що, коли б він хоч трохи спізнився, довелося б знову стати віч-на-віч з японською контррозвідкою.

Смикнувши Хагімуру, юнак ледве встиг заховатися за ріг будинку. Жандарми пробігли мимо. Вони поспішали якнайшвидше. Володі навіть вчулося, що один з жандармів назвав його справжнє прізвище.

Тепер настала вирішальна хвилина. Володя кинувся бігти широким подвір'ям. Хагімура не відставав. З розгону Володя вскочив у приміщення для вартових, через яке був хід до воріт. На той час у приміщенні двоє солдатів грали в якусь настільну гру. Третій вартовий, спершися на гвинтівку, стежив за меткими рухами пальців своїх товаришів, які качали на столі білі кістяні кульки.

— Лягай!

Цей вигук звалився на вартових, як довбня. На мить, розгублені й ошелешені, вони застигли на місцях.

— Лягай! — удруге гукнув Володя, націлившись з револьвера.

Ті, що грали, беззвучно сковзнули вниз і розпластались на земляній підлозі. Солдат з гвинтівкою зробив непевний рух — можливо, що він хотів вистрілити. Та Хагімура, підскочивши до нього, вихопив у нього зброю, і той підвів руки вгору.

Хагімура метнувся до воріт і почав торсати важкий засув. Відсунути його заважала гвинтівка, і, кинувши її додолу, вже обома руками в'язень нарешті розчинив ворота.

І тут пролунав постріл... Другий, третій. Щось дзенькнуло біля самісінького вуха Володі, і він побачив, як Хагімура, мов підтятий косою, впав. У розчинені двері приміщення для вартових націлилось кілька револьверів. Майнули обличчя Фудзіти й Хабарова. Шпигун випускав кулю за кулею, ховаючись після кожного пострілу за двері. В ту мить, коли його обличчя виткнулось знову, Володя натиснув курок. Чіпляючись за двері, Хабаров упав. Відстрілюючись, Володя побіг у розчинені ворота. Ще хвилина, і він був у тайзі.

Юнак знав, що зараз його ніхто й ніщо не врятує, крім власних ніг. Ці чудові сильні ноги, пружні й м'язисті, тільки на них була надія.

Володя біг, мов лось, який рятується від лісової пожежі. Згадуючи потім про цей біг, юнак лише дивувався, як він не розбився об зустрічний стовбур смереки...

Давно стихли далекі постріли, насунувся присмерк, а Володя все не зупинявся. Порятунок був у тому, щоб опинитися якнайдалі від страшної й ненависної лабораторії. І коли впала ніч і в темряві не можна було нічого побачити за два кроки від себе, Володя сів на купу сухого хмизу.

Юнак був на волі, але він не вважав, що небезпека минула. Проте втома перемогла. Володя тут же, на хмизі, міцно заснув.

Прокинувся він від людських голосів, які незабаром стихли, але юнак чув, як десь далеко тріщало сухе гілля. Так тріщати воно може тільки під ногою людини. Звірі ходять у тайзі нечутно й обережно.

Володя знову кинувся бігти. Він докладав великих зусиль, щоб не робити шуму. Це йому вдавалося. Тільки іноді стріляла під ногою суха гілочка, але навколо в тайзі стояла урочиста тиша, і ніщо не вказувало на присутність ворога. Володя подумав, що коли й була за ним погоня, то тепер самураї, напевне, вже загубили слід і відстали. Та це ж безглуздя ловити втікача в дикій тайзі.

Цілий день ішов Володя, продираючись крізь хащі. По дорозі нарвав трохи ягід. Ягоди були зелені і неймовірно кислі. Володя набив собі оскому, але з'їв їх усі до останньої.

Коли сонце почало сідати, стомлений юнак став готувати собі ліжко між кучугурами вітролому. Два величезні соснові стовбури, звалені бурею, тісно притулившись один до одного, утворювали бар'єр, за яким Володя намостив на хмизі зелених гілок та листя папороті. Постіль була готова. Напившися води з невеликого болітця, Володя ліг.

Угорі, над верховіттям дерев, ще стояв тихий передвечірній присмерк, але в тайзі поміж стовбурами сосон уже залягла ніч.

Володя ще не встиг заснути, як враз глухе знайоме ричання розляглося над його головою. Юнак хотів зірватись і… зустрівся з зеленими вогниками зіниць та довгими білими іклами оскаленої морди пса.

АЇНЕЦЬ

Троє японських поліцаїв з великим рудим догом дійшли до болітця. Пес захвилювався і рвучко натягнув ремінний поводок.

Поліцаї бачили тепер, що стривожило собаку. Край болітця ясно відбився людський слід. Він був зовсім свіжий. Людина тут пила воду і звідси пішла в хащу, де починався вітролом. Відбитки слідів губилися в заростях папороті.

Поліцаї стали радитись. Вони були дуже стомлені. Один з них шкутильгав, у другого на щоці засохла кров — сучок зірвав шкіру.

Хутко насувався тайговий присмерк.

— Ми далі не можемо йти, — сказав один з поліцаїв. — Мені здається, що ми заблудилися. Що ж до злочинця...

— Він зовсім недалеко, — підхопив другий. — Подивіться на пса, як він рветься вперед. І ці сліди свідчать, що...

— Почекайте, я вас помирю, — сказав третій. — Пес дійсно рветься, але це його особиста справа. Можливо, що справді він чує недалеко втікача. Ми ж нікуди далі не підемо і завтра повернемося назад. Але пса я пропоную зараз же одв'язати. Хай біжить. Коли він знайде злочинця, він зуміє затримати його без нашої допомоги.

— Але...

— Та не турбуйся. Пес загавкає, коли буде треба. І ми тоді поспішимо йому на допомогу.

Поліцай відчепив од нашийника кінець поводка, і дог безшумно помчав у хащі, нюхаючи слід.

Небезпека стає безмірно страшнішою, коли з'являється несподівано.

"Кінець! Мене впіймали!" Юнак чекав, що зараз почує кроки й голоси людей, що зараз його схоплять. Проте минуло кілька секунд, які здалися вічністю, а навколо була, як і раніше, тиша й темрява, і тільки потихеньку ричав пес.

Юнак хутко оговтався, і тоді нова думка пронизала його мозок:

"Та це ж, напевно, Гохан!"

Боячись поворухнутись, Володя тихим і спокійним голосом позвав:

— Гохан! Ти не впізнав? Це ж я! Гохан!

Ричання припинилось. Юнак обережно підвівся на лікоть. Гохан відступив, і Володі здалося, що пес навіть завихляв у темряві хвостом.

"Отже, я не помилився: це ж справді Гохан!"

І, скочивши на ноги, Володя тихо, але суворо наказав:

— Гохан, іди геть! Іди геть!

Пес постояв, потім повернувся, і вже оддалік під його лапою тріснула суха гілка.

Володя був переконаний, що слідом за псом ідуть поліцаї. Не можна було залишатися тут і хвилини.

Юнак знову рушив у путь. Але він знав, яка це надзвичайно важка річ — мандрувати тайгою вночі. До того ж навколо була страшна

глушина, і зовсім невідомо, в який бік треба йти. Що, коли натрапиш просто на поліцейський загін?

Володя сів на звалений стовбур дерева і так просидів до світанку.

Він мало не плакав від жалю до себе самого. Такий він був маленький серед незайманої тайгової глушини. Але ні на мить не згасала в серці жива іскра палючого бажання — все перейти, все здолати, повернутись на батьківщину і врятувати батька.

І тут виникали такі спогади, з'являлись такі рідні й кохані обличчя, що серце починало несамовито калатати в грудях, рватися на простір, наче воно було замкнене в тісній залізній клітці.

Три дні йшов Володя крізь тайгу. Мучив голод. По дорозі їв корінці, рослини, ягоди. Потім пощастило вбити ломакою дятла. Він здався найсмачнішою стравою на світі.

Іноді траплялися рябчики, але вбити їх було неможливо. Володя жалкував, що, тікаючи, покинув револьвер.

Наприкінці третього дня шлях юнакові перетнули високі сопки, вкриті густим лісом. Володя вирішив, що треба йти навпростець. Досі хлопець ішов просто на північ. Не хотілося звертати з наміченого напрямку, обходити сопки. До того ж це забрало б багато зайвого часу.

Всією істотою Володя рвався на північ. Юнак знав, що кожний крок наближає його до п'ятдесятої паралелі, за якою починається радянська земля. Він проклинав час, прогаяний у японській лабораторії. Досі Володя вже міг би бути в рідній країні.

Вранці юнак почав сходити на сопку, а опівдні вже був на її вершині.

Північній схил сопки, дуже стрімкий, порізаний ярами, був оголений лісовою пожежею. Сумне, неприємне почуття викликали химерні кучугури вугілля від загиблих дерев. Обгорілі пеньки й стовбури тоскно чорніли між буйною зеленню молодого лісу, який уже підіймався над трупами тайгових велетнів.

З північного боку сопки відкривався величний і дикий краєвид на тайгу, на далекі гори й рівнини, на лісову річку, яка поблискувала сріблом далеко внизу поміж деревами.

Володя стояв, зачарований величною красою цієї суворої незайманої природи. Над неосяжним океаном темно-зеленої хвої в повітрі ширяли два чорні ворони. Їх різкі крики "кррабб! кррабб!" долітали до Володі, як голос непрохідної тайги.

З-під ноги зірвався камінь і покотився вниз. Набираючи розгін, він застрибав, загув, захоплюючи по дорозі інше каміння, і вже лавиною з шумом понісся стрімкими схилами гори. Тайгова луна в різних кінцях повторила гул і шум, і вже десь далеко-далеко, на краю землі, завмерло: тах, тах, тах...

Володя почав обережно спускатися. Виявилось, що це далеко важче, ніж сходити на гору. Дрібні камінці раз у раз котилися вниз, дерев'яні черевики сковзались. Вугілля й попіл зсипалися від дотику і запорошували очі.

Посковзнувшися, Володя впав. Він встиг ухопитися за молоду ялинку, але вона зламалася, і хлопець посунувся крутим схилом.

Навколо ще котилося дрібне каміння, але Володя відчув, що він опинився на твердому. Обережно розплющив запорошені очі й озирнувся. Він лежав на невеличкому майданчику між двох молодих сосон.

Тоді юнак підповз до краю майданчика і глянув на схил. Далеко внизу, де починалась долина, паслася кабарга. Кричала сойка, яскраві дятли перелітали з стовбура на стовбур.

І зненацька, наче трапилась у природі якась зміна, злякано розлетілися дятли, кудись сховалася сойка, кабарга, нагостривши вуха, тінню майнула в хащі.

Юнак почав шукати те, що порушило тайговий спокій, і враз зустрівся віч-на-віч з гострими чорними очима, які пильно стежили за ним з-за купи каміння. Переконавшись, що його схованку викрито, невідомий з'явився на схилі сопки. Володя зразу побачив, що це не японець. Невідомий був смуглявий мужчина з чорною красивою бородою. Він дуже скидався на звичайного російського колгоспника. В руках у нього була двостволка, біля пояса теліпалися кілька забитих рябців.

Якусь хвилину він стояв нерухомо, наче вирішуючи, як йому бути далі, а потім повільно пішов схилом угору.

"Це мисливець, — подумав Володя. — Здається, поки що мені не загрожує ніяка небезпека"..

Мисливець піднявся на майданчик і знову спинився.

— Хто ти? — спитав Володя.

— А ти хто? Урусі?

— Атож, — кивнув Володя головою.

— Японці ходили, японці шукали урусі, — враз проказав, похитавши головою, невідомий.

Помітивши, що Володя стривожився, він заспокоїв:

— Нема японці. Далеко японці…

Він махнув рукою в далечінь. Зненацька Володя догадався:

— Ти — аїнець?

— Айно, айно, — весело залопотів мисливець.

Ця людина дійсно належала до нечисленного народу, який живе на півдні Сахаліну.

Ламаною російською мовою аїнець розповідав:

— Білку вбив — японець шкурки забрав. Ведмедя вбив — японцеві дай. Много япофів прийшов і дуже бив. Жінку японець забрав…

Довго розповідав мисливець і кожної хвилини тільки й було чути: "японець бив", "японець забрав". Нарешті аїнець спитав:

— Твій тікає японці? Я знаю — твій тікає. Японці впіймає тебе, бух-бух, як рябчик.

Прощаючись, мисливець вказав Володі напрям:

— Туди твій ходи!

Він ліг на живіт і поплазував, показуючи, як треба Володі перейти через кордон.

Потім вони розійшлись: Володя на північ, аїнець на південь. Мисливець дав юнакові дичини і коробочку сірників. Тепер Володя не боявся голоду.

Кордон був близько. Перебрівши через ріку, юнак ішов краєм тайгової долини. Незабаром він почув за собою швидкі кроки і знову побачив аїнця, який наздоганяв його. Мисливець був мокрий від швидкого бігу, захеканий.

Він простяг Володі ганчірку з великим кігтем звіра...

— Ведмідь, кіготь... — проказав аїнець. — Минулої зими вбив. З собою ношу. Щастя дає.

— Не треба, не треба, — замахав Володя руками.

Мисливець замахав головою.

— Не твій, не твій, уруський більсевік дай! Коли японець б'є айна, японець каже: "ти — урусі більсевік! ти — урусі більсевік"! І тепер айно знають, що урусі більсевік дуже хороший люди!

Володя зрозумів, що не взяти зараз талісман — значить тяжко образити мисливця. Юнак сховав подарунок у кишеню штанів, подякував, і знову двоє людей у тайзі розійшлись у різні боки.

ШХУНА "НІККА-МАРУ"

Ще три дні йшов тайгою Володя, а потім тайга раптом скінчилась, пішли низькорослі ялинки, низенькі кущі, м'який мох і купини. Неясний гул почув Володя в далечині і відразу впізнав його: це був морський прибій!

Вкрай спантеличений Володя тепер майже побіг, стрибаючи з купини на купину, йому хотілося швидше пересвідчитись, що він помилився. Але ні, це дійсно було море. Незабаром Володя побачив його вдалині — сизу смугу прибережних бурунів, і вже ясно почув його рев.

Свіжий вітер шугнув назустріч, і на губах юнак відчув холодні солоні краплини. А може, то лише так здалося, може ніяких краплин і не було, але море, справжнісіньке море гуло вдалині, і з кожним кроком воно наближалось.

Володя тепер уже біг задихаючись, вітер сповнював його легені. Але він усе ще не вірив своїм очам.

Спинився лише за кілька кроків від моря. Високі хвилі з ревом розбивались об каміння, стіна солоних бризок здіймалась угору, розсипалась, а на її місці виростала вже нова стіна, нові буруни гриміли об каміння, піна клубочилась і шипіла. Хвилі часом перекочувались через кам'яні валуни і заливали низький берег.

Як же могло статися, що юнак, замість кордону, потрапив до моря?

Це трапилося цілком випадково, це була помилка. Міркуючи над цим, Володя зрозумів, що він сам у всьому винен. Він збочив з вірного шляху. Після зустрічі з аїнцем юнак був переконаний, що до кордону рукою подати. Це справді було так, але Володя перестав перевіряти вірність напрямку. Він просто йшов уперед і вперед, не помічаючи, що, замість півночі, він давно вже йде на схід.

Володя мовчки стояв на березі. Перед ним вирувало непривітне море, і навколо була пустинна рівнина, вкрита вечірнім мороком. Ніщо не вказувало на присутність людського житла на цих суворих самітних берегах. Ні вогника, ні звуку. Тільки море ревіло та ще, здавалося Володі, іноді кричав десь невідомий птах. Може, то була сова, може, чайка скиглила спросоння на приморській скелі.

Туга повільно стискувала серце. На цьому березі можна було по-справжньому зрозуміти, що таке самотність.

Міцнішав вітер. Удари бурунів так часто йшли один за одним, що зливалися в один протяжний гул.

І ось далеко десь у морі, може за тисчу миль, несподівано виплив з темряви вогонь. Він був жовтогарячий і холодний. Минуло кілька хвилин, поки Володя зрозумів, що це сходить місяць. Величезне мідно-червоне жорно викотилося з морської безодні. Тремтяча оранжово-золота дорога освітила розбурхані піняві буруни, але обабіч цієї широкої місячної бинди море здавалося тепер ще чорнішим.

Звук людського голосу прозвучав би в цій пустині, як музика. Але цей голос міг належати також і ворогові, і Володя подумав, що хай краще туга й самотність, ніж знову опинитися в полоні.

Майнула думка, що берег дає значно більше шансів на швидкий поворот до батьківщини, ніж тайга. Адже в морі може з'явитися пароплав, і цей пароплав може бути радянським, і він помітить сигнали на березі, які подає самітний юнак…

З новою силою спалахнуло пристрасне бажання швидше ступити на рідну землю. Але водночас Володя розумів, що все це тільки мрії, бо тут, на японському березі, його швидше може помітити японський прикордонник, ніж радянський пароплав, який пройде далеко в морі, і тільки над обрієм з'явиться дим з його труб.

Вибравши сухе місце, зморений юнак заснув, йому приснилась Інга.

Люба Інга! Володя тримав її загорілу руку і дивився дівчині у вічі. Вона сказала, це так ясно чув Володя:

— Я все думаю про тебе і жду тебе, хороший мій. Саме так і сказала. І вже коли йшла, здалека гукнула:

— Ми з тобою гратимемо знову, як колись. Пам'ятаєш?

Ну, звичайно ж — він усе пам'ятає, все до найменших дрібниць. І особливо один день... Гарячий сонячний день... вони вдвох сиділи за піаніно й грали в чотири руки "Танець Анітри" і в "В печері гномів" Гріга. Вони сиділи біля розчиненого вікна, і духмяний втрець ворушив фіранку. Пальці Інги — тонкі й довгі музичні пальці — легко й швидко стрибали по клавішах, як босі ноги Анітри.

Потім Інга заграла "Блискуче рондо" Вебера. Володя бачив, як тремтіли в неї золоті волосинки біля вуха. Він нахилявся все ближче до її щоки. Інга раптом перестала грати і глянула на Володю. Її зіниці, круглі, великі, здавалось, застигли. Обоє мовчки дивились одне одному в глибину очей. І тоді Інга раптом поцілувала його в лоб, рвучко повернулась і знову вдарила по клавішах.

— Ей-хо-о!

Володя здригнувся і прокинувся. До нього йшов присадкуватий товстий японець. Був уже ранок.

— Ей-хо-о!

Зовсім недалеко, на березі, стояли люди. Вони затуляли від сонця долонями очі й пильно дивились на Володю.

А товстий японець був уже за п'ять кроків.

— Ей-хо! — знову вигукнув японець. — Пора вставати!

Володя не знав, що йому діяти. Тікати пізно. Та й чи треба тікати? За три десятки кроків гойдалася біля берега велика шхуна. Сліпучо блищало скло на капітанській рубці.

І в одну мить юнак уявив собі таку картину. Шхуна запливла далеко в море по рибу. Мимо проходить радянський пароплав. Володі ясно видно палубу, матросів, веселі обличчя пасажирів. "Рятуйте! — гукає Володя. — Я син геолога Дорошука!" Капітан наказує спустити шлюпку. Шлюпка стрибає по хвилях, і ось вона вже зовсім наблизилась до шхуни. Володя кидається у воду і пливе, його підхоплюють руки радянських моряків...

Юнак заплющив на мить очі, і коли знову глянув на світ, побачив перед собою того ж товстого японця в трусах і в оранжовій майці з білими смугами.

— Що робиш? — питає він і мацає м'язи Володі на грудях і на руках.

— Шукаю роботи, — хрипить Володя. — Я йду з лісорозробок...

Японець ще раз боляче мацає юнакові м'язи і робить знак іти за ним.

Від шхуни і від рибалок у трусах та в майках з ієрогліфами риболовецької фірми на спинах, тхне важко і неприємно. "Запах сирої риби, — догадується Володя, — та водоростей, гнилих водоростей".

Товстий японець підвів Володю до стрункої худорлявої людини з біноклем на грудях.

— Він шукає роботи, капітане.

Капітан вийняв записну книжечку і довго щось записував. Товстий японець чекав.

— Він шукає роботи, — сказав раптом капітан, ховаючи книжечку в кишеню на грудях легкого френча. — Коли він придатний, візьміть його, Торадзо.

Товстий японець повів Володю на корму шхуни. Дерев'яна палуба була слизька від риб'ячої луски.

— Мене звуть Торадзо, — сказав японець, — а тепер візьми цей канат і заклади за цей гак.

Володя швидко й правильно зав'язав гачний вузол. Наука стернового Хотти з "Сибіряка" не загинула марно. Торадзо задоволено хитнув головою, коли Володя вправно зав'язав також і шкотний вузол, і канатний "крендель", який зветься в моряків "штик із шлагом". Можна було думати, що після цього іспиту Торадзо настановить Володю боцманом або принаймні матросом. Але товстий японець сказав:

— Вичищатимеш рибу.

Торадзо покликав рибалку і звелів йому показати Володі нові його обов'язки.

Юнак повернувся, щоб піти. Але в цю мить важкий удар по голові звалив його з ніг. Володя покотився палубою, почуваючи, як очі заступила темрява. За кілька хвилин він очуняв і підвівся на ноги. Тремтіли коліна, губи пересохли. Торадзо зустрів його сміхом. Володя зрозумів, що японець по-зрадницькому вдарив його ззаду.

— Наволоч! — вигукнув юнак і кинувся на Торадзо. Той виставив уперед ліву ногу, трохи нагнувся і, як тараном, ударив Володю головою в живіт. З глухим стогоном юнак знову звалився на палубу.

Рибалка вилив на Володю чашку води і допоміг хлопцеві підвестись.

— Це для першого знайомства, — показав зуби Торадзо. — Будеш слухняний — не будеш битий. Запам'ятай це, молокососе.

Рибалка, жовтий, як цитрина, одвів Володю в приміщення на шхуні для матросів та робітників-рибалок. Це були мініатюрні комірки, схожі на клітки. В кожній комірці жило по двоє рибалок. Страшенний сморід сповнював ці приміщення. Крізь невеличкий ілюмінатор світла в комірчину потрапляло дуже мало, тут завжди було напівтемно. В цих клітках, в цьому нестерпному смороді жили, спали, їли й відпочивали рибалки на шхуні.

Як виявилося, це був східний берег Карафуто на непривітному Охотському морі. Шхуна мала назву "Нікка-мару". На її борту було троє матросів і двадцятеро рибалок. Далеко в морі "Нікка-мару" глушила мотор, і тоді у воду лягали тисячі метрів сіті. Шхуна повільно маневрувала, і сіть метр за метром зникала в морській глибині.

Вранці діставали здобич. Тоді на палубі ворушилася плеската глибоководна камбала, горбуша — масу і кета — сяке. Іноді потрапляли на косяки оселедців. Тоді спостерігач на носі шхуни гукав:

— Нісін! Нісін!

Дзвонив дзвін, прив'язаний до стовпа на палубі, і всі матроси й рибалки, як один, вискакували на цей сигнал зі своїх кліток-нір. Оселедцям перетинали шлях, оточували весь косяк, і тоді сіті тріщали від багатьох тонн сріблястої риби.

Впійману горбушу чи кету розрізали вздовж черева і вичищали нутро. Кишки йшли на добриво, на тукові заводи, тому їх складали окремо у великі чани.

Розрізав рибу і Володя. Ця нудна робота пригнічувала своєю тупою одноманітністю. Коли були великі улови, робити доводилося по

шістнадцять годин на добу. Робітники працювали, як автомати. Раз у раз билася в їхніх руках величезна риба, потім блискало гостре лезо ножа, чутно було звук розрізуваного черева, риба летіла в корзину, а кишки її — в чан. І так методично, хвилина за хвилиною.

Часом цю роботу переривав удар і стогін. Це підходив непомітно Торадзо і кулаком звалював на палубу котрогось з робітників, який, на думку Торадзо, працював повільніше від інших.

Володя спочатку дуже дивувався, що його не спитали, хто він такий і звідки. Але потім він зрозумів, що на шхуну "Нікка-мару" йшли тільки ті, кого злидні довели до відчаю. Перший рік робітникові на "Нікка-мару" не платили жодної ієни і вимагали підписати контракт на два роки безперервної праці, на шхуні.

Рибалки на "Нікка-мару" були людьми, які все життя терпіли голод і безпросвітні злидні і за свою каторжну роботу мали жменю третьосортного рису. Ці люди, здавалось, уже нічого доброго не сподівалися від долі, але в їх очах Володя часто помічав зелені вогники лютої ненависті, коли заходила розмова про капітана й Торадзо або про даннасана — господаря риболовецької фірми, яка мала десятки й сотні рибальських шхун та кавасаки.

Капітана мало цікавило, хто працює на його шхуні, йому треба було мати дешеві, майже дармові руки. Він охоче приймав навіть сухотних і взагалі хворих, яких ніде не брали на роботу і які з відчаю виконували першу-ліпшу роботу за миску гарячого рису.

На шхуні працювали японці, корейці та двоє росіян. Росіяни — колишні колчаківські офіцери — дійшли до останніх ступенів людського падіння. Це були алкоголіки, ладні продати батька-матір за чарку спирту. Бувало, що вони напивались і не працювали. Їх жорстоко бив Торадзо, але з шхуни їх не проганяли — це були дармові робітники.

Отож, ніхто "не цікавився й тим, хто такий Володя. Хіба мало є їх — нащадків російської білогвардійщини, які знайшли собі притулок на численних островах японської імперії!

Володя ночував на "Нікка-мару" в комірчині вдвох з молодим японцем, якого звали Катакура. Японець носив прізвище короля шовку-сирцю в Японії, він був рибалкою, і все його майно складалося з кошика, в якому лежали гетта і просочені риб'ячою кров'ю труси. Катакура вчив Володю, як треба швидко і вправно вичищати рибині нутро, і незабаром вони потоваришували.

Ночами Катакура дуже кашляв. Володя бачив, як здригалось у темряві від кашлю все його худе, виснажене тіло. І ставало зрозумілим, чому пішов Катакура на "Нікка-мару". Хворий на туберкульоз, він ніде не міг дістати собі роботу. Кому були потрібні його тонкі, схожі на вірьовки руки, все його хирляве тіло? Адже не знаходили собі праці навіть ті, в кого були дужі м'язи й міцна спина.

Якось уночі Володя прокинувся від густого солодкуватого диму, який ліз у горло. Поряд себе юнак почув незрозумілі звуки. Було схоже на те, що ось тут, у темряві комірчини, мурчить великий кіт.

Володя швидко засвітив свічку, і миготливий її вогник вихопив з нічної пітьми витягнену постать Катакури. Хлопець лежав на дірявому матраці і курив люльку, його очі були широко відкриті, великі круглі зіниці застигли, наче скляні. Бліки від свічки відбилися в них, і очі раптом заблищали холодним антрацитовим блиском. Катакура, захльобуючись, щось хутко замурмотів, потім глибоко, із стогоном затягся димом з люльки.

— Катакуро! Катакуро! — покликав Володя, торсаючи його за плече.

Хлопець кліпнув повіками, з розтулених губ випала раптом додолу люлька. Володя підняв її і погасив. Він уже догадався, яке зілля курив Катакура.

Хлопець був сп'янілий. Він тихо марив у напівзабутті. Володя спрснув його обличчя водою. Поволі розвіювався запаморочливий дим. Катакура приходив до свідомості. Зненацька задушливий кашель перехопив йому дух. Він кашляв довго, смикаючись усім тілом і посинівши, як мрець. Володя стривожився.

— Що з тобою, друже? Випий води, випий. Я зараз гукну лікаря...

Напад кашлю минув. Катакура посміхнувся:

— Тепер мені... легше. Ти казав "лікаря"? Ти... жартував? Який тут... лікар? Може, ти мав на увазі Торадзо? Але ж він лікує самими кулаками...

Володя з запалом почав доводити, як шкідливо для здоров'я курити опіум.

— Дай мені слово честі, що ти більше ніколи-ніколи не вживатимеш цієї отрути! — вимагав він від Катакури.

Хлопець знову посміхнувся легенько, самими куточками уст і знизав плечима — він дивувався з наївності свого товариша.

— Опіум? — перепитав він. — Звичайно, даю слово. Ніколи не вживатиму, бо ніколи більше не дістану. Він дорогий, опіум. Невже ти думаєш, що я маю його повні кишені?

— Твоє здоров'я...

— Здоров'я? У мене в грудях сидить смерть. Я курив опіум, і мені було солодко. Я марив і забув про все. Я бачив батька, і матір, і сестру Сузукі...

У вільний від роботи час Володя годинами простоював на носі шхуни, напружено вдивляючися в обрій. Але море було чисте — ні димка, ні пароплава, тільки маячили шхуни рибалок та іноді пропливав великий човен, захищений від сонця рудими циновками на високих жердинах.

Володя сподівався, що шхуна обов'язково зустріне радянський пароплав, і тоді — воля!

Іноді виникав страх, що жандарми не покинули розшуків і настане день, коли вони з'являться на "Нікка-мару". В такі хвилини Володя палко бажав, щоб радянський пароплав зустрівся раніше, ніж нога жандарма ступить на палубу шхуни.

Часто "Нікка-мару" запливала далеко у відкрите море.

Година стояла ясна, погожа, і шхуна поверталася в бухту з повним трюмом риби. На пристані вже чекали приймальники, гуркотіли мотори грузовиків, гули сирени.

... Добу стояла шхуна в бухті, але матросам і рибалкам відпочинку не було. Вони лагодили снасть, скребли й мили палубу, трапи, перечищали мотор. У трюм спустили кілька бочок прісної води та бочонок саке. Вранці, перед виходом шхуни в море, роботу мотора приходив перевіряти досвідчений механік, викликаний капітаном. По всьому було видно, що "Нікка-мару" готується до тривалої подорожі.

КАТАКУРА

Дві доби "Нікка-мару" йшла повним ходом, іноді тільки кидаючи якір, щоб спустити сітку. Але риба майже не ловилась. Ніколи до цього часу

шхуна не заходила так далеко від берегів. Цілий день вона маневрувала у відкритому морі, не виходячи за межі дільниці, площина якої була не більше одного рі[11], а вночі знову пішла вперед.

Поведінка шхуни здавалася Володі дуже підозрілою. Капітан годинами простоював у заскленій рубці з морським біноклем біля очей. Часто він кликав до себе Торадзо і довго про щось з ним радився. Капітан був високий, худорлявий і стрункий, він нагадував Володі скоріше штабного офіцера, ніж капітана брудної рибальської шхуни.

Вранці наступного дня, коли Володя вийшов на палубу, він побачив там капітана. Вдалині, приблизно за півтора рі, рожевів берег. "Нікка-мару" тихо посувалася вперед, і капітан раз у раз клацав невеликим чорним апаратом, фотографуючи берег.

Володя догадався, що апарат має телеоб'єктив — прилад, який дає можливість фотографувати дуже далекі краєвиди.

Смуга берега з її численними бухточками й пагорками все ясніше виступала з туману, який хутко розвіювався. Сонце здіймалося вище, берег уже не рожевів, а синів, ліси присувалися до самого моря, можна було розглядіти на прибережній смузі будиночки й великі будівлі з високими трубами, з яких валували стовпи чорного диму.

Не помічаючи юнака, капітан продовжував фотографувати. Зненацька у Володі блискавкою майнула думка, що перед ним радянський берег! І капітан, капітан навмисне скерував сюди шхуну, щоб зняти берег на плівку. Капітан шхуни — шпигун!

У першу мить Володя хотів стрибнути вперед і вибити з рук капітана апарат. Але тут з самим капітаном трапилася разюча зміна. Він прожогом кинувся в рубку

І закричав слова команди. Біля нього, наче з води вигулькнув, з'явився Торадзо. Капітан з тривогою вказав йому на обрій. Торадзо метнувся до трапа і зник у шхуні.

Глянув на обрій і Володя. Він побачив димок, який, певно, і був причиною тривоги.

"Нікка-мару" тепер круто повернулась і перейшла на повний хід. Ні, це не був хід, це був біг, шалений біг. Володя не міг навіть думати до цього, що шхуна, звичайна рибальська шхуна, може мати таку швидкість, її корпус майже весь вискочив з води, мотори її ревли, вона ластівкою мчала вперед, напружено здригаючись, як у пропасниці. Сиві вуса бурунів виросли раптом обабіч її носа, і бризки солоної води дощем падали на палубу.

Володя знав тепер, що це не звичайна рибальська шхуна. Капітан її, безперечно, був шпигуном, і, крім того, шхуна, ясна річ, ніколи не відмовлялася від можливості зайти при нагоді в радянські територіальні води.

Володя бачив, що димок на обрії збільшувався, і незабаром там можна було вже розглядіти чорну крапку. Хоч як швидко йшла шхуна, але пароплав був швидший, І це, певно, був прикордонний радянський корабель!

Юнак задихався від хвилювання: визволення було таке близьке, таке можливе!

Вчепившись у поруччя, Володя напружено стежив за крапкою на обрії. Шхуна тікала, але віддаль між нею і пароплавом меншала. Не минуло й години, як уже можна було ясно побачити, що за "Нікка-мару" справді женеться пароплав. Напруживши зір, можна було розглядіти його обриси. Володі здавалося, що він навіть бачить на щоглі радянський прапор.

За склом рубки стояв трохи зблідлий японський капітан. З удаваним спокоєм він вертів у руці портсигар з слонової кістки, кидаючи інколи короткі накази в переговорну трубку.

— Пет! Пет![12] — почув Володя і хутко озирнувся.

Він побачив Катакуру. Хлопчина весь тремтів.

— Катакуро, що з тобою? — з тривогою спитав Володя.

Молодий рибалка очима показав на далекий пароплав.

— Бачиш? Торадзо каже, що то — радянський військовий моряк. Коли нас упіймають, ми загинули. Нас вв'яжуть у мішки й кинуть у море...

Володя не міг утримати посмішки.

— Які ти дурниці плетеш!

— Це каже Торадзо.

— Не бійся. Таким, як ти, нічого не загрожує. Зате капітанові й Торадзо... дістанеться...

Вогники засвітились у круглих зіницях Катакури,

— Капітанові?.. Торадзо?..

Тепер посміхнувся Катакура. В усмішці була і надія на те, що справдяться ці слова, було і недовір'я.

Раптом він сіпнув Володю за рукав. На обличчі в хлопця була тривога.

— Їх не спіймають! — зашепотів він. — Торадзо сказав, що "Нікка-мару" ще може втекти в японські води. Там уже радянський військовий моряк не займе.

Володя глянув уперед. Вдалині чорніли японські шхуни й катери. Крабоконсервний плавучий завод викидав з труб густі клуби чорного важкого диму.

"Втече, — тоскно подумав Володя, — справді втече. Всього два-три кілометри до тих шхун. Там уже японська прибережна смуга..."

Глянув на радянський пароплав. Він був ще дуже далеко. І сама думка про те, що "Нікка-мару" може втекти, здалася юнакові неможливою, безглуздою. Треба негайно щось придумати, треба негайно спинити шхуну!

Володя кинувся вниз, у машинний відділ, де працювали мотори. Треба, щоб мотор спинився, хай хоч на дві-три хвилини... Цього буде досить...

Працювали два мотори — основний і додатковий. Володя побачив двох мотористів і біля них третього — товстошийого, низенького. Це був Торадзо. Він повернувся і углядів Володю.

— Ти чого тут? — загорлав він. — Геть звідси!

Було все зрозуміло. Капітан найдужче боявся за мотори і не зовсім довіряв мотористам. Тим-то тут невідступно був Торадзо. Він наглядав і за моторами, і за мотористами.

Було б безглуздям діяти за таких обставин силою. Володя знову кинувся на палубу. Коли він безсилий затримати шхуну, він...

Юнак ступив до поруччя. Кинутись у море — секунда. Його помітять на хвилях матроси з радянського пароплава.

Хтось міцно схопив Володю за плечі.

— Куди ти?

Володя сіпнувся, але його тримали чиїсь руки.

— Катакуро! — гукнув у розпачі юнак. — Катакуро. пусти!

— Не пушу! Ти хочеш стрибнути за борт! — задихаючись хрипів японець, напружуючи всі свої сили, щоб затримати Володю.

Несподівано "Нікка-мару" стишила хід і крабоконсервний завод опинився раптом зовсім близько, майже поруч. Дим з його труб низько слався над палубою "Нікка-мару".

— Прокляття! — вихопилось у Володі крізь міцно стиснуті зуби. — Втекли!

Наче сновида, спустився він у свою комірчину. Нерви не витримали. Юнак з головою накрився рядниною і беззвучно заридав. Було нестерпно боляче: визволення не прийшло! Здавалося, що цього разу все йшлося до того, що Володя опиниться, нарешті, на палубі радянського пароплава. І знову гірке розчарування, знову невдача!

Знову потяглися один за одним сірі, одноманітні дні на шхуні. Пізно ввечері, коли закінчувалась робота, рибалки нашвидку ковтали рис і похмуро, без розмов розходилися по своїх комірчинах.

У кожного була в такий час тільки одним одна мрія — впасти і заснути. І вкупі з усіма рибалками йшов у свою комірчину й Володя. Від важкої роботи нили кістки, голова була, як чавунна куля, повіки стулялись, тремтіли руки й ноги.

З того дня, коли за "Нікка-мару" гнався радянський сторожовий корабель, Володя помітив, що Торадзо почав пильно придивлятись до нього. Дуже можливо, що помічник капітана не забув тієї хвилини, коли Володя вскочив у машинний відділ з наміром… так, цей намір міг прочитати у Володиних очах пронозливий, хитрий і розумний Торадзо.

У всякому разі було ясно, що японець щось запідозрив. Володя це відчував і намагався наполегливою працею розвіяти це підозріння. Треба було лишатися на шхуні. Коли одного разу не пощастило, вдруге пощастить неодмінно. На морі було більше шансів зустрінутися з радянськими моряками, ніж блукаючи в дикій тайзі.

Що день, то Катакурі гіршало. Кашель роздирав його легені. Хлопця трусила пропасниця, туберкульоз швидко підтинав останні його сили. Але Катакура ще тримався. "Нікка-мару" йшла ставити сіті на кету. День був холодний, хмари низько неслися над морем, з півночі дув сирий вітер. Катакура змерз, йому стало зовсім погано. Володя бачив, як тремтів хлопець, і радив йому піти заснути. Але той боявся Торадзо.

З уловом не пощастило, сіть була майже порожня. Торадзо лютував, як ніколи.

Наступного дня визирнуло сонце, припекло, стих вітер. Катакура присів на жмут канатів погрітися. Він мружив від сонячного проміння очі і тихо посміхався.

На палубі шхуни було п'ятеро: стерновий, Катакура й Володя, а в рубці капітан з Торадзо. Робітники спали по своїх комірчинах, стомлені нічною роботою.

Катакура не міг спати, його душив кашель, він вийшов на палубу. Пішов з ним і Володя, наче почуваючи, що з хлопцем має трапитися лихо.

З рубки вийшов Торадзо. Перевалюючись з боку на бік, він підійшов до Катакури й гукнув:

— Геть спати!

— Я хочу погрітися на сонці, — відмовив хлопець.

Обличчя Торадзо налилося кров'ю.

— Геть спати! — заревів він. — Зараз гуляєш, а на роботі кунятимеш!

— Не піду звідси! — уперто повторив Катакура.

Майнув дужий кулак Торадзо, і Катакура мовчки звалився на палубу.

Володя зігнувся, щоб кинутись на мучителя… Хотів щось крикнути, але з горла вихопився тільки хрип. Але в ту ж секунду в руці Торадзо блиснув ніж.

— Ти теж не хочеш спати? — спитав він, граючи гострим лезом.

Володя бачив, як блиснули зловісні іскри в зіницях у японця. Торадзо не замислюючись всадив би його юнакові в груди.

Катакура заворушився і прошепотів:

— Во-ди!

Володя мовчки повернувся і хистким трапом зійшов униз. Юнака душила ненависть і лють, він міцно кусав нижню губу, але й цього разу мусив відступити. Знайшов кухоль, набрав води й поніс Катакурі.

Вийшов на палубу і здивовано озирнувся. Стерновий на носі шхуни крутив штурвальне колесо, Торадзо з капітаном гомоніли в рубці. Але Катакури не було. Всього' п'ять хвилин тому він лежав ось тут.

— Катакуро! — стиха покликав Володя.

Йому ніхто не відповів. "Нікка-мару" швидко різала хвилі, навколо було море. Далеко, наче в тумані, ледве мрів берег. Сонячні бліки вигравали на водному безмежному просторі. Низько над морем пролетів до берега великий птах.

— Катакуро! — вже голосніше покликав Володя, почуваючи, як стиснулось у нього серце від передчуття чогось страшного, що скоїлось ось тут, на палубі.

— Катакуро!

Розливаючи воду з кухля, юнак побіг до рубки.

— Де Катакура? — задихаючись гукнув він до Торадзо.

Японець повільно повернувся всім тулубом до Володі.

— По-перше, — як ти звертаєшся до мене, та ще в присутності капітана шхуни? — прогув він. — Не забувай, що я — помічник капітана. По-друге, — я не нянька для твого Катакури. А по-третє, — геть звідси до злого духа!

Володя знову кинувся вниз. Може, Катакура вже досі в кубрику?

Юнак обійшов усі комірчини, де спали рибалки. Катакури ніде не було. А наступного дня стерновий, боязко озираючись, пошепки розповів йому, що трапилося на палубі.

Коли Володя зійшов униз по воду, Катакура раптом сперся на лікоть і погрозив Торадзо:

— Почекай, катюго, почекай! Тебе не помилують радянські моряки!

Це були його останні слова. Катакура упав навзнак, голова його глухо стукнулась об палубу, з куточка рота поповз струмочок крові. Торадзо вхопив хлопця під руки й викинув його, ще живого, за борт. Капітан, який був свідком цієї сцени, схвально кивнув головою. Тоді Торадзо підійшов до стернового й сказав:

— Коли кому скажеш хоч слово, підеш за ним! І він показав рукою на море.

КАТЕР З ЗЕЛЕНИМ ВИМПЕЛОМ

Дві доби Володя жив сам. А потім до нього в комірку, замість Катакури, вселили нового рибалку, корейця, колишнього вантажника-кулі, який мав у свої сорок років вигляд справжнього діда. У нього були страшні виразки на нозі, які не давали спати. Старик бувало цілісіньку ніч просиджував, зігнувшись, обхопивши обома руками коліна, похитуючись і стиха стогнучи:

Минуло кілька днів після події з Катакурою. Рибалкам, звичайно, сказали, що хлопець, який був хворий, напевне впав у море і цього ніхто не помітив. Хоч не всі цьому повірили, але не допитувалися правди. Прибиті злиднями, важкою безпросвітною роботою, тероризовані знущанням та кулаками Торадзо, вони мовчали, хоч мовчання це було зловісне, схоже на гарячий присок, який жевріє під сірим попелом.

Усі дні був дуже поганий улов. Сіті витягали майже порожні. Одноманітно дзвеніли скляні поплавці. Володя повільно перебирав метр за метром мокре плетиво морського невода і напружено вдивлявся в хвилі. Здавалося, що сіть занадто важка, що заплуталось у ній щось чорне й велике… ось-ось вигулькне з безодні голова, руки…

— Катакура, — враз голосно каже Володя. — Це — Катакура!

Але сіть порожня. Ледве ворушаться обважнілі руки, й голова важка, як чорний якір.

Вранці знявся над морем густий туман. Він коливався і з усіх боків обступав шхуну. В цьому тумані "Нікка-мару", рискуючи зіткнутися із зустрічним судном, кілька годин ішла наосліп. Насправді це тільки так здавалося. Капітан добре знав, куди він веде шхуну.

Команді й рибалкам було суворо наказано не розмовляти, додержувати повної тиші і навіть не палити. "Нікка-мару" спинилася. Сотні метрів нової міцної сіті пішли на глибину моря. За роботою стежив Торадзо. Мабуть, через туман і мжичку він одягнув плащ — круглу пелерину з вирізом для голови, і був схожий тепер на присадкуватий гриб. Але й він усі накази давав пошепки або на митах.

У Володі від нервового збудження тремтіли руки. Він намагався приховати свій стан від рибалок, але вони помітили його хвилювання, хоч і не зрозуміли, в чому річ.

— Тебе трусить, — сказав старик-кореєць із замотаними в ганчір'я ногами.

— Пропасниця, — відповів Володя, прикусуючи нижню губу.

Усі рибалки знали, що шхуна знаходиться в забороненій радянській зоні. Густий туман ховав шхуну від сторожових катерів радянських

прикордонників. З цього і скористався японський капітан, щоб повести "Нікка-мару" на хижацький лов риби.

Володя озирався на всі боки, напружено вдивляючись у туман. З'явися в цю хвилину сторожове судно, і кінець усім поневірянням! Він знову опиниться серед своїх рідних радянських людей, його нога ступить на землю батьківщини, яку він покинув, здавалося, безліч років тому. Тим часом минуло всього півтора місяця відтоді, як загинув "Сибіряк".

— Чого озираєшся? — спитав старик-кореєць. — Не бійся. Катер далеко. Капітан знає. Туман густий-густий, рибу впіймаємо тихо-тихо...

Перша сіть дала великий улов. Кета й горбуша, сплескуючи хвостами, срібним потоком потекли в трюм.

Спустили другу сіть. Рибалкам дали гарячого рису й по чашці саке. Велика хвиля гойдала "Нікка-мару". Зовсім недалеко зупинилась і друга шхуна, яка теж, немов справжній злодій, прийшла сюди, в радянські води, під прикриттям густого туману. Шхуна була величезна, майже вдвоє більша від "Нікка-мару". Володя чув, як Торадзо сказав капітанові:

— Це "Нінтака". Щоб її втопив злий дух, вона нам розполохає всю рибу!

Рис у мисочках апетитно парував. Але Володя не міг їсти, його напружений стан змінився майже переконанням, що ось-ось наскоче радянський сторожовий корабель, і тоді кришка цим японським хижакам!

Але навколо все було тихо. Здавалося, що тут не злодійські шхуни, а мирні рибалки спокійно ловлять плескату камбалу.

Коли ж усе трапилось, так, як Володя собі уявляв, юнак скам'янів. Світло-сірий гострий ніс сторожового катера виринув раптом з туману. Він то падав, то знову підіймався на високій хвилі. Рибалки з "Нінтаки" помітили його тільки тоді, коли катер різко повернувся носом до борту шхуни і на її палубу сміливо стрибнув з наганом у руці моряк. Може, це був матрос, може — боцман. Володя бачив, як маяли на вітрі стрічки його безкозирки…

Радянський військовий катер з зеленим вимпелом помітили і на "Нікка-мару". В ту хвилину, коли на палубі "Нінтаки" команда підняла руки і з рубки назустріч радянським морякам вийшов, улесливо зігнувшись і потираючи руки, японський капітан, Торадзо, не розгубившись, наказав перерізати канати. Сіть пішла на дно. Слідом за нею за борт полетіли перемети й інше рибальське знаряддя. Але Володя знав, що це не врятує шхуни.

В трюмі "Нікка-мару" лежало багато свіжої риби, і це був найкращий доказ злочинства в радянських водах.

Тим часом за першим прикордонником на палубу "Нінтаки" стрибнуло ще кілька озброєних моряків. Рибалки й команда застигли на місці з піднятими вгору руками.

Капітан "Нінтаки" вклонявся, тер руки, але на нього зараз не звертали ніякої уваги. Володя бачив, як з катера кинули на палубу шхуни канат. Його кінець на льоту впіймав радянський моряк і закріпив. Тепер "Нінтака" була взята на буксир.

Зненацька Володя відчув, як "Нікка-мару" здригнулась, затремтіла і рушила з місця. Поки радянські прикордонники арештовували команду "Нінтаки", капітан "Нікка-мару" оговтався і вирішив утекти, сховавшись за густою запоною туману.

Ще кілька хвилин, і шхуна встигне сховатись. Володя зірвався з місця. Що робити? Який знак дати? Гукнути? Ні, не почують зараз, бо лунає команда на катері і зняли гармидер арештовані японці. А "Нікка-мару" вже зробила поворот, і запінилась за кормою вода…

Блукаючий погляд Володі впав на дзвін біля капітанської рубки. Юнак підскочив до нього і зірвав ковпачок з металевого бовкала. Смикнув за вірьовку…

Дзвін задзвонив пронизливо, аж у вухах залящало. Володя встиг побачити, як дула двох кулеметів націлилися з катера на "Нікка-мару", просто на рубку, де за склом стояв, ворушачи губами, капітан. Тікати було неможливо, "Нікка-мару" зупинилась. І саме в цю мить хтось із страшною силою вдарив Володю по голові. На секунду все закрутилося перед очима, застрибало, майнули зовсім близько гребені бурунів, і юнак звалився в море.

Хвиля підхопила його і, перш ніж він отямився, віднесла від шхуни. Володя знав, що минуло не більш як дві-три хвилини і радянський катер десь тут, зовсім недалеко. Треба тільки напружити сили й попливти. Але куди? В який бік?

Навколо було густе молоко туману, яке ховало і катер, і японські шхуни.

Володя прислухався, і йому здалося, що він чує далекі людські голоси й стукіт мотора. Нестерпно боліла голова. "Мабуть, Торадзо вдарив, — майнула думка, — безумовно, він!" Юнак зціпив зуби й поплив у той бік, звідки долинули голоси.

Він плив довго, але навколо, як і раніше, здіймалися тільки сиві пасма густого туману.

З кожною хвилиною ставало все важче боротися з бурунами. Володя відчував, що довго не витримає, бо сили швидко танули.

"А все ж таки "Нікка-мару" не втекла! — подумав він. — Яка ж голова важка... Ні, вона зовсім легка, вона легка, як скляний шар, і дзвенить, дзвенить... І крутиться, крутиться, крут..."

Думка урвалась. Стало зовсім легко й спокійно. Потім усе зникло.

У РЕВУЧОМУ ПОТОЦІ

"Де це я? — подумав Володя. — Що це за дошки? Канати? "Нікка-мару"?

Пригадав з усіма подробицями все, що з ним трапилося. Підвівся на лікті і здивовано розглядав незнайому обстановку. Ні, це не "Нікка-мару". Це звичайний великий човен. Легко крутилась голова. Брязнув ланцюг — човен гойдається біля берега. На березі спить рибалка-японець. А вдалині лісова смуга тайги.

"Я поплив у протилежний від катера бік, — подумав Володя, — і мене, напівпритомного, помітили японські рибалки з човна".

Володя підвівся. Навколо — нікого. Тільки рибалка спить біля купи кети, вкритої брезентом. Далеко в морі повільно сунувся рефрижератор[13]. "Японський", подумав юнак.

Здіймався зюйдовий шквалистий вітер, туману вже не було, море ставало дибки, загрожуючи малим суднам. Сонце світило яскраво, але було холодно, вітер свистів, хвилі кидалися на човен, і якірний ланцюг раз у раз сумно бряжчав.

"Треба тікати звідси, — подумав Володя, — і чим швидше, тим краще".

У всякому разі, юнак не хотів би зустрітися з Торадзо або з капітаном "Нікка-мару", які могли повернутися, сплативши, звичайно, великий штраф за хазяйнування в радянських водах.

Володя виліз з човна і ступив на берег. Витяг з-під брезенту рибину і, тихо обминаючи сплячого рибалку, пішов туди, де маячила вдалині тайга.

За годину він уже пробирався крізь тайговий вітролом. Юнакові здавалося, що тайга зустріла його, як давнього приятеля, глухим шумом вічнозелених хвойних верховин, і цей шум звучав, як привіт старого друга.

Надвечір буря стихла і в тайзі настала глибока тиша. Володя надрав кори з сухої берези, знайшов трохи висохлого моху та два кремені і після великих зусиль розпалив-таки в затишному місці вогнище. Спік рибу і смачно попоїв.

Переночувавши під високою ялиною, Володя знову вирушив у путь. Він ішов тепер просто на північ, до п'ятдесятої паралелі, уважно перевіряючи напрямок. Два дні харчувався печеною рибою, а третього дня на болоті натрапив на голубицю і вдосталь наївся чорних ягід із зеленкуватим м'якушем. Часто траплялась і брусниця. Її соковиті ягоди вгамовували спрагу.

Володя йшов, вимазавши руки й обличчя глиною або болотяним глеєм. Це рятувало від мошкари, яка іноді хмарами нападала на юнака Кілька разів Володя провалювався в болото і рятувався тільки з допомогою товстої ломаки, якої не кидав.

Одного разу, опівдні, коли юнак запалив під ялиною вогнище, він почув, що десь ледве чутно шелеснуло в нього над головою Володя глянув угору і побачив круглі кошачі очі. Придивившись, він розглядів і саму кішку — величезну, з китичками на вухах. Це була рись. Вона

простяглася вздовж товстої гілки і скам'яніла, не зводячи з юнака зелених очей. Володя схопив палаючу головешку і пошпурив її на звіра. Рись зробила велетенський стрибок, опинилася на сусідній ялині і зникла.

Після цього випадку Володя вже не ночував під деревами, а вибирав собі відкриту місцину десь на схилі сопки або на березі річки.

Юнак сидів біля вогнища, пік гриби й коріння, і йому дуже захотілося скласти вірша. Прийшов і перший рядок:

"В тайзі над вогнищем самітно..."

Але далі нічого не виходило. А хотілося сказати багато-багато: про Інгу, про тайгу, про батька, який залишився в японській контррозвідці...

Чим далі йшов Володя на північ, тим виразніше мінялася місцевість. Вона ставала нерівна, горбкувата, сопки здіймалися за сопками. Юнак опинився в справжній гірській країні — дикій, безлюдній, укритій тайгою. В долинах між горами, в лісах були справжні хащі — зарості величезної двометрової папороті. Листя легко погойдувалось, як чудові химерні віяла. Між стовбурами величних смерек і модрин з'явились раптом перед Володею пишні лопухи вище людського зросту, з листям, яке нагадувало вуха гігантських слонів. Поряд темніли зарості височезної кропиви, серед якої міг би сховатися загін вершників.

Того дня Володя дуже стомився. Він вибрав собі на ночівлю затишну місцину під кручею, в річній долинці, глибокій і вузькій, стиснутій двома високими сопками. Тут, біля невеличкої річки, захищені од вітру, розрослися густі хащі верболозу. Серед нього де-не-де здіймалися велетні-тополі в три-чотири обіймища і заввишки до тридцяти метрів. Таких тополь юнак ніколи досі не бачив. Хащі півтораметрового сахалінського бамбука тяглися на протилежному боці річки.

Стомлений Володя вирішив не розкладати вогню. Наламавши добрий оберемок верболозу, юнак помостив собі постіль і незабаром заснув. Крізь сон він чув, як знялася буря. Загули верховіття тополь, зашумів глухо верболіз. Швидко налетіла гроза. Ударив такий грім, що Володя схопився.

Линув дощ. Але під кручею, яка нависала над головою, юнак не боявся промокнути.

Незабаром дощ перетворився в страшну зливу. Блискавка раз у раз прорізала чорну запону ночі, роздирала синіми сліпучими вогнями важку навалу зловісних хмар.

З завмиранням серця Володя спостерігав цю грізну й феєричну картину. Грім розкотистим гуркотом потрясав сопки. Враз блискавка запалила височезну тополю, яка спалахнула, мов факел, синім тріпотливим вогнем. Але за кілька хвилин злива вже погасила пожежу. Здавалося, що з неба з страшним шумом сунули води перекинутого догори дном океану.

При світлі блискавки Володя побачив, що річка вийшла з берегів, заповнила вузьку долину і з ревом котить вируючі буруни. З кожною хвилиною вода все ближче підступала до юнака.

Видертись на сопку було неможливо, кручі її спадали майже сторч. Володя спробував був спуститися трохи вниз, щоб вийти з долини, пробираючись край ревучого потоку. Але тільки-но зробив крок уперед, як опинився по коліна у воді.

Володя хотів кинутися назад, але щось ударило його в ноги, звалило й понесло. Юнак міцно схопився руками за щось слизьке й тверде.

"Дерево!" майнула думка.

Це справді було вирване з корінням дерево, до стовбура якого міцно притиснувся Володя. Блискавка прорізала темряву, і хлопець побачив, що він пливе серединою долини на бурхливих пінявих гребенях.

Кілька разів дерево з розгону налітало на якісь перепони, щось тріщало, ухкало, але юнак тримався міцно, і стовбур, мабуть, добре обкарнаний, знову стрімголов нісся серединою могутнього потоку.

Руки в юнака заніміли, проте він знав, що випустити стовбур — значить загинути. Вир закрутив би й викинув десь на землю вже мертве тіло.

Володя спробував улаштуватися трохи краще. Він перекинув ногу через дерево і таким чином опинився на ньому верхи. Але довго пливти не довелося. Потік з страшною силою шпурнув дерево з Володею на якісь кущі.

Гроза вщухала. Наскрізь мокрий юнак трусився, як у пропасниці. Цокотіли зуби.

"Коли б мене зараз побачила мати, — подумав він, — вона сказала б, що мені вже не минути грипу".

— Грип — дурниці, — сказав він уголос. Але в нього вийшло: грррибббурриці...

До самого ранку Володя стрибав і робив фізкультурні вправи, щоб нагрітися. Вранці, коли зійшло сонце, юнак, висушивши одяг, міцно заснув. Спав він довго, прокинувся вже опівдні, коли сонце стояло високо над головою.

Дика конопля хитала струнками стеблинами. Невеличка тайгова річечка дзюрчала кам'янистим руслом.

Володя вирішив іти проти її течії просто на північ.

Іти було дуже важко. Часто доводилось обминати болота, в яких губилася річечка, перебиратися через купи каміння, яке сповзло з сусідніх сопок. Нарешті Володя потрапив у такий вітролом, що після кожних кількох кроків повинен був відпочивати.

Дві доби йшов Володя вздовж цієї річки, часом гублячи її і знову натрапляючи на неї, завжди дзюркотливу, з прозорою холодною водою.

Почався підйом на узгір'я. Дедалі річечка все вужчала, і тепер вона скидалася вже на невеличкий струмок.

Нарешті у вузькій ущелині в горах Володя побачив її початок. Тут, на узгір'ї сопки, витікало з-під землі кілька струмочків, утворюючи невеличке болото. З того болота і починалась річечка.

Ущелина простяглася з півдня на північ. Володя незабаром вийшов у долину, густо поросту березами, осиками, тополями та хвойним лісом.

Останні дні довелося дуже голодувати, харчуючись самими ягодами та пуголовками, які траплялись у невеликих болотах, і Володя ледве волочив ноги.

Увечері юнак почув глухий шум. Незабаром він побачив водопад. Пінисті буруни, падаючи з триметрової висоти, стрибали далі по каміннюю.

Володя спинився, вражений могутньою і дикою красою природи. Сонне сідало за сопку, верховіття велетенських смерек повдягали вогняні, палахкотливі шапки. Величну тишу цього глухого тайгового закутка порушував тільки шум водопаду. З ущелини вже виповзав чорний морок, по вінця, як чашу, наповнюючи долину. Згасали верхівки

смерек. Десь далеко пролунав чи то стогін, чи то крик невідомого звіра і завмер.

Це була незаймана глушина, тайгові нетрі. Ні доріг, ні стежок. Тайга й тайга, сопки, кручі, гірські струмки, тайгові озера з пряною водою, міцно настояною на духмяних болотяних травах.

Нічна пітьма швидко огортала кручі високих сопок… Володя думав про ті скарби, які ховають у своїх надрах ці тайгові гори. Думав про батька…

"Ех, тату, коли б ти сюди прийшов!" Тут, біля водопаду, юнак і заснув. Одноманітний шум заколисував, і коли Володя прокинувся, було нерано. Сонце підбилося вже височенько.

Вранці місцевість була ще кращою, ніж увечері. Водопад вигравав на сонні райдугою. Могутні скелясті сопки стовпилися над долиною.

Проте довго милуватися цією красою Володі заважав голод. Треба було роздобути чогось їстівного.

Юнак пішов далі, намагаючися весь час триматися вірного напрямку — на північ. Він був певний, що не помилився. Сонце правило йому за найвірніший дороговказ.

ХАЛУПА В ТАЙЗІ

Дедалі ліс рідшав. Замість велетнів-дерев, пішов невисокий молодий березняк. Нога вгрузала в піщаний намул. Молоді сосни та ялини збігали на стрімке узгір'я сопки.

Незабаром Володя знайшов кущики брусниці і попоїв ягід. Але голоду цим не вгамував.

Юнак зупинився і з тугою озирнувся. Тайга! Тайга! І ніде, на сотні кілометрів навколо, ніде жодного людського житла! Де ж кордон? Чи далеко ще до п'ятдесятої паралелі? Скільки ж іще йти вперед і вперед, голодному, напівбосому, в лахмітті?..

Страшно. Мовчить тайга. Глушина.

"Головне, щоб не впасти в розпач, — подумав Володя. — Батько чекає... Він тримається до останку. І він думає про мене, надіється".

І Володя знову пішов уперед, тамуючи відчай і зневіру, намагаючись не прислухатися до підлого, голодного черв'ячка, що ворушився під серцем.

Десь опівдні юнак присів спочити під березою. І щось таке йому вздрілося... не розібрати: наче лежать якісь заступи, одежа... Лежать зовсім недалеко, за кілька кроків.

Протер Володя очі. Омана зору, напевно. Від знесилля й голоду. І ще протер очі. Ні, це не омана...

Поривчасто скочив, кинувся вперед. Лежать біля піщаного горбочка два новенькі блискучі заступи, цебро, синій піджак з тканини, яку носять китайці, а на ньому... пачка цигарок.

Узяв цигарки, обережно покрутив у руках. Повна пачка, не почата. Злякано озирнувся. Думка про небезпеку пронизала мозок. "Так, так "Гордон-Бат"[14] Японські цигарки!"

Кожної хвилини можна було чекати, що з'явиться власник цього майна. Зустріч з ним у тайзі не віщувала для Володі нічого доброго. Юнак хутко покинув цигарки й подався вбік. Сосни й молодий березняк розступилися, і перед Володею відкрилася невелика галявина, по якій протікав у піщаному намулі струмок. Двоє японців, зігнувшись, копали

заступами пісок, зсипаючи його в ящик. Ще двоє сиділи навпочіпки над струмком, бовтаючи руками у воді.

Володя інстинктивно присів за ялинкою, потім, задкуючи, подався в той бік, де можна було сховатися в густій заростi молодого березняка, ялинок та кущів бузини.

Японці не помітили його. Вони були дуже захоплені своєю роботою. Володя відразу догадався, що японці копали й промивали золотоносний пісок. Очевидно, це була артіль старателів, які, можлива річ, мили золото потай від свого уряду. Краще бути подалі від таких старателів. Вони не люблять свідків, а тайга вміє мовчати.

Володя вирішив обминути шукачів золота. Він пішов убік, забираючися в глушину.

Йшов довго. Поїв сирого коріння й брусниці. Але від цієї вбогої страви голод зробився ще дошкульнішим. Як же зрадів юнак, коли побачив на узгір'ї сопки невеличку халупу, фанзу, заховану в тайговій хащі. Вона, мабуть, служила притулком відлюдкові-мисливцеві, який на довгі місяці заглиблюється в тайгу, полюючи на білок та соболів.

Володя подався до халупи. Але дедалі його кроки ставали все тихішими, обережнішими. Невідомо, що могло спіткати юнака в цій низенькій, похилій будівлі з земляним дахом.

Двічі обійшов Володя халупу навколо. Двері її були зачинені. Можна було так кружляти до ранку, нічого не дізнавшися. Тоді юнак тихо, крадькома підійшов до єдиного віконця, затягнутого прозорим пузирем.

Зазирнув усередину. Це була досить простора халупа з нарами попід дерев'яними стінами, розрахована, мабуть, на цілу мисливську артіль. Посередині стояв стіл, на ньому миска, а біля неї покладені один на один кілька тонких круглих коржів, певне спечених на сковорідці.

Горло Володі перехопила голодна судорога. В халупі не було нікого. Юнак рішуче відчинив двері і увійшов. Він бачив тільки коржі. Його ніздрі роздулись, йому здалося, що він чує навіть їхній запах — такий смачний і хвилюючий.

Володя, ковтаючи слину, схопив верхній корж. Він був рум'яний, із скоринкою, яка місцями знялась пухирями, з підгорілим шкарубким сподом.

Тремтячими пальцями хлопець переломив коржа і почав їсти. Він з'їв його весь, до останньої крихти. І тут почув сторонній тихий звук. Наче хтось був у халупі. І в ту ж мить побачив маленькі чорні очі, які пильно стежили за ним з-під полу.

Хвилину панувала мовчанка.

— Хто ти? — нарешті спитав Володя.

Невідомий мовчки виліз з-під полу, чухаючись і не зводячи з Володі пильних, допитливих очей, повних цікавості й страху.

Володя відчув, як мороз побіг у нього по спині: перед ним був горбатий кореєць, той самий (вмить зринув гарячий спогад!), який продавав зелені м'ячі на пристані великого міста перед відходом "Сибіряка".

Кореєць, мабуть, помітив, як збентежився юнак, і лякливо втягнув між плечі голову.

— Кушяй, кушяй! — вимовив швидко й сів у кутку. Але їсти далі Володя не міг. Пригадалося враз усе, що знав юнак про зелені м'ячі. Наче знову бачив біля себе професора Аюгаву і чув його голос: "Уяви собі, юначе, зелений м'ячик..."

Не стримавшись, промовив:

— Я бачив вас… на пристані… Як ви потрапили на Карафуто?

Кореєць швидко забігав очима, замотав головою:

Моя ніколи не був Карафуто. Моя нічого не знай.

Як "не знай"? А зараз же… Карафуто…

Почуваючи, як тривожно, млосно похололо в грудях, Володя ще раз гукнув:

— Де ми, питаю? На Карафуто? Чуєш?

Кореєць знову замотав головою:

— Карафуто — там! — він махнув рукою на південь. — Тут Совєтскі Союз!

МІЖ ВОРОГІВ

Ці слова вразили Володю, як раптовий грім. Юнак підійшов до корейця і, не в силі стримати страшного хвилювання, схопив його за плечі.

— Ти брешеш! — прохрипів. — Ми зараз на Карафуто. Навіщо ти брешеш?

Кореєць злякано встав і з силою вдарив себе в груди:

— Моя правду сказав! Моя правду! Совєтскі Союз! Карафуто — там! Тридцять кілометра!

Володя знеможено сів на піл. Кореєць, напевно, казав правду. Навіщо б він брехав? Але як це сталося, що він, Володя, перейшов кордон, навіть сам того не помітивши?

І вже юнак знайшов розгадку. Це, безумовно, трапилось у ту ніч, коли ревучий потік підхопив його, збитого з ніг пінистими бурунами, і помчав укупі з вирваним з корінням деревом. Його, Володю, переніс через кордон шалений потік під час страшної нічної зливи. Так, це, певно, було так, і кореєць каже правду!

Вражений звісткою, Володя поволі оговтався. Радість, якій немає меж, знялася в грудях. Юнак задихався. Невже цьому правда? Він перейшов кордон! Він знову на своїй батьківщині!

"Але що робить цей кореєць у тайзі? Ах, так, — зелені м'ячі! "М'яш! М'яш!.."

Де наші? — враз гукнув юнак. — Кажи, де наші?

Насі? Які насі? — залопотів кореєць, тулячись у куток.

— Наші радянські люди? Червоноармійці? Прикордонники де?

Кореєць потемнів і замахав перед собою руками, наче захищаючись від несподіваного нападу.

— Моя не знай! Моя тихий люди!

Зненацька він витяг шию, прислухаючись. Щось вловиме, незрозуміле майнуло на його обличчі. Володя теж мимоволі прислухався. До його вуха долетіли кроки й уривки розмови.

Юнак хутко пішов до порога. Він почув японські слова. Він відчув небезпеку. Ця халупа з горбатим корейцем, глуха тайга — все це дуже підозріле, і краще, коли…

Враз перед ним блиснуло лезо сокири. Кореєць, наче кішка, плигнув уперед і перегородив шлях.

— Стій! — загукав він, незграбно вимахуючи сокирою. — Моя сказав — стій!

Двері розчинились, і в халупу один за одним увійшли четверо японців з заступами. Один з них обережно поклав на стіл клунок. Побачивши Володю і корейця з сокирою, тривожно загомоніли:

— Що тут таке? Що трапилося? Хто цей обідранець?

Володя догадався, що це ті старателі, на який він сьогодні натрапив у тайзі. Відступ був одрізаний. Юнак обіперся рукою об стіл і, намагаючись бути якомога спокійнішим, зневажливо вимовив японською мовою:

— Спитайте краще в нього, — махнув на корейця, — чого він кинувся на мене з сокирою.

Японці оточили Володю.

— Хто ти? — спитав один з них із шрамом через увесь лоб. — Звідки знаєш японську мову?

— Спочатку скажіть мені, хто ви? — відповів запитанням на запитання Володя.

— Він шукає прикордонників, — вискочив наперед горбатий кореєць. — його підіслано до нас! Він — чекіста! Він — енкаведе!

У Володі потерпла спина — ці люди бояться радянських прикордонників, бояться НКВС! Це — вороги! Але юнак як тільки міг спокійно спитав:

— А вам хіба буде дуже страшно, коли ви взнаєте, що я, наприклад, найголовніший чекіст?

"Аби губа клята не виказала!"

Японці перезирнулись. А Володя, граючи свою роль, з притиском запросив:

— Сідайте, громадяни, сідайте. Вам треба спочити!

Це прозвучало в юнака майже як наказ. Японці знову розгублено перезирнулись і посідали. Лишився стояти тільки четвертий, із шрамом на лобі.

— Ну, а далі що? — спитав він. — Мої громадяни сіли.

— А далі поговоримо, — відповів Володя, спокійно сівши й собі, хоч болісно вирували думки, шукаючи виходу з становища.

— Поговоримо, — бовкнув японець.

— Ви мене, мабуть, вважаєте за старця, — вів далі Володя. — Воно, дійсно, я трохи обшарпаний. Не дивно, адже довелося довгенько пошарити мені з товаришами по тайзі, поки знайшов ваше гніздо.

Японець із шрамом ледве помітно здригнувся.

— Яке гніздо? — спитав він, намагаючись не виказати своєї тривоги. — Які товариші?

Володя зареготав.

— Хіба ніхто з вас не догадується, які в мене товариші? Досить мені тільки свиснути...

Японець із шрамом хутко сунув руку в кишеню широких синіх штанів. Володя помітив цей рух і, змінивши тон, наказав:

— А це покиньте! Пізно! Погрались, і досить!

— Я хотів закурити! — проказав ніяково японець.

— "Гордон-Бат"? Неважненькі, зовсім неважненькі цигарки. До речі, ви не забули взяти цебра, заступи і пачку цигарок біля піщаного горбка? Не забули? Чудово. А як з пісочком? Багато сьогодні намили?

— Хто ти? — вимовив японець, витираючи піт з лоба, його товариші сиділи, не знаючи, що їм робити, прислухаючись до розмови.

І тут Володя поклав на кін останнього козиря:

— А ти чому замовк? — звернувся він раптом до корейця. — Як твої зелені м'ячики? Багато продав?

Кореєць зблід.

— Моя нічого не знай! — залопотів він, — Моя мирний люди!..

— Мирні? Знаємо вас! Досить. Урвалося!

"А далі? Що далі? Що робити?"

Японець із шрамом враз пригнувся, стрибнув уперед і збив Володю з ніг.

Це, певно, був старий і досвідчений вовк. Він перший зумів прочитати на обличчі Володі розгубленість, яку юнак так старанно намагався приховати. Він розгадав, що Володя один-однісінький і тільки випадково потрапив у їхнє лігво.

Юнакові швидко зв'язали руки. Горбатий кореєць кинувся на розвідку і незабаром підтвердив, що навколо справді ніяких "товаришів" немає і що все спокійно.

"КИДАЙ ЗБРОЮ!"

Ремінь туго врізався в шкіру. Володя, мабуть, не витримав болю і зробив якийсь рух, бо японець із шрамом сказав:

— Нічого, зараз перестане боліти, — і мовчки підняв револьвер.

— Не тут! Надворі! Надворі! — спинили його товариші... — В голові буде дірка, в стіні — дірка! Не гаразд у фанзі, треба надворі!

Володю вивели з фанзи і тут же, недалечко, поставили під смерекою. Горбатий кореєць приніс сокиру.

— Стріляти не можна, — сказав він. — Постріл далеко чути.

З цим погодилися всі. П'ятеро диверсантів стояли перед юнаком.

— Я — офіцер, — сказав японець із шрамом. — Я не м'ясник. Коли благородна зброя тут зайва, рубайте, хто хоче, але я...

Він не доказав. Прозвучав зовсім тихий, але такий зрозумілий наказ:

— Руки вгору!

Троє червоноармійців у зелених картузах прикордонної охорони виступили з хащі. Двоє з них націлилися гвинтівками, а третій високо заніс над головою гранату і так само тихо, зовсім тихо повторив:

— Руки вгору! Кидай зброю!

За останній місяць Володя багато бачив і багато пережив, але він навіть не уявляв собі, до якого тваринного стану може призвести людину жах. На очах у юнака в одну мить змінився горбатий кореєць. Він сполотнів, побілів, як крейда. Підборіддя затремтіло, рот розкрився, не в силі вимовити жодного слова, крім безглуздого тваринного мукання. Кореєць упав навколішки і, простягаючи до червоноармійців руки, безтямно мукав і заникувався, просячи пощади. Тільки японець із шрамом залишився зовні спокійний і навіть вимовив:

— Хлопець сказав правду. Я помилився. Він був не сам.

Останні диверсанти скам'яніли з підведеними вгору руками. Прикордонник з нашивками молодшого лейтенанта забрав у арештованих два револьвери і наказав зв'язати ворогам руки.

Молодший лейтенант підійшов, не ховаючи гранати, до Володі.

— А ти хто? — спитав. — За віщо тебе хотіли вбити? Не помирився з приятелями?

Володя з сльозами радості сказав, хто він і як опинився в тайзі.

— Ви — Дорошук? — недовірливо спитав прикордонник. — Гаразд. З'ясуємо. Але поки що я вважатиму вас теж арештованим. Підемо до прикордонної застави.

Володя помилився, коли думав, що непомітно перейшов кордон.

Чотири доби йшли крізь тайгу троє бійців Н-ського прикордонного загону, поспішаючи за невідомим, який, скористувавшись з темної ночі, під зливу й грозу перейшов кордон.

Невідомий навіть не підозрював, що за ним по п'ятах ідуть червоноармійці. Ворога можна було схопити раніше, але лейтенант вирішив стежити за порушником кордону якнайдалі.

Напередодні на заставі було одержано повідомлення про японських бандитів, які мили золото в радянській тайзі. А ще раніше начальникові застави стало відомо про існування тайгової конспіративної явки. Знав про це і молодший лейтенант — китаєць Ван Бі-ян, колишній тайговий мисливець за жень-шенем. Отож, і з'явилася в нього думка простежити, чи не приведе невідомий просто на явочну квартиру.

Нічого не підозрюючи, Володя вказав прикордонникам, які йшли за ним слідом, шлях до тайгової халупи.

Хоч як було важко юнакові йти вкупі з диверсантами, але він мовчки корився. Знав, що мине ще кілька днів, поки перевірять його особу, і він буде на волі.

На прикордонній заставі Володя насамперед розповів начальникові про свого батька, який залишився в полоні в самураїв.

Начальник застави посміхнувся:

— Ви трохи спізнилися з своїм повідомленням.

— Як? Що сталося? — скрикнув юнак.

— Сядьте, заспокойтесь, — присунув начальник стільця. — Ваш батько вже на волі.

БАТЬКО

Це трапилось саме того дня, коли вже було встановлено, що юнак у лахмітті, захоплений у тайзі, дійсно є син відомого радянського геолога Дорошука.

Володя чекав у штабі Н-ського прикордонного загону машину, яка мала відвезти його до сусіднього селища, а звідти в порт. За вікном хиталися хвойні лапи сосон. Тайга тримала в облозі штаб.

Начальник загону з цікавістю слухав Володине оповідання про його пригоди. Раптом увійшов червоноармієць і доповів:

— Товаришу командир, прибула експедиція, і головний їхній інженер хоче вас бачити для розмови.

Володю наче щось сіпнуло. Відчув, як виступили на щоках червоні плями.

— Яка експедиція? — знизав плечима начальник.

— Про це, товаришу командир, головний їхній інженер нічого не сказав.

У цю хвилину за дверима почулася голосна розмова, і Володя скрикнув:

— Батько! Мій батько!

Він штовхнув двері з такою силою, що вони грюкнули об стіну, як постріл з гармати. Перше, що побачив Володя, був незмінний гострий клинчик борідки й короткозорі блакитні очі за скельцями пенсне. Юнак пам'ятає, як він кинувся батькові на груди, як брязнуло на підлогу пенсне, як кілька разів, замість губ, поцілував батька в ніс.

Усе було наче уві сні. Наче не батько, а він сам, Володя, став раптом короткозорий і тепер бачив батька мов за серпанком вологого туману. Кожен рух, кожне сказане слово і кожен звук набрали враз надзвичайного, глибокого значення, прихованого змісту, і водночас дивно було, що він, Володя, нічого не розуміє і, власне, ще зовсім не роздивився на батька, бо для цього треба випустити з рук його шию і відступити на крок. І вперше побачив тоді Володя, що батькові виски посивіли, стали як піна на гребенях бурунів…

Історія звільнення академіка Дорошука з японського полону здається зовсім нескладною. Про те, що Володя втік, Іван Іванович довідався від свого вартового Сугато. Зародилась надія на скоре визволення. Але минали дні, а становище не змінювалось. Інаба Куронума вигадував нові й нові засоби катування, вимагаючи зрадити батьківщину. Тоді Дорошук оголосив голодовку.

На п'ятий день голодування в підвал, де був замкнений геолог, з'явився Куронума з Лихолєтовим. Цього разу Іван Іванович відчув у всій постаті начальника таємної поліції щось нове, незвичайне. Білогвардієць теж тримався, як рибалка, в якого втекла з гачком у роті велика риба.

— Пан Інаба Куронума звільняє вас, — сказав він. — Уже завтра ви зможете покинути гостинну територію Карафуто.

— Але? — обізвався Дорошук.

— Але спочатку треба вам підписати деякі папери… Такий порядок, як кажуть, для форми.

Інаба Куронума завуркотів щось миле, люб'язне.

— Пан начальник поліцейського управління, — переклав Лихолєтов, — бажає вам щасливої подорожі і передає вітання всім вашим родичам і знайомим.

— Але?

— Але спочатку дайте розписку, що ми поводилися з вами дуже чемно і що ви всім були задоволені.

"Коли це не нова провокація, — майнула в геолога думка, — то, напевне, Володя благополучно перейшов кордон і уряд знає тепер про мою долю".

— Я можу дати розписку, — сказав Дорошук, — що я сам себе тримав у холодному підвалі, знущався над собою й сам себе катував, а ви умовляли мене не робити цього. І запам'ятайте: коли мене сьогодні не звільните, завтра про це пожалкуєте!

Звільнили Івана Івановича того ж таки дня. Вже на батьківщині довідався він, що в Радянському Союзі було одержано по радіо повідомлення про його долю. Підпільна комуністична радіостанція в Японії розповіла про катування відомого на цілий світ радянського академіка. А вже через годину після цього повірений у справах СРСР у Токіо заявив японському урядові вимогу негайно звільнити академіка Дорошука і відправити його на батьківщину.

Визволившися з полону, академік зараз же організував нову геологічну експедицію. Одночасно за розпорядженням Радянського уряду йшла підготовка до розшуків Володі. Але тут з'явилась у газетах звістка, що капітан затриманої в радянських водах японської шхуни "Нікка-мару" заявив на допиті, що в нього на шхуні деякий час працював "підозрілий юнак росіянин", якого знайшли на пустинному березі

Охотського моря і який "упав за борт і зник безвісти в момент арешту шхуни".

Коли капітанові показали фотокарточку Володі Дорошука, він ствердив, що це саме і є той юнак, який був у нього на "Нікка-мару".

Таким чином випадково були здобуті відомості про загибель Володі. Ця звістка приголомшила Івана Івановича. За одну ніч у нього посивіли виски. Він рвався в тайгу, ніби сподіваючись, що тайгові нетрі, ведмежа глушина й непрохідні болота вгамують його біль.

Він прибув у Н-ський загін, щоб дістати дозвіл для експедиції перейти через прикордонну тайгову смугу. Його телеграфно повідомили про те, що сина знайдено, але телеграма вже не застала геолога на місці.

У тайговій халупі радянські прикордонники знайшли двадцять кілограмів самородків та золотого піску, його намили японські хижаки-бандити на тому самому золотому розсипищі біля верхів'їв Ганзи, яке колись надибав у тайзі Ригор Древетняк. Оригінал щоденника курун-зулайського вчителя, де розповідалося про розсипище, викрала в свій час японська розвідка. Про все це розповів на допиті японець із шрамом.

Знайшли і склад зелених м'ячів, наповнених смертельним газом. Горбатий кореєць, як виявилося, прибув у тайгу на Сахалін, щоб організувати доставку "м'ячів" у промислові центри Радянського Союзу.

Геологічна експедиція вирушила в тайгу. Три дні пробув Володя з батьком. Настав час розлучитися. Юнак повинен був вернутися додому.

— І я скоро приїду, слово честі, голубе, — говорив Дорошук. — Тепер скоро. Головне, що розсипище справді існує. А ти їдь, заспокой матір. Та й школа, школа; десятий клас — це не жарт. Я радий, дуже радий.

Він знову, здається, помолодшав років на двадцять, і лише зрадлива сивина на висках лишалась як красномовна пам'ятка про пережиті злигодні.

Перед самим від'їздом Іван Іванович відкликав сина в куток і з таємничим виглядом зашепотів:

— Тут, голубе, така справа… Признаюсь тобі, що на допиті в того клятого Куронуми я назвав себе членом партії. Збрехав. Язик не повернувся сказати, що я… не в лавах партії… А жити далі безпартійним — сам знаєш… Ну, та що тут говорити! Розумієш?

— Розумію, тату. — І обидва засміялись.

ОБРАНА ПРОФЕСІЯ

"Байкал" був першорядний швидкохідний пароплав. Але Володі здавалося, що вперше за все своє життя він подорожує на такій "черепасі". Останні кілька годин перед тим, як вималювалися вдалині туманні обриси прекрасного рідного міста, Володя був сам не свій. Минуло рівно два місяці відтоді, як юнак відплив звідси на "Сибіряку". Не вистачало далі сил чекати, коли можна буде нарешті побачити матір. Серце то завмирало, то раптом починало калатати, як молоток у руках коваля.

Мучила думка, чи вийде його зустрічати Інга. Він ще на пароплаві прочитав у газеті докладне оповідання про свої пригоди. Він вважав себе до деякої міри героєм.

Ще здалека Володя побачив матір.

— Мамо, мамочко, — закричав він, — ти така ж, як і була, рідна моя матусю!

Він бачив, що мати постаріла, посивіла, з'явились у неї нові зморшки на чолі, але він усе твердив:

— Мамочко, ти така ж, ти зовсім, зовсім не змінилася!

Краплі радісних сліз котились у неї по глибоких борозенках. Володя відчував на губах, які вони солоні, ці материнські сльози, і теплі, як тихий весняний дощ.

— Я знала, синку, знала, що ти живий і що нічого, нічого не змінилося…

Він почув за собою легкі кроки, легкі й знайомі. Озирнувся і побачив Інгу.

Інга виросла і змужніла. Погляд її сірих очей здавався Володі задумливим і суворим. Тільки наступного дня, коли юнак прийшов до неї і вони залишились удвох, на обличчі в дівчини майнула усмішка колишньої Інги.

— А знаєш… я грав з тобою в тайзі Гріга, — сказав Володя. — Пам'ятаєш, "Танець Анітри"?

Вона посміхнулась і ледве помітно почервоніла.

— Хоч тебе і не було, — сказала вона, — але я сиділа з тобою ось тут…

Вона вказала на чорне блискуче піаніно, на кришці, якого відбивалась електрична лампочка.

— Ось тут, Володю. Рядом.

Обом було трохи ніяково, не знали, з чого почати розмову, про що насамперед треба сказати.

— Ти трохи не такий, як раніше, — сказала вона.

— Можливо, це від різкої зміни системи харчування, — пожартував він. — У тайзі я здебільшого харчувався представниками класу черевоногих, групи молюсків, а зараз мене годує мати маслом, яйцями…

Інга зрозуміла натяк.

— Ти добре запам'ятав нашу розмову перед прощанням!

— Запам'ятав, Інго.

Вона подивилась на нього пильно-пильно.

— Скажи, що ти — той же Володя! — і наче аж зблідла.

— Ні, я вже трохи не той, Інго. Я їв пташенят, пуголовків, випивав яйця з зародками і…

— І ти вже не кролик?

— Ніколи взагалі не був таким милим звірятком. А головне — обрав собі, нарешті, професію.

— Ой-ра!

— Твердо вирішив: на той рік — у військово-морську школу. І потім — на корабель з зеленим вимпелом!

— Браво! — ляснула Інга долонею об стіл.

І зненацька засмутилася, руку поклала юнакові на плече.

— Володю! — раптом вихопилось у неї. — Я два місяці тебе не бачила!

— Інго! Два місяці? Трохи більше! Шістдесят шість діб і дві з половиною години! Яке значення має розлука при сучасних транспортних засобах?

Вони глянули одне на одного і враз обоє зайшлися веселим нестримним сміхом. Вона схопила його за рукав, потягла.

— Ходімо, мати кличе вечеряти... У нас сьогодні смажений кролик. Ти повинен з'їсти його до останку!

Примітки

1

Карафуто — Південний Сахалін, що належав Японії.

2

Спардек — надбудова над верхньою палубою в середній частині корабля. Фок-щогла — щогла на носі корабля. Бак — частина верхньої палуби від носа корабля до фок-щогли. Шкафут — боковий прохід від фок-щогли до містка. Рангоут — так звуться всі корабельні щогли разом. Такелаж — канати й стальні троси.

3

SOS — міжнародний сигнал про допомогу під час загибелі корабля.

4

Золота хризантема — імператорський герб Японії.

5

Синтоїзм, як і буддизм, — найбільш поширена в Японії релігія.

6

Ієна — дорівнює нашому карбованцю. Має сто сен.

7

Інара — лисиця-перевертень, злий дух. Ще багато японських бідняків вірять у ці казки і приносять Іиарі жертви.

8

"Тайхен абунайдес!" — Дуже небезпечно!

9

Тенно — так японці звуть свого імператора. Червоною фарбою в Токіо належить фарбувати автомобілі, в яких їздять японський імператор і члени його родини.

10

Танака — колишній японський прем'єр-міністр.

11

Рі — японська миля, приблизно чотири кілометри.

12

Пет — так можна передати звук, який "інтернаціональною" мовою вантажників і моряків вимагає негайної уваги.

13

Рефрижератор — холодильник, судно, яке перевозить заморожену свіжу рибу.

14

"Гордон-Бат" — найдешевші цигарки, дуже поширені в Японії.